

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

*Серія
«Соціальні та поведінкові науки»*

Випуск 9(38)

ISSN 2522-9931

ID 48023

DOI <https://doi.org/10.32405/2522-9931>

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць
Випуск 9(38)
Серія «Соціальні та поведінкові науки»

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі
психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України
від 22 грудня 2016 року № 1604 (додаток 9)
Серія «Соціальні та поведінкові науки»*

Видання індексується:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Норвезький Реєстр наукових журналів

**Київ
2019**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 5 від 20 вересня 2019 р.)

Головний редактор

Віктор Олійник, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>

Заступники головного редактора:

Олена Бондарчук, доктор психологічних наук, професор, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>;
Павло Лушин, доктор психологічних наук, професор, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9549-1759>.

Відповідальний секретар:

Ярослава Швень, кандидат психологічних наук, доцент, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9890-1039>.

Редакційна колегія:

Галина Бевз, д-р психол. наук, проф.; **Ірина Бондаревська**, канд. психол. наук, доцент;
Олександра Брюховецька, д-р психол. наук, доцент; **Наталія Воляннюк**, д-р психол. наук, проф.;
Віктор Гладуш, д-р пед. наук, проф.; **Олена Горова**, д-р психол. наук, доцент; **Ірина Євтушенко**, канд.
психол. наук, доцент; **Валентина Москаленко**, д-р філос. наук, проф.; **Алла Москальова**, канд. психол.
наук, доцент; **Олена Нежинська**, канд. психол. наук, доцент; **Олена Отич**, д-р пед. наук, проф.;
Наталія Торба, канд. психол. наук, доцент; **Лавінія Бетеа**, д-р психол. наук хабілітований, проф. («Augel
Vlaicu» University of Arad, Румунія); **Галя Герчева**, д-р психол. наук, проф. (м. Варна, Республіка Болгарія);
Юлія Горбанюк, д-р хабілітований, проф. (м. Люблін, Республіка Польща); **Соня Карікова**, д-р
хабілітований, проф. (м. Банська Бистриця, Словацька Республіка); **Беата Косова**, д-р хабілітований,
проф. (м. Банська Бистриця, Словацька Республіка); **Георгі Хабіл Колев**, д-р іст. наук, проф. (м. Шумен,
Республіка Болгарія); **Дилбар Мухамедова**, д-р психол. наук, проф. (м. Ташкент, Республіка Узбекистан);
Різа Перманделі, директор науково-дослідного Центру досліджень соціальних репрезентацій в
Індонезії (м. Джакарта, Республіка Індонезія); **Сильвія Платанія**, PhD, доцент Катанійського ун-ту
(м. Катанія, Італія); **Тодосієвич Боян**, старший науковий співробітник Ін-ту соціальних досліджень
(м. Белград, Республіка Сербія); **Наргіза Халілова**, канд. психол. наук, доцент (м. Ташкент, Республіка
Узбекистан).

Технічний редактор: Яніна Васильченко

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т
менедж. освіти»; голов. ред. В. Олійник; редкол.: Г. Бевз [та ін.]. — Київ: Юстон,
2019. — Вип. 9(38). — 156 с. — (Серія «Соціальні та поведінкові науки»).

ISBN 978-617-7854-07-3

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми сучасної психологічної науки та
практики, зокрема, особливу увагу приділено питанням психологічних особливостей
післядипломної освіти. Представлено результати дослідження психологічних аспектів
становлення й розвитку особистості у різних сферах життєдіяльності, зокрема в
освітньому процесі.

Для науковців у галузі психології, науково-педагогічних і педагогічних
працівників, практичних психологів та студентів-психологів.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-07-3

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2019

ISSN 2522-9931

ID 48023

DOI <https://doi.org/10.32405/2522-9931>

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers
Issue 9(38)
Social and Behavioral Sciences Series

*Listed in the list of scientific professional publications
in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal
Board Ministry of Education and Science of Ukraine
Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine
№ 1604 of 22.12.2016 (dod. № 9)
Social and Behavioral Sciences Series*

Edition is indexed:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Norwegian Register of Scientific Journals

**Kyiv
2019**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016.

*Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 5 dated 20 September 2019)*

Editor-in-Chief

Victor Oliylyk, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2576-0722>.

Deputies Editor:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>;

Pavlo Lushyn, Doctor of Sciences in Psychology, Professor, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9549-1759>.

Executive secretary:

Yaroslava Shven, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9890-1039>.

Members of Editorial Board:

Halyna Bevz, Doctor of Sciences in Psychology, Professor; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor; **Oleksandra Briukhovetska**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor; **Victor Hladush**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Olena Horova**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Professor; **Iryna Yevtushenko**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor; **Valentyna Moskalenko**, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor; **Olena Nezhynska**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor; **Olena Otych**, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor; **Lavinia Betea**, Doctor of Sciences in Psychology hab., Professor (Romania); **Halia Hercheva**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor (Varna, Bulgaria); **Yuliia Horbaniuk**, Doctor hab., Professor (Lublin, Republic of Poland); **Sonia Karikova**, Doctor hab., Professor (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Beata Kosova**, Doctor hab., Professor (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Khabil Heorhi Kolev**, Doctor of Historical Sciences, Professor, (Shumen, Bulgaria); **Dilbar Mukhamedova**, Doctor of Sciences in Psychology, Professor (Tashkent, Republic of Uzbekistan); **Risa Permanadeli**, Director of the Research Center for Social Representations Studies in Indonesia (Indonesia); **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Sciences-Section of Psychology (Catania, Italy); **Bojan Todosijevic**, senior researcher Institute of Social Sciences (Belgrade, Serbia); **Nargis Khalilova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Professor (Tashkent, Republic of Uzbekistan).

Technical Editor: Yanina Vasilchenko

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief V. Oliylyk; Editorial board: H. Bevz [and others]. — Kyiv: Yuston, 2019. — Issue 9(38). — 156 p. — (Social and Behavioral Sciences Series).

ISBN 978-617-7854-07-3

The collection covers current problems of modern psychological science and practice, in particular, special attention is paid to the issues of psychological peculiarities of postgraduate education. The results of research of psychological aspects of the formation and development of personality in various spheres of life, including in the educational process, are presented.

For researchers in the field of psychology, scientific and pedagogical and pedagogical workers, practical psychologists and psychologists.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-07-3

© SIHE «University of educational management», 2019

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Social and Behavioral Sciences Series

ЗМІСТ

Відомості про авторів	8
Олександра Брюховецька. Формування толерантності до професійного стресу у керівників закладів середньої освіти	10
Viktoriia Overchuk. Stigmatization of people with disability as a psychological barrier towards integration to social life	25
Марина Омельченко. Типізація корекційних педагогів на основі професійно-особистісних якостей	39
Ігор Прошукало. Основні підходи до вивчення проблеми психологічного здоров'я особистості в науковій літературі	55
Ольга Решетник. Порівняльний аналіз підходів до вивчення життєстійкості особистості як психологічного феномену	73
Діана Сабол. Зв'язок між асоціаціями власної особистості юнацтва та батьківщини	91
Ольга Саннікова, Ірина Гордієнко. Психологічний ресурс толерантності: самоприйняття та його функції	107
Наталія Торба. Теоретичний аналіз психологічних чинників профілактики конфліктів у освітньому процесі закладів професійної (професійно-технічної) освіти	124
Тетяна Чиркова. Способи вирішення типових ситуацій непорозуміння у крос-культурній парі	139

CONTENT

Information about the authors	8
Oleksandra Bryukhovetska. Formation of tolerance to professional stress in leaders of secondary education institutions	10
Viktoriia Overchuk. Stigmatization of people with disability as a psychological barrier towards integration to social life	25
Maryna Omelchenko. Typization of corrective pedagogues on the basis of professional and personal qualities	39
Ihor Proshukalo. Basic approaches to the study of the perspective of psychological health of the person in the scientific literature	55
Olga Reshetnyk. Comparative analysis of hardiness study approaches	73
Diana Sabal. Communication between associations youth own personality and homeland	91
Olha Sannikova, Iryna Hordiienko. Psychological resource of tolerance: self-acceptance and its functions	107
Natalya Torba. Theoretical analysis of psychological factors of conflict prevention in the educational process professional (professional-technical) education institutions	124
Tatiana Chirkova. Ways to solve typical situations of misunderstanding in cross-cultural couples	139

Відомості про авторів

Брюховецька Олександра Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Гордієнко Ірина Олександрівна, аспірантка кафедри загальної та диференціальної психології ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, Україна.

Оверчук Вікторія Анатоліївна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри «Психологія» Донецького національного університету імені Василя Стуса. Вінниця, Україна.

Омельченко Марина Сергіївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії, Донбаського державного педагогічного університету. Слов'янськ, Донецька обл., Україна.

Прошукало Ігор Леонідович, аспірант кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Решетник Ольга Анатоліївна, аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти», завідувач аспірантури Київського національного лінгвістичного університету. Київ, Україна.

Сабол Діана Михайлівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри освітнього лідерства Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка. Київ, Україна.

Саннікова Ольга Павлівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та диференціальної психології ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, Україна.

Торба Наталія Григорівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти, ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Біла Церква, Україна.

Чиркова Тетяна Ігорівна, здобувач (науковий кореспондент) Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, Україна.

Information about the authors

Oleksandra Bryukhovetska, Dr Prof, Prof., Dept. of Psychology and Personal Development, Institute of Management and Psychology, SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Iryna Hordiienko, Postgraduate, General and Differential Psychology Department, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». Odessa, Ukraine.

Maryna Omelchenko, PhD (pedagogics), Assoc. Prof., dept. of special pedagogy and inclusion, Donbas State Pedagogical University. Slovjans'k, Donetsk Region, Ukraine.

Viktoriia Overchuk, candidate of Psychological Sciences, docent, associate professor of the department of «Psychology» Vasyl' Stus Donetsk National University. Vinnytsia, Ukraine

Ihor Proshukalo, PhD student, of Department of Management Psychology of the Central Institute of Postgraduate Education of SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Olga Reshetnyk, PhD student at the Psychology and Personal Development Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management», Head of Postgraduate Study Department, Kyiv National Linguistic University. Kyiv, Ukraine.

Diana Sabol, Associate Professor, Department of Educational Leadership, Institute of Postgraduate Teacher Education, Kyiv Grinchenko University, Candidate of psych. Sciences. Kyiv, Ukraine.

Olha Sannikova, Doctor of Psychology, professor, head of General and Differential Psychology Department, State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky». Odessa, Ukraine.

Natalya Torba, candidate of psychological sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy of Psychology and Management, Belotserkovsky Institute continuous professional Education, SIHE «University of Educational Management». Bila Tserkva, Ukraine.

Tatiana Chirkova, candidate (scientific correspondent) of the GS Psychology Institute of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-10-24](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-10-24)
УДК 378.01:373.01:159.9(045)

Брюховецька Олександра Вікторівна,
доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та особистісного розвитку
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ У КЕРІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячується проблемі професійного стресу в управлінській діяльності керівників закладів середньої освіти. Охарактеризовано особливості управлінської діяльності, які можуть стати причиною стресу. Розкрито значущість професійно важливих якостей керівника закладу середньої освіти, зокрема толерантності до професійного стресу. Проаналізовано поняття професійного стресу, визначено особистісні, поведінкові характеристики й індивідуальні особливості керівника, що впливають на виникнення професійного стресу. Підкреслено, що толерантність до професійних стресів дає змогу керівникові самоорганізуватися, протистояти сильним негативним впливам, що призводять до високого психологічного напруження, оскільки діяльність керівника супроводжується різними емоційними навантаженнями. Показано зв'язок толерантності до професійних стресів управлінців з успішністю їхньої професійної діяльності. Визначено й охарактеризовано рівні сформованості толерантності до професійних стресів у керівників закладів середньої освіти: високий, середній, низький. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей сформованості толерантності до професійних стресів керівників закладів середньої освіти. Виявлено недостатній рівень сформованості толерантності до професійних стресів у досліджуваних керівників закладів середньої освіти. Виявлено особливості сформованості толерантності до професійних стресів досліджуваних залежно від типу закладу освіти, який вони очолюють. Констатовано доцільність сприяння розвитку сформованості толерантності до професійних стресів у керівників закладів середньої освіти у процесі професійної підготовки (здобуття

вищої освіти) і в умовах післядипломної освіти (підвищенні кваліфікації).

Наголошено на потреби в оптимізації роботи шкільної психологічної служби щодо забезпечення організаційно-психологічного супроводу розвитку зазначеної якості на рівні освітньої організації, груп, особистості.

Ключові слова: толерантність; професійний стрес; толерантність до професійного стресу; керівник закладу середньої освіти.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема професійного стресу вже протягом декількох десятиріч є об'єктом пильної уваги учених. З одного боку, професійний стрес впливає на ефективність діяльності, яку виконують фахівці, а з іншого боку, на стан суб'єкта праці, його фізичне і психологічне здоров'я, самопочуття, успішність в оволодінні вимогами професії в цілому. Сучасний контекст роботи ставить підвищені вимоги до ресурсів особистості фахівця в різних професійних сферах, при цьому вираженість та якість професійного стресу залежать від спеціалізації людини, особливостей емоційно-вольової, мотиваційної сфер особистості, а також від ситуаційного контексту праці. Аналіз різних професій дає змогу дійти висновків про те, що в умовах сучасних українських реалій однією з найскладніших є професія керівника.

Управлінська діяльність принципово відрізняється від інших видів діяльності, вимагає здійснення керівниками безлічі різноманітних управлінських функцій в умовах, що змінюються, у ситуаціях рольової і функціональної невизначеності, під час спілкування та взаємодії з іншими людьми, що завжди створює об'єктивні умови для виникнення в особистості управлінця стресових ситуацій. Вплив зазначених факторів призводить до зростання інтенсивності когнітивних, емоційних і комунікаційних навантажень, що вимагає високих психологічних ресурсів керівників.

Професійна діяльність керівника закладу середньої освіти на сучасному етапі модернізації освіти характеризується складністю, поліфункціональністю, широким спектром виконуваних завдань, великою соціальною значущістю. Практично будь-який аспект трудової і професійної діяльності може стати причиною стресу, що вимагає їх емоційної стійкості та гнучкості керівника закладу середньої освіти, його толерантності до професійного стресу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній науці накопичено певний потенціал для розроблення теоретико-методологічних і прикладних аспектів проблеми формування у керівників закладів середньої освіти толерантності до професійних стресів. Результати аналізу численних джерел наукової інформації дали змогу виявити високу актуальність проблеми формування толерантності до професійних стресів, як професійно важливої якості особистості управлінця, та увагу до неї з боку вчених, що наростає.

Сучасні науковці активно вивчають природу та механізми управління стресами, пов'язаними з управлінською діяльністю. Серед авторів, які деталізують види стресів, фактори, що їх викликають, та заходи, яких потрібно вживати на рівні організації та особистості для усунення стресів, слід виділити таких, як М. Вебер, Д. Галанцев, П. Друкер, Д. Карнегі, Н. Мирончук, Т. Туркот, А. Файоль, А. Фрідман, Ю. Щербатих, А. Шульдик та ін. Поняття «професійний стрес» набуло розвитку у працях Б. Голдстоуна, Т. Кокса, Р. Лазаруса, С. Фолкмана та ін. Проблематику професійного стресу з погляду психології розглянуто у працях Дж. Грінберга, Г. Купера, Л. Леві та ін. Дослідження проблеми прояву толерантності в професійній діяльності управлінців психолого-педагогічних профілів вимагало звернення до праць О. Асмолова, С. Бондиревої, Р. Ділтса, І. Дубровіної, І. Зимньої, Р. Кочюнаса, А. Маркової, Л. Мітіної, Р. Немова, А. Прихожан, К. Роджерса, Л. Шнейдер та ін.

На жаль, накопичені наукові дослідження та публікації з проблеми формування толерантності до професійного стресу потребують більш ґрунтовного їх вивчення та систематизації.

Загалом, управління закладами середньої освіти може утруднюватися через недостатній рівень розвитку у керівників певних професійно важливих якостей, зокрема толерантності до професійних стресів, яка, попри всю актуальність, не виступала предметом спеціального дослідження. Це зумовило мету нашої роботи.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи – емпірично дослідити особливості сформованості толерантності до професійного стресу у керівників закладів загальної середньої освіти.

Завдання дослідження:

1) дослідити показники толерантності до професійного стресу керівників закладів середньої освіти;

2) визначити особливості толерантності до професійного стресу керівників закладів середньої освіти, залежно від організаційно-психологічних чинників.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Психологічний аналіз показує, що типовими чинниками, які провокують появу у керівника напруження нервової системи, уваги, перевантаження, є такі, як різноманітні види діяльності, багато функцій і зон відповідальності, потреба у виконанні різних професійних завдань, праці з великими потоками інформації (часто в умовах невизначеності і дефіциту часу), потреба в ухваленні відповідальних рішень, здійсненні керівництва і координації роботи педагогічного колективу, інколи в умовах економічних ризиків [7].

Управлінська діяльність керівника закладу середньої освіти містить безліч різноманітних стресів: інформаційних, емоційних, комунікативних. Стрес є одним із механізмів деструктивної професіоналізації, що призводить до численних професійно-особистісних деформацій: емоційного вигорання, синдрому хронічної втоми, невротизації і психопатизації особистості управлінського персоналу. Тому вважаємо, що важливим чинником успішної управлінської діяльності керівника закладу середньої освіти є *толерантність до професійних стресів*.

Термін «*стрес*» (походить від англійського дієслова «to stress» – напруження, навантаження; стан підвищеного напруження) – сукупність неспецифічних адаптаційних (нормальних) реакцій організму на вплив різних несприятливих факторів, зокрема стресорів (фізичних або психологічних), що порушує його гомеостаз, а також відповідний стан нервової системи організму (або організму загалом) [8].

Для характеристики стресу робочого місця у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі використовується термін «*професійний стрес*». У зарубіжній літературі, як правило, використовуються поняття «стрес на роботі», «стрес на робочому місці», «трудоий стрес», «робочий стрес» без диференціювання факторів, пов'язаних з організаційними проблемами, і стресорів, що стосуються специфіки професійної діяльності [8], [9].

У вітчизняній літературі для опису стресу, пов'язаного з професійною діяльністю, найбільш поширений термін «*професійний стрес*», який розглядають як: 1) багатомірний феномен, що виражається у фізичних, фізіологічних і психологічних реакціях на напружені ситуації в трудовій діяльності людини (К. Маслач, Г. Нікіфоров, Г. Сальвенді, Дж. Шаріт та ін.); 2) напружений стан працівника, що виникає у нього через емоційно-

негативні та екстремальні фактори, пов'язані з виконанням професійної діяльності (О. Долгополова, Н. Самоукіна, Б. Смирнов та ін.); 3) комплекс явищ, пов'язаних з підвищеними вимогами до адаптаційних ресурсів людини й їх деструктивними наслідками під впливом факторів, властивих як конкретній трудовій ситуації, так і професійному життю людини загалом (О. Леонова та ін.) [8], [9], [11].

Професійні стреси проявляються у фізичних і психічних реакціях керівників на напружені ситуації в управлінській діяльності. Існує думка про те, що майже 90% усіх захворювань керівників закладів середньої освіти пов'язані з професійним стресом. Доведено, що тривалий професійний стрес може породжувати замкнутість, відособленість, відчуження, відчуття неадекватності, непевнність, підвищену чутливість, незадоволеність сформованими взаєминами, невротичну декомпенсацію [9].

Як зазначає Л. Джоуел [5], на виникнення професійного стресу впливають особистісні і поведінкові характеристики людини, такі, як наполегливе прагнення досягнути намічених, але зазвичай нечітко визначених цілей; велике бажання і готовність змагатися; постійне прагнення бути визнаним і просунути в кар'єрі; систематичне виконання багатьох різноманітних функцій в умовах ліміту часу; схильність збільшувати темп виконання своїх функцій; незвичайно висока швидкість розумових і фізичних реакцій тощо. Особливе значення мають індивідуальні особливості керівника: відсутність педагогічної спрямованості, підвищена агресивність, дратівливість, ригідність, низька емпатійність, висока тривожність, песимістичність, емоційна нестійкість, неадекватне самооцінювання, авторитарність та інтолерантність [6].

Толерантність до професійних стресів дає змогу керівникові самоорганізуватися в умовах стресу, протистояти сильним негативним впливам, що призводять до високого психологічного напруження, оскільки діяльність керівника супроводжується різними емоційними навантаженнями [2].

У керівників з високим рівнем толерантності до професійних стресів яскраво виражені активність і задоволеність діяльністю, стрес не вважається проблемою в управлінській діяльності, є бажання зустрічатися з новими людьми й набувати нового досвіду, присутнє здорове почуття гумору.

Керівники з середнім рівнем толерантності до професійних стресів характеризуються неможливістю зосередитися, частими помилками в роботі, у них занадто часто виникає відчуття втоми, робота не дає колишньої радості, поступово втрачається почуття гумору.

Керівники з низьким рівнем толерантності до професійних стресів характеризуються почуттям емоційної спустошеності, зменшенням кількості позитивних емоцій, цинічним ставленням до своєї праці й її об'єктів, неможливістю перестати обдумувати або переживати події минулого дня, нездатністю розслабитися вечорами, формуванням почуття некомпетентності, фіксацією на невдачах у своїй професійній діяльності.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вибірку досліджуваних становлять 1198 керівників закладів загальної середньої освіти з різних регіонів України, з них 77,9% жінок, 22,1% чоловіків, які були розподілені на групи за: 1) віком: до 35 років (20,7%), від 35 до 40 років (22,8%), від 40 до 48 років (39,9%), понад 48 років (16,7%); 2) стажем управлінської діяльності: до 5 років (21,1%); 5–10 років (23,2%); 10–20 років (18%); понад 20 років (10,5%); 3) видами закладів середньої освіти: традиційного типу (40,7%); нового типу (40,7%); 4) за регіонами: центр (37,6%); регіони (62,4%).

В емпіричному дослідженні використано такі методи:

- аналіз, узагальнення і систематизація психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури у галузі організаційної психології та освіти;
- методика «Стійкість до стресу» [3];
- статистично-математичні методи опрацювання даних (кореляційний, дисперсійний) з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Професійні стреси – це феномени, які виявляються у фізіологічних і психологічних реакціях на складну виробничу ситуацію. О. Леонова [2]; [8] вважає, що професійний стрес виникає через невідповідність вимог робочого середовища й індивідуальних ресурсів працівника, що створює потенційну загрозу для успішності професійної діяльності.

«Стрес керівника» – це утверджений психологічний термін, що вказує на типовість випадків проблеми такого характеру по всьому світу. Відповідальність за добробут і саме існування організації, постійні конфлікти у вищих сферах, відсутність хоча б якихось довірених осіб – усе це призводить до тяжкого, хронічного стресу. Безліч побічних ознак вказує на те, що саме керівник – психологічно найвразливіший соціальний працівник.

Емпіричне дослідження сформованості толерантності до професійних стресів надало можливість виявити її недостатній рівень (табл. 1).

Таблиця 1

**Рівні сформованості толерантності до професійних стресів
у керівників закладів середньої освіти**

Показник	Рівень сформованості (кількість досліджуваних, у %)		
	низький	середній	високий
Толерантність до професійних стресів	13,2	65,1	21,7

Як видно з табл. 1, переважна більшість досліджуваних керівників має низький (13,2%) і середній (65,1%) рівні *толерантності до професійних стресів*. Велика кількість керівників з низьким і середнім рівнями толерантності до професійних стресів може свідчити, на нашу думку, про низьку здатність управлінців ефективно долати значні навантаження, суперечливі або невизначені вимоги, невміння підтримувати спокійний стан, створювати виважені позитивні управлінські стосунки. Робота в умовах професійного стресу є серйозним випробовуванням фізичного і психічного здоров'я керівника, перевіркою міри його професійної надійності.

Високий рівень толерантності до професійних стресів виявлено у 21,7% досліджуваних керівників. Для таких керівників характерним є: позитивність і раціональність мислення; уміння підтримувати спокійний стан, рівні, виважені управлінські стосунки і спокійну обстановку в умовах стресу; здатність ефективно долати значні фізичні і психологічні навантаження; самокритичність, позитивне ставлення до критики; самоповага; уміння в поведінці концентруватися на головному. Більшість ситуацій, які викликають професійний стрес, керівник здатен вирішити самостійно.

Отримані дані узгоджуються з результатами дослідження Л. Почебут [2], яка визначає, що низький рівень толерантності до професійних стресів створює постійні умови для емоційного напруження, що призводить до передчасного професійного вигорання.

Проаналізовано також чинники сформованості *толерантності до професійного стресу* у керівників закладів середньої освіти на мезорівні аналізу.

Появу закладів середньої освіти нового типу як об'єктивного явища сучасного культурологічного процесу визначили такі передумови: новий етап розвитку суспільства, як наслідок – оновлене соціальне замовлення – виховати громадянина України, здатного жити в ринкових умовах, бути конкурентоспроможним; реальний історико-культурний досвід розвитку різних типів шкіл в Україні; удосконалення та розвиток закладів освіти нового покоління різних форм власності, забезпечення їх законодавчо-правового захисту; відпрацьована система спеціалізованих шкіл, широка мережа яких притаманна освіті в нашій країні; багатий досвід шкіл і класів з поглибленим вивченням окремих предметів; значна кількість різноманітних факультативів, гуртків, інших позакласних занять за інтересами учнівської молоді (малі академії наук, наукові товариства, будинки і палаци дитячої творчості, станції юних техніків, туристів, екологів тощо); досягнення в цій галузі зарубіжних країн. Однак, оскільки ці передумови ініційовані і створені переважно керівниками, то головне, що забезпечило виникнення і функціонування закладів середньої освіти нового типу, є керівні кадри, здатні до особистісно-професійної самореалізації, постійного вдосконалення і саморозвитку, до створення конкурентоспроможних освітніх організацій і висококваліфікованих, соціально-активних педагогічних колективів.

Керівництво закладами середньої освіти нового типу відрізняється від керівництва традиційними багатьма позитивними факторами. Наприклад, такі навчальні заклади зазвичай краще технічно оснащені, співробітники постійно освоюють новітні методи роботи, більше уваги приділяється науково-дослідницькій та проектній роботі, проводиться велика кількість різноманітних заходів тощо. Усе це, безумовно, є позитивним для якісної організації освітнього процесу. Але при цьому керівники постійно перебувають у стані стресів через надмірну відповідальність перед вищим керівництвом, батьками, учнями, вимушені багато часу приділяти засвоєнню нових методів, мають бути спеціалістами у багатьох сферах освітнього процесу, тобто виправдовувати очікування, пов'язані із заявленими перевагами закладів нового типу [2].

Отже, виявлено статистично значущий зв'язок (на рівні $p < 0,01$) між типом закладу середньої освіти, який очолюють досліджувані керівники, та рівнями *толерантності до професійних стресів* (табл. 2).

Як видно з табл. 2, рівень толерантності до професійних стресів виявився вищим у керівників закладів середньої освіти традиційного типу. Це можна пояснити тим, що ці керівники повністю усвідомлюють і відчувають свою роль в освітній організації, мають такий рівень напруженості, який дає змогу ефективно працювати. Це можна пояснити

відсутністю конкуренції і партнерською взаємодією серед персоналу традиційних шкіл, прагненням керівників шукати та знаходити баланс між власними інтересами й інтересами інших, попереджати та продуктивно вирішувати конфліктні ситуації.

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних керівників за рівнями толерантності до професійного стресу та різними типами закладів середньої освіти, які вони очолюють

Показник	Тип закладу середньої освіти (кількість досліджуваних, у %)					
	Заклад традиційного типу			Заклад нового типу		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий
Толерантність до професійних стресів	11,5**	64,1**	24,4**	14,6**	65,4**	20,0**

** – рівень статистичної значущості ($p < 0,01$)

Керівники закладів середньої освіти нового типу часто змушені брати на себе надмірно багато, спостерігається велика перевантаженість в обсягах робіт, виникають негативні відчуття, які переобтяжують емоційний стан, надають йому негативного забарвлення. Така ситуація зазвичай призводить до професійного стресу.

Отримані результати узгоджуються з дослідженнями О. Бондарчук [1], яка зазначає, що керівники закладів середньої освіти традиційного типу краще пристосовуються до професійної діяльності в умовах соціально-політичних та соціально-економічних змін, а брак структури, ясності, визначеності, безумовно, впливає на психологічний стан керівників, зумовлюючи розвиток професійних стресів.

Отже, виокремлені особливості вияву толерантності до професійних стресів у досліджуваних керівників можуть свідчити про те, що значні ускладнення в її розвитку в процесі неперервної професійної підготовки можуть бути зумовлені відсутністю у змісті професійної підготовки та підвищення кваліфікації превентивних заходів і спеціальної роботи психологічних служб та організаційних психологів.

Превентивні заходи щодо виникнення професійного стресу у керівників закладів середньої освіти мають охоплювати: вибір управлінцями оптимальної стратегії здоров'язбереження; підвищення рівня їхньої професійної стресостійкості; оволодіння продуктивними

копінг-стратегіями; створення здоров'язберезувального, психологічно безпечного освітнього середовища у школі; створення сприятливого психологічного клімату в педагогічному колективі; цілеспрямовану діяльність шкільної психологічної служби зі збереження і зміцнення професійного здоров'я керівників і співробітників; самоосвіту, самовдосконалення керівників; участь у тренінгах професійного зростання, тренінгах антивигорання, антистрес-тренінгах; підвищення управлінської та психологічної культури керівників і співробітників; розумну організацію праці керівника, оптимальне робоче навантаження [9], [10].

У практиці діяльності закладів середньої освіти слід *оптимізувати роботу шкільної психологічної служби*, призначення якої – забезпечити організаційно-психологічний супровід на рівні освітньої організації, груп, особистості.

До заходів зниження стресового напруження на рівні освітньої організації та групи належать такі:

- гармонізація міжособистісних взаємин між керівництвом і співробітниками, поліпшення психологічного клімату в освітній організації, згуртування колективу;
- залучення керівництвом співробітників до ухвалення значущих для педагогічного колективу рішень, делегування управлінських повноважень, розвиток ініціативи і самостійності співробітників; відмова від дріб'язкової опіки, контролю, психологічного пресингу;
- створення керівництвом творчої атмосфери, зняття перешкод для професійного зростання і самовираження співробітників;
- ефективна організація праці керівництва і педагогічного колективу: збалансовані навантаження впродовж робочого тижня, навчального року, зручний розклад тощо;
- поліпшення матеріально-технічної бази освітньої організації;
- соціальна підтримка, вирівнювання балансу між витраченими зусиллями керівництва й співробітників та одержуваною винагородою тощо;
- організація системи організаційно-психологічного супроводу керівництва і співробітників з метою психологічної підтримки, профілактики професійних деформацій, навчання за антистресовими програмами, організація психологічних тренінгів тощо.

Процес зменшення стресу в діяльності керівника на особистісному рівні має такі напрями:

- оволодіння сучасними управлінськими технологіями, уміннями та навичками;
- раціоналізація управлінської діяльності;
- оптимізація стилю управлінського спілкування, відмова від авторитарності, гнучкість у застосуванні різних стилів керівництва;
- ведення здорового способу життя, підтримання гарної фізичної форми;
- формування механізмів адаптації до напружених факторів професійної діяльності;
- підвищення психологічної та комунікативної компетентності;
- формування емоційної культури і стресостійкості тощо [7], [10].

На завершення зазначимо, що розвиток толерантності до професійного стресу внесено нами до системи організаційно-психологічного супроводу підготовки керівників закладів середньої освіти у процесі здобуття вищої освіти і в умовах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації). А проявлений науковцями інтерес до цієї теми, на нашу думку, свідчить про своєчасність та актуальність порушення цього питання.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Виявлено недостатній рівень сформованості толерантності до професійних стресів досліджуваних керівників закладів середньої освіти. Визначено особливості толерантності до професійних стресів управлінців, залежно від організаційно-психологічних чинників.

2. Доцільним є сприяння розвитку толерантності до професійних стресів управлінців, який, зокрема, можна забезпечити під час неперервної професійної підготовки керівників закладів середньої освіти у процесі здобуття вищої освіти та підвищення кваліфікації.

3. Недостатній рівень сформованості толерантності до професійних стресів свідчить про потребу в *оптимізації роботи шкільної психологічної служби*, призначення якої – забезпечити організаційно-психологічний супровід розвитку зазначеної якості на рівні освітньої організації, груп, особистості.

Перспективи подальших досліджень. У перспективі – теоретичне обґрунтування, розроблення й апробація програми формування толерантності до професійного стресу у керівників закладів середньої освіти в процесі професійної підготовки (здобуття вищої освіти) і умовах післядипломної освіти (підвищення кваліфікації).

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. І. Бондарчук, *Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності*. Київ, Україна: Науковий світ, 2008, 318 с.
- [2] О. В. Брюховецька, *Психологія професійної толерантності керівників загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ, Україна: Інтерсервіс, 2018, 360 с.
- [3] Н. Е. Водопьянова, *Психодиагностика стресса*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2009, 336 с.
- [4] М. Е. Генсон, *Керування освітою та організаційна поведінка*. Львів, Україна: Літопис, 2002, 384 с.
- [5] Л. Джоуэл, *Индустриально-организационная психология*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2001, 720 с.
- [6] Л. М. Карамушка, *Психологія освітнього менеджменту*. Київ, Україна: Либідь, 2004, 424 с.
- [7] Р. Л. Кричевский, *Если Вы – руководитель... Элементы психологии менеджмента в повседневной работе*. – 2-е изд., доп. и перераб. Москва, Россия, 1996, 198 с.
- [8] А. Б. Леонова, «Комплексная методология анализа профессионального стресса: от диагностики к профилактике и коррекции», *Психологический журнал*, Т. 25, № 2, с. 75–85, 2004.
- [9] Е. Л. Марковец, «Исследование стрессовых состояний у педагогов», *Наука і освіта*. Одеса, Україна, № 4, с. 61–65, 2000.
- [10] В. І. Розов, *Адаптивні антистресові технології*. Київ, Україна: Кондор, 2005, 278 с.
- [11] Н. В. Самоукина, *Психология и педагогика профессиональной деятельности*. Москва, Россия: Тандем, 1999, 352 с.

FORMATION OF TOLERANCE TO PROFESSIONAL STRESS IN LEADERS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Oleksandra Brukhovetska,

PsyD, Prof.,

Dept. of Psychology and Personal Development

Institute of Management and Psychology

SIHE «University of Educational Management».

Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>

ciparisab011@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the problem of occupational stress in the management activity of the heads of secondary education institutions. The features of managerial activity that can cause stress are characterized. The importance of professionally important qualities of the head of a secondary education institution, in particular, tolerance to occupational stress is revealed. The concept of occupational stress is analyzed, the personal, behavioral characteristics and individual characteristics of the manager influencing the occurrence of occupational stress are determined. It is emphasized that tolerance to occupational stress allows the manager to self-organize in the conditions of stress, to withstand the strong negative emotional influences that cause high mental tension, since the activity of the leader takes place in the conditions of considerable psychological stress.

The relation of professional stress tolerance of managers with the success of their professional activity is shown. The levels of tolerance to occupational stress in the heads of secondary education institutions are defined and characterized: high, medium, low. The results of the empirical study of the features of the formation of tolerance to the professional stresses of the heads of secondary education institutions are presented. Insufficient level of formation of tolerance to occupational stress tolerance in the studied heads of secondary education institutions was revealed.

The peculiarities of the formation of tolerance to the professional stresses of the subjects, depending on the type of educational institution headed by the investigated managers, are revealed. The expediency of promoting the development of tolerance to the professional stresses of the heads of secondary education institutions in the process of vocational training (higher education) and in postgraduate education (advanced qualifications) was stated. The necessity to optimize the work of the school psychological service for providing organizational and psychological support for the development of the specified quality at the level of educational organization, groups, and personality was emphasized.

Key words: tolerance; occupational stress; tolerance for occupational stress; Head of secondary education institution

ФОРМИРОВАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ СТРЕССУ У РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Брюховецкая Александра Викторовна,

доктор психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии и личностного развития
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГЗВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>

ciparisab011@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена проблеме профессионального стресса в управленческой деятельности руководителей заведений среднего образования. Охарактеризованы особенности управленческой деятельности, которые могут стать причиной стресса. Раскрыта значимость профессионально важных качеств руководителя заведения среднего образования, в частности, толерантности к профессиональному стрессу. Проанализированы понятия профессионального стресса, определены личностные, поведенческие характеристики и индивидуальные особенности руководителя, влияющие на возникновение профессионального стресса. Подчеркнуто, что толерантность к профессиональным стрессам позволяет руководителю самоорганизоваться, противостоять сильным отрицательным воздействиям, вызывающим высокое психологическое напряжение, поскольку деятельность руководителя сопровождается разными эмоциональными нагрузками.

Показана связь толерантности к профессиональным стрессам управленцев с их успехами в профессиональной деятельности. Определены и охарактеризованы уровни сформированности толерантности к профессиональным стрессам у руководителей учреждений среднего образования: высокий, средний, низкий. Приведены результаты эмпирического исследования особенностей сформированности толерантности к профессиональным стрессам руководителей заведений среднего образования.

Выявлен недостаточный уровень сформированности толерантности к профессиональным стрессам у исследуемых руководителей заведений среднего образования. Выявлены особенности сформированности толерантности к профессиональным стрессам исследуемых в зависимости от типа учебного заведения, которые они возглавляют. Констатируется целесообразность содействия развитию

сформированности толерантности к профессиональным стрессам у руководителей заведений среднего образования в процессе профессиональной подготовки (получения высшего образования) и в условиях последипломного образования (повышения квалификации). Отмечена необходимость оптимизации работы школьной психологической службы по обеспечению организационно-психологического сопровождения развития указанного качества на уровне образовательной организации, групп, личности.

Ключевые слова: толерантность; профессиональный стресс; толерантность к профессиональному стрессу; руководитель заведения среднего образования.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. I. Bondarchuk, Sotsialno-psykholohichni osnovy osobystisnoho rozvytku kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u profesiinii diialnosti. Kyiv, Ukraina: Naukovyi svit, 2008, 318 s.
- [2] O. V. Briukhovetska, Psykholohiia profesiinoi tolerantnosti kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. Kyiv, Ukraina: Interservis, 2018, 360 s.
- [3] N. E. Vodop'yanova, Psihodiagnostika stressa. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2009, 336 s.
- [4] M. E. Henson, Keruvannia osvitoiu ta orhanizatsiina povedinka. Lviv, Ukraina: Litopys, 2002, 384 s.
- [5] L. Dzhouel, Industrial'no-organizacionnaya psihologiya. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2001, 720 s.
- [6] L. M. Karamushka, Psykholohiia osvitnoho menedzhmentu. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2004, 424 s.
- [7] R. L. Krichevskij, Esli Vy – rukovoditel'... Elementy psihologii menedzhmenta v povsednevnoj rabote. – 2-e izd., dop. i pererab. Moskva, Rossiya, 1996, 198 s.
- [8] A. B. Leonova, «Kompleksnaya metodologiya analiza professional'nogo stressa: ot diagnostiki k profilaktike i korrekcii», Psihologicheskij zhurnal, T. 25, № 2, s. 75–85, 2004.
- [9] E. L. Markovec, «Issledovanie stressovyh sostoyanij u pedagogov», Nauka i osvita. Odesa, Ukraina, № 4, s. 61–65, 2000.
- [10] V. I. Rozov, Adaptivni antystresovi tekhnolohii. Kyiv, Ukraina: Kondor, 2005, 278 s.
- [11] N. V. Samoukina, Psihologiya i pedagogika professional'noj deyatel'nosti. Moskva, Rossiya: Tandem, 1999, 352 s.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-25-38](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-25-38)
УДК 159.9.923

Viktoriia Overchuk,

candidate of Psychological Sciences,
docent, associate professor of the department of Psychology+
Vasy' Stus Donetsk National University.
Vinnytsia, Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

vik.over030506@gmail.com

STIGMATIZATION OF PEOPLE WITH DISABILITY AS A PSYCHOLOGICAL BARRIER TOWARDS INTEGRATION TO SOCIAL LIFE

Annotation. Today, for Ukraine the problem of stigmatizing people with certain physical health disorders is actual. The implementation of social programs, actions and initiatives direct to the comprehensive rehabilitation of people with certain physical health disorders and realization their potential, despite all other factors; it is significantly slowed down by the fact that there is a set of persistent negative stereotypes in Ukrainian society regarding such people. Stigmatization of people with disability as a social group is becoming increasingly significant socio-cultural phenomenon. At the same time, the mechanisms of stigmatization are also manifested at the level of self-identification. People with disability may have at least three stigma strategies: the acceptance, speculation of illness and resistance. Particularly painful this question is for those with disability who strive for full value working life and professional realization. Stigmatization is quite close to discrimination. In addition, the causes of the problem are not only physical defects of people with disability. First, there is a high level of corruption in Ukraine and there are people who have made a disability for money. Certainly, after that, the society will be sceptical and suspicious for all people with disability, who do not have the physical manifestations of disability. Discrimination can be manifested in various forms when hiring and in the process of employment, on a daily attitude towards the person with the disability.

The problem of discrimination and stigmatization of people with disability remains acute both in Ukraine and in other countries of the world. However, it is obvious that the formal prohibition of discrimination at the state level does not eliminate this problem. Particularly painful is the question for those people with disability who see a fulfilling working life and professional realization.

To removal the problem of discrimination and stigmatization, the scientists suggest work in two ways: to take action with those who are stigmatized and discriminated and with those who stigmatizes and discriminates, which requires different methods of solving the problem. Working with people with disability should help them to take an active life position, and this should be supported by appropriate rehabilitation, training, counselling and infrastructure arrangements. In turn, the working with others should be directed to developing a conscious vision of the problems of people with disability, understanding and tolerance. Thus, one of the important measures in the medium and long term is to carry out the scientific research on various topics, aimed at studying the problems of people with disability, the effectiveness and efficiency of individual measures of their (re-) integration; behaviour of society and individual groups of the population towards people with disability, the opportunities for participation of certain groups of people with disability in such types of work which were previously unavailable to them.

Key words: people with disability; stigma; discrimination; society; integration; social life; labour activity.

1. INTRODUCTION / ВСТУП

The problem of the people's integration with disability into public life has been existing throughout human existence. At the same time, despite the significance of this problem, it is no secret that the level of this problem's solution remains low, even in developed countries. WHO estimates that over one billion people, about 15% of the world's population, have one form of disability and only about 5% of them have congenital disability. A quarter of them are young people, 80% of whom live in the developing countries. People with disability form the largest minority in the world, but unlike many other minorities, it always has an open membership: each of us can become its member at any time due to an accident, illness or ageing.

Thus, disability is a part of human existence. It is considered that the disability, in the vast majority of cases, is a consequence of social, economic or political factors, an accident or armed conflict. Currently, there can be more factors, which contribute to the incident increasing of disability cases, including pollution, HIV/AIDS and drug addiction.

Disability has been stopped to examine as only medical problem, and it is increasingly understood as limiting the social and psychological functioning of the individual on the background of a number of significant institutions such as education, culture, politics, family, etc. The attitude to the disabled people have

always been ambiguous and has changed throughout the history of the world. It was not until the twentieth century that ideas of tolerance and equal opportunity began to emerge in the world. However, in today's social reality, there are different stereotypes about people with disability.

Now it is difficult to say when the term «disabled» was widely used, literally it means from Latin «invalid», «non-existent». For many years, this term has been using in the international linguistic space, including the regulatory sources, but its usage is often considered unethical and even discriminatory. At the same time, it should be noted that the term «disabled» has replaced many other, truly rough formulation. For example, people with physical defects were called «poor» or «crippled» in Rus, for describing such people in Spain it was used the term «minusválidos» (translated from Spanish as «inferior»). In Germany, people with disability were marked as the word «Krüppel» (translated from German as «cripple»), later it was replaced by the polite word «Vehinderte» (translated from German «disabled person»). The rough word «Cripple» in the English language space was also replaced by the word «Disabled person».

There is no current definition of disability, although there have been made many different attempts to derive the single meaning of this word. The World Health Organization (WHO) takes into account the social aspects of disability and does not consider disability just how a phenomenon of «medical» or «biological» dysfunction in its International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Disability is any limitation or absence (due to the defect) of the ability to perform the activities in the order or within the limits considered normal for a person [1].

New research suggests that even with improvements, most people with disability remain socially impressionable; they have no full social life and have difficulty finding employment, or cannot go beyond specialized enterprises and be stigmatized by society [2], [3]. At the same time, this problem and its causes are much more complicated in practice and not limited to physical obstacles. Other factors further complicate it.

Today, for Ukraine the problem of stigmatizing people with certain physical health disorders is actual. Firstly, the implementation of social programs, actions and initiatives direct to the comprehensive rehabilitation of people with certain physical health disorders and realization their potential, despite all other factors; it is significantly slowed down by the fact that there is a set of persistent negative stereotypes in Ukrainian society regarding such people.

The concept of stigma was originated in Ancient Greece and was applied to the people who have any physical weakness because of punishment or branding.

Thus, the stigma testified to the owner's belonging to certain, as a rule, marginal groups (slaves, criminals, traitors, etc.) [4]. The modern interpretation of stigma is not differ from initial its original meaning. It is defined as a «label» attached to the basic social status of the individual.

The theory of social Darwinism and the associated Eugenics movement proclaimed the idea that the human gene pool could be improved by human intervention, and they played a major role in labelling people with disability as «worse». Physical disorders lead to limitation of health, form the conception of the «peculiarity» of the person who has them. In this case, disability acts as a kind of «body stigma».

Analysis of recent research and publications / Аналіз останніх досліджень та публікацій Many scientific papers are discussed the problem of stigmatization and limitation of human rights related to the national questions, religion, sexual orientation and disability. *The analysis of recent research* of the stereotyping of social thinking and the study of different types of social stereotypes were engaged in such Ukrainian and Russian scientists as I. Pavlov, M. Holovatyi, A. Liebiediev-Liubimov, L. Lieontieva, T. Madrzytskyi, S. Matvieiev, A. Derkach, V. Ahieiev, V. Yadov, A. Pevzner, Yu. Kryzhanska and others. Among foreign authors, the following representatives of social psychology and sociology investigated this question: U. Lipman, D. Katts, P. Breili, R. Nisbet, M. Ros, D. Hamilton, N. Kentor, K. Makoli and others.

Such foreign researchers were engaged in the study of stigma phenomenon and the study of its various types, as I. Hofman, K. Plamer, V. Lipp and others. Among native, Russian and Belarusian researchers this topic was researched by the following authors: T. Semyhina, T. Vorotyntseva, Ye. Novikov, A. Aleksandrov, S. Kostiuhenko and others.

Unfortunately, in Ukraine the studying of the problems of people's stigmatization with disability as factors that prevent their integration / reintegration and the implementation of effective measures to overcome these obstacles and improve the lives of disabled people leaves much to be desired. At the same time, the modern European integration processes are forcing Ukraine to revise the existing approaches and opportunities to improve this situation.

2. AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Purpose of the article / мета статті

The purpose of the article is to study the problem of stigmatization of disabled people as an obstacle to their integration into a full value social life, including professional realization.

According to the purpose of the article, it is put up the following tasks:

- to realize the theoretical analysis of the scientific literature and to determine the main approaches to the study of the stigmatization's problem of people with disability;
- to analyze the main psychological barriers that occur in people with disability as a result of stigma;
- to consider the possible ways of eliminating the problem of discrimination and stigmatization of people with special needs in the process of integrating them into the socially active population.

Most of today's human rights problems, which concern to disability, are related to stigma and discrimination. Disabled people have rights to the same rights as non-disabled people, who can be discriminated directly and indirectly and excluded from almost every sphere of life.

3. THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Stigmatization of people with disability as a social group is becoming increasingly significant socio-cultural phenomenon. At the same time, the mechanisms of stigmatization are also manifested at the level of self-identification. In such cases, it is customary to talk about self-stigma. Therefore, E. Lemert notes that the personality, in the process of stigma influence, is gradually used in the proposed image [5]. Moreover, the behaviour and purposefulness of the stigmatized individual are carried out in accordance with the assigned social role. Thus, a person who has partially lost his or her ability to work, in the process of exposure to the label «helpless patient», can completely refuse from the energetic activity over time, even if the necessary capacity is retained or restored because of successful rehabilitation. In addition, the stigma of disability can develop in a person such personal qualities as infantile, weak will, abstinence. It is not important anymore, as others perceive this individual as a typical representative of society or not in self-stigmatization. If an individual identifies himself/herself as a member of a particular community, his/her attitudes and behaviour will be marked accordingly.

Depending on whether the stigma is visualized (for example, when the disease is expressed outside and it cannot be hidden) or latent, which is known only to its owner, for example, in the case of inner diseases, the individual may respond to it differently. In the first case, the individual is the carrier of discredited stigma, in the second case – the discreditable. This creates an internal personal dramatic problem of control over tension due to the feeling of uncharacteristic.

People with disability may have at least three stigma strategies: the acceptance which may be expressed in the passive maintenance to the attributed image; in some cases, speculation of illness with the treatment of privilege of attention and sympathy; resistance, which is realized through compensatory behaviour and oppose to the typical image, it is transmitted outside through positive or negative forms of deviation.

In addition, it should take into consideration that if the attitude to the people with disability has been changing during the history, the content of disability stigmas has changed accordingly [6].

4. RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The theoretical methods of research were used to solve the tasks and to achieve the goal of the work: the theoretical analysis of theoretical and methodological, scientific and methodological literature to compare different views of the problem; induction, deduction; generalization and systematization in order to separate the main approaches for studying of the stigmatization's problem of people with disability as obstacles to their integration into a full value social life, including professional realization.

5. RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The problem of stigmatization of people with disability remains acute both in Ukraine and in other countries of the world. Particularly painful this question is for those with disability who strive for full value working life and professional realization.

Discrimination can be manifested in various forms when hiring – refusal of work, offer of work of lower qualification level, offer of worse conditions of payment. In addition, in the process of work, the discrimination against a person with a disability can manifest on a daily attitude towards that person, blocking career opportunities without objective reasons, ignoring that person's success and her contribution to the joint activity. Stigmatization is quite close to discrimination. In addition, the causes of the problem are not only physical defects of people with disability. First, there is a high level of corruption in Ukraine and there are people who have made a disability for money. Certainly, after that, the society will be sceptical and suspicious for all people with disability, who do not have the physical manifestations of disability. For example, if a person does not have an arm or a leg, this defect is obvious, whereas those who, for example, have serious cardiovascular disease, such people may be accused of «faked» disability.

On the other hand, as some studies [6] show, the imperfection of the system leads to the fact that people with disability stop to seek changes in life,

lose the interest to the normal employment, become accustomed to being concerned about the state and gradually begin to occupy the passive position in their life. This situation leads to the fact, that people with disability are poorly integrated into the society and become subject to stigma. They are despised, considered a burden to society, lazy and so on [6], [7]. This situation particularly complicates the lives of those people who, the physical obstacles, want to find a full-time job and have a full social and working life.

For some people with disability, entry into the open labour market is very difficult due to physical reasons, while other people with disability have fewer restrictions and can compete with ordinary candidates for employment in non-specialized enterprises with dignity. However, they are prevented by psychological barriers or lack of education or information.

The experience of psychologists shows that people with special needs often touch with the specific problems in different spheres of life, such as education, employment, community service, family relations, life and leisure, communication, etc.

People with disability belong to different groups according to the level of complexity of their physical or psychophysical state, place of residence, social status. Severe chronic somatic disease significantly changes the completely socio-psychological situation of human development. It significantly affects the level of her mental capacity in the implementation of the activity; leads to a limitation of the circle of contacts with people, who surround them, often for objective or subjective reasons, leads to a restriction of her activity as a whole, that is, changes the objective place that occupies a person in life and, as a consequence, his or her inner position in all circumstances of life [8].

The defects of people with disability significantly complicate their contacts with the environment, limit their participation in public life, and adversely affect their personal development: cause feelings of anxiety, self-doubt, and lead to the formation of inferiority complex, self-centered and asocial moods.

Two major groups of barriers are physical and psychological, that prevent people with disability from having a fulfilling social life, including professional realization. Typically, the most attention is focused on the first group, which is directly related to the physical limitations that a disabled person has. At the same time, the psychological barriers are equally important. The sources of these barriers can be people with disability and all other people.

Firstly, a person with a disability can seek more isolated life from society. These people often close up in their world and have a very narrow circle of communication, which includes family members, doctors, possibly a few friends and the same disability people. The first reason for this lifestyle may be the limitation of physical activity and the lack of adequate infrastructure, which

makes a person as a prisoner of his own apartment. In addition, a person may lose faith in himself and others, and refuse the opportunity to realize himself in society.

Secondly, the stigmatization remains widespread and, as a consequence, other people's unwillingness to accept people with disability into their environment.

The main psychological barriers for people with disability due to stigma are:

1) The communication barrier is a disorder of communication, one of the most complex social problems for children and young people with disability, which is the result of emotional protective self-isolation. The communicative barrier creates the motivational, ethical and emotional difficulties [9]. There are motivational difficulties: excessive motivation (for example, «I was worried and didn't say anything, I mentioned it»); lack of motivation (I do not want to understand, it is not interesting), etc. There are ethical (moral) difficulties: lack of tact, tolerance; discretion, boldness; gossip, rumors, deceit, meanness, dishonesty; envy, animus, etc. There are emotional difficulties: untidy, outrageous appearance; bold postures, gestures, manners, habits, etc.; brutal tone, tone of voice, etc.;

2) The barrier of business communication raises problems, which are related to the characteristics of healthy people and people with functional health limitations, which arise when they pay attention to those aspects of the person that he does not realize or wants to hide, in our case these are physical defects. Some authors, when they consider the problem of social integration of people with poor physical health, even suggest the introducing of the concept of «valeological equality» to denote the perception of a person with health disorders as equal and such who has a different worldview, a different lifestyle and special needs [8];

3) The emotional barrier consists of people's emotional reactions and it is two-way. That is, on the one hand, healthy people can show curiosity, mockery, inconvenience, guilt, hyper custody, fear; on the other hand, people with special needs can wait for self-pity, hyper custody, they may blame someone for their defect, seek isolation, etc. [9]. A person with a disability may have a negative experience in dealing with so-called "normal" people through stigma, neglect, misunderstanding, insults [7].

The problem of discrimination and stigmatization of people with disability remains acute both in Ukraine and in other countries of the world [2]. However, it is obvious that the formal prohibition of discrimination at the state level does not eliminate this problem. Particularly painful is the question for those people with disability who see a fulfilling working life and professional realization.

To removal the problem of discrimination and stigmatization, the scientists suggest work in two ways: to take action with those who are stigmatized and discriminated and with those who stigmatizes and discriminates, which requires different methods of solving the problem [2]. Working with people with disability should help them to take an active life position, and this should be supported by appropriate rehabilitation, training, counselling and infrastructure arrangements. In turn, the working with others should be directed to developing a conscious vision of the problems of people with disability, understanding and tolerance.

6. CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Finding the ways to solve the problem of social and psychological integration of people with disability it should begin with depth analysis of the barriers that stand in the way of such people and overcoming the resistance and stigmatization of society. In many cases, the main barrier, such as physical limitation of the person, cannot be eliminated. However, the existing approaches allow to overcome or reduce both physical and psychological, communication, information and educational barriers. It is also important is a comprehensive approach and the use of different methods at the same time to achieve a faster and more efficient result.

Prospects for further research / Перспективи подальших досліджень

Thus, the prospect of further research one of the important actions in the medium and long perspectives is to carry out the scientific research on various topics, aimed at studying the problems of people with disability, the effectiveness and efficiency of individual measures of their (re-) integration, behaviour of society and individual groups of the population towards people with disability, the opportunities for participation of certain groups of people with disability in such types of work which were previously unavailable to them. Certainly, such research is being conducted, but unfortunately, Ukraine lacks the financial and material resources to carry out complex, sometimes long-lasting, high-quality research.

7. REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *World Health Organization* «Disability and health» [Electronic resource]. Available: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/index.html

- [2] M. Ameri, L. Schur, M. Adya, S. Bentley, P. McKay, D. Kruse, «The disability employment puzzles: a field experiment on employer hiring behavior», *Labor and Employment Relations Association conference*. 2015, pp. 1–70.
- [3] Н. А. Белоносова, «Стигматизація осіб з порушеннями фізичного здоров'я на ринку праці», *Ринок праці та зайнятість населення*, № 2, с. 38–42, 2011.
- [4] E. Goffman, *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Simon & Schuster Adult Publishing Group. 1986, 168 p.
- [5] E. Lemert, *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. NY: Mc-Graw-Hill. 1951, 459 p.
- [6] Е. В. Воеводина, «Инвалид» как социальная стигма и пространство для дискуссий», *Человек. Общество. Инклюзия*, № 4(20), с. 10–15, 2014.
- [7] П. С. Алпатова, Т. С. Зуб, «Людина з обмеженими фізичними можливостями в міському середовищі», *Український соціум*, № 1, с. 7–16, 2006.
- [8] С. Богданов, Б. Мойса, «Пропозиції до політики щодо працевлаштування осіб з інвалідністю». [Електронний ресурс]. *Лабораторія законодавчих ініціатив*, 2017.
- Доступно: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/DisabledPolicy.pdf>
- [9] О. М. Дікова-Фаворська, «Адаптаційні можливості освіти осіб з інвалідністю». [Електронний ресурс]. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузів. зб. наук. праць, № 42, 2009. Доступно : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Staptp/2009_42/files/42_07Dikova 202 Favorska.pdf

СТИГМАТИЗАЦІЯ ОСІБ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ БАР'ЄР НА ШЛЯХУ ІНТЕГРАЦІЇ ДО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Оверчук Вікторія Анатоліївна,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри «Психологія»
Донецького національного університету
імені Василя Стуса.
Вінниця, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>
vik.over030506@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена проблемі стигматизації людей з певними порушеннями фізичного здоров'я. Реалізація соціальних програм, заходів та ініціатив, спрямованих на комплексну

реабілітацію людей з певними порушеннями фізичного здоров'я та реалізацію ними потенціалу, попри всі інші чинники, істотно гальмується тим, що на побутовому рівні в українському суспільстві існує комплекс стійких негативних стереотипів відносно таких людей. Стигматизація осіб з інвалідністю як соціальної групи стає все більш значимим соціокультурним явищем. У той же час механізми стигматизації проявляються і на рівні самоідентифікації. У осіб з інвалідністю можливе формування, щонайменше, трьох стратегій щодо стигми: прийняття, спекуляція хворобою, опір. Особливо болючим питанням стигматизації є для тих осіб з інвалідністю, які прагнуть повноцінного трудового життя і професійної реалізації.

Проблема дискримінації та стигматизації осіб з інвалідністю залишається гострою як в Україні, так і в інших країнах світу. При цьому очевидним є те, що формальна заборона дискримінації на державному рівні не усуває цю проблему повністю. Особливо болючим це питання є для тих осіб з інвалідністю, які прагнуть повноцінного трудового життя і професійної реалізації.

Для усунення проблеми дискримінації та стигматизації необхідно працювати за двома напрямками: проводити заходи з тими когортами, які стигматизують і дискримінують і з тими, хто стигматизує та дискримінує, що потребує різних методів вирішення проблеми. Робота з особами з інвалідністю має допомогти цим людям зайняти активну життєву позицію і це все потрібно підтримувати відповідними реабілітаційними, навчальними, консультаційними заходами та облаштуванням інфраструктури. У свою чергу, робота з іншими людьми повинна бути направлена на розвиток свідомого бачення проблем осіб з інвалідністю, розуміння і толерантності.

Отже, одним із важливих заходів в середньо та довгостроковій перспективі є проведення наукових досліджень різної тематики, направлених на вивчення проблем осіб з інвалідністю, ефективності та результативності окремих заходів їх (ре-)інтеграції, поведінки суспільства та окремих груп населення по відношенню до осіб з інвалідністю, можливостей участі окремих груп осіб з інвалідністю в таких видах трудової діяльності, які раніше були для них недоступні.

Ключові слова: особи з інвалідністю; стигматизація; дискримінація; суспільство; інтеграція; суспільне життя; трудова діяльність.

СТИГМАТИЗАЦІЯ ЛИЦ С ИНВАЛИДНОСТЮ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ БАРЬЕР НА ПУТИ ИНТЕГРАЦИИ К ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

Оверчук Виктория Анатольевна,

кандидат психологических наук, доцент,

доцент кафедры «Психология»

Донецкого национального университета

имени Василя Стуса.

Винница, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7744-9346>

vik.over030506@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена проблеме стигматизации людей с определенными нарушениями физического здоровья. Реализация социальных программ, мероприятий и инициатив, направленных на комплексную реабилитацию людей с определенными нарушениями физического здоровья и реализацию ими потенциала, несмотря на все другие факторы, существенно тормозится тем, что на бытовом уровне в украинском обществе существует комплекс устойчивых негативных стереотипов по отношению к таким людям. Стигматизация лиц с инвалидностью как социальной группы становится все более значимым социокультурным явлением. В то же время механизмы стигматизации проявляются и на уровне самоидентификации. У лиц с инвалидностью возможно формирование как минимум трех стратегий по отношению к стигмам: принятие, спекуляция болезнью, сопротивление. Особенно болезненным вопрос стигматизации является для лиц с инвалидностью, которые стремятся к полноценной трудовой жизни и профессиональной реализации.

Проблема дискриминации и стигматизации лиц с инвалидностью остается острой как в Украине, так и в других странах мира. При этом очевидно, что формальный запрет дискриминации на государственном уровне не устраняет эту проблему полностью. Особенно болезненным этот вопрос является для лиц с инвалидностью, которые стремятся к полноценной трудовой жизни и профессиональной реализации.

Для устранения проблемы дискриминации и стигматизации необходимо работать по двум направлениям: проводить мероприятия с теми кого стигматизирует и дискриминируют и с теми, кто стигматизирует и дискриминирует, что требует различных методов решения проблемы. Работа с лицами с инвалидностью

должно помочь этим людям занять активную жизненную позицию и это все нужно поддерживать соответствующими реабилитационными, учебными, консультационными мероприятиями и обустройством инфраструктуры. В свою очередь, работа с обществом должна быть направлена на развитие сознательного видения проблем лиц с инвалидностью, понимания и толерантности.

Таким образом, одним из важных мероприятий в средне и долгосрочной перспективе является проведение научных исследований различной тематики, направленных на изучение проблем лиц с инвалидностью, эффективности и результативности отдельных мероприятий по их (ре)интеграции, поведения общества и отдельных групп населения по отношению к лицам с инвалидностью, возможностей участия отдельных групп лиц с инвалидностью в таких видах трудовой деятельности, которые ранее были для них недоступны.

Ключевые слова: лица с инвалидностью; стигматизация; дискриминация; общество, интеграция; общественная жизнь; трудовая деятельность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] World Health Organization «Disability and health» [Electronic resource]. Available: www.who.int/mediacentre/factsheets/fs352/en/index.html
- [2] M. Ameri, L. Schur, M. Adya, S. Bentley, P. McKay, D. Kruse, «The disability employment puzzles: a field experiment on employer hiring behavior», Labor and Employment Relations Association conference. 2015, pp. 1–70.
- [3] N. A. Bielonosova, «Styhmazytsiia osib z porushenniamy fizychnoho zdorovia na rynku pratsi», Rynok pratsi ta zainiatist naseleattia, № 2, s. 38–42, 2011.
- [4] E. Goffman, Stigma: notes on the management of spoiled identity. Simon & Schuster Adult Publishing Group. 1986, 168 p.
- [5] E. Lemert, Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior. NY: Mc-Graw-Hill. 1951, 459 p.
- [6] E. V. Voevodina, «Invalid» kak social'naya stigma i prostranstvo dlya diskussij», SHeLovek. Obshchestvo. Inklyuziia, № 4(20), s. 10–15, 2014.
- [7] P. S. Alpatova, T. S. Zub, «Liudyna z obmezhenymy fizychnymy mozhlyvostiamy v miskomu seredovyshchi», Ukrainskyi sotsium, № 1, s. 7–16, 2006.

- [8] С. Богданов, Б. Мойса, «Пропозиції до політики щодо працевлаштування осіб з інвалідністю». [Електронний ресурс]. Лабораторія законодавчих ініціатив, 2017. Доступно: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/DisabledPolicy.pdf>
- [9] О. М. Дікова-Фаворська, «Адаптаційні можливості освіти осіб з інвалідністю». [Електронний ресурс]. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики: міжвузів. зб. наук. праць, № 42, 2009. Доступно : http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Startp/2009_42/files/42_07Dikova 202 Favorska.pdf

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-39-54](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-39-54)
УДК 159.922:376.011.3-051

Омельченко Марина Сергіївна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної педагогіки та інклюзії,
Донбаського державного педагогічного університету.
Слов'янськ, Донецька обл., Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>
neskaa87@gmail.com

ТИПІЗАЦІЯ КОРЕКЦІЙНИХ ПЕДАГОГІВ НА ОСНОВІ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ

Анотація. У статті висвітлюються результати експериментальної роботи з вивчення професійно-особистісних якостей корекційних педагогів у контексті дослідження психології професійної свідомості. Автор аргументує актуальність здійснення цього напряму наукової роботи, встановлює зв'язок професійно-особистісних якостей корекційного педагога з категоріями професійної свідомості, компетентності та професійного розвитку. Аналітичний огляд наукових здобутків, присвячених проблемі типізації педагогів, дозволив виділити такі типи корекційних педагогів як корекційний педагог-«просвітник», корекційний педагог-«волонтер», корекційний педагог-«керівник», корекційний педагог-«комунікатор», корекційний педагог-«фахівець». Представлені типи зорієнтовані на ступінь та характер прояву інтелектуальних, морально-етичних, педагогічних, методичних, рефлексійних та інших якостей особистості, її ставлення до виконання професійних обов'язків. Результати дослідження професійно-особистісних якостей було отримано в ході опитування корекційних педагогів трьох категорій: студентів магістратури, молодих фахівців зі стажем до п'яти років, фахівців зі стажем 10–15 років. Результати, отримані за кожною віковою категорією досліджуваних, наочно представлено не лише у відповідній таблиці, але й на рисунку, що необхідно для простеження динаміки зміни професійно-особистісних якостей на різних етапах професійної діяльності. Виявлення не лише позитивних, але й негативних змін, обумовили необхідність порушення питання можливого виникнення професійних деформацій, шляхи їх подолання та профілактики. Представлені у статті результати дослідження професійно-особистісних якостей презентуються автором як дані, що мають бути покладені в основу

розроблення програми розвитку професійної свідомості корекційного педагога, зорієнтованої на підвищення результатів фахової діяльності та професійне зростання спеціаліста.

Ключові слова: професійна компетентність; корекційний педагог; професійна свідомість; професійний розвиток; професійно-особистісні якості.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Трансформація освітньої галузі в Україні, нагальна потреба навчальних закладів з модернізованою інклюзивною системою навчання у висококваліфікованих фахівцях-корекційних педагогах змушує шукати сучасні й ефективні технології професійної підготовки педагогічних кадрів нового покоління. Найважливішими в характеристиці корекційного педагога, одночасно із якісною теоретико-практичною підготовкою, виступають організаторські й лідерські здібності, здатність віднайти індивідуальний підхід до дитини, бути прикладом для інших, успішно виконувати навально-виховну і розвиткову роботу з учнями, і, що не менш важливо, постійно саморозвиватися як в особистісному так і в професійному планах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під професійним розвитком розуміємо розвиток особистості фахівця в практиці та всіх формах професійних взаємодій, відповідно до встановлених професійних вимог. Ключову позицію в становленні фахівця посідає стан і готовність до розвитку його професійної свідомості, яка у сукупності зі становленням професійної компетентності та необхідних професійно-особистісних характеристик забезпечує якісну реалізацію професійних функцій і успішне професійне зростання в цілому [1, с. 23]. Професійний розвиток корекційного педагога не може бути забезпечений лише належним виконанням його професійних функцій. Вагомий вплив на професійну діяльність та розвиток професійної свідомості чинять його професійно-особистісні якості. Якості особистості передбачають комплекс знань, умінь та навичок, що відображають певний спосіб мислення і розуміння [2, с. 12]. У різних людей особистісні якості виявляються індивідуально, адже є трансситуативно та потенційно вимірними [3, с. 78].

На важливе значення особистості корекційного педагога в успішній організації його професійної діяльності вказувала С. Миронова, зазначаючи, що для реалізації корекційних завдань йому необхідно володіти такими особистісними характеристиками як емпатійність, психологічна компетентність, делікатність, тактовність, людяність,

гуманність, милосердя. Важливими, на думку вченої, також є організаційні та комунікативні здібності, екстравертивність, висока духовна культурність та моральність, соціальний інтелект, вміння зацікавити оточуючих та бути неформальним у спілкуванні з дітьми. Було підкреслено, що корекційний педагог повинен зберігати конфіденційність службової інформації та особистісних таємниць вихованців, прагнути до постійного підвищення професійних знань, бути чесним, моральним у професійних справах, дотримуватися етики у стосунках із людьми [4].

Проблеми деонтологічної етики корекційного педагога досліджується у працях Ф. Аппазова та С. Яковлевої. Деонтологічна етика – сукупність етичних норм виконання корекційним педагогом своїх професійних обов'язків. Дотримання деонтологічних норм корекційним педагогом дає лікувальний та навчально-виховний ефект у навчально-виховній та корекційно-розвитковій роботі [5]. Найважливіше значення дефектологічна деонтологія має у взаєминах, що встановлюються між педагогом та учнями, адже відповідальність за навчання і виховання дитини, охорону її здоров'я та життєдіяльності – головний моральний обов'язок корекційного педагога.

Аналізуючи характеристики особистості корекційного педагога, Н. Назарова зазначала, що ним може бути лише людина з особливим складом душі, яка здатна гуманно оцінити роль дитини з особливими потребами в сучасному світі [6]. Науковець також виділяла такі професійно значущі якості корекційного педагога як діяльнісна активність, ініціативність, енергійність, доброзичливість, тактовність, впевненість в отриманні позитивного результату власної професійної діяльності. Погоджуючись з думкою Н. Назарової щодо переважного значення оптимізму в професійній діяльності, І. Підласий зауважував, що особистісні якості корекційного педагога є невід'ємними від професійних, наголошуючи, що провідним, при цьому, є любов педагога до своєї професійної праці [7].

Досліджуючи проблему успішності професійної діяльності корекційного педагога, Н. Строгова наголошувала, що до його особистісних характеристик та цінностей слід висувати високі вимоги, зокрема важливими автор вважає любов до дітей з особливими потребами, увагу до особистості дитини та її розвитку, орієнтація на корекційно-виховний вплив, творчість, прагнення до самовдосконалення [8]. Цікавими вважаємо також спроби Л. Акатова співвідносити професійно-особистісні якості корекційного педагога з різними соціальними ролями: турботливий батько, спеціалісти різних профілів (педагог, психолог та ін.).

Найважливішою якістю корекційного педагога вчений вказує на мотиваційну спрямованість до професії [9].

При розмаїтті поглядів і теоретичних положень щодо того, якими мають бути професійні якості вчителів, у психології відсутні статистичні дані щодо того, якими є особливості професійно-особистісних якостей сучасних корекційних педагогів та варіанти їхніх можливих деформацій. У науковій літературі не існує чіткої типізації корекційних педагогів на основі цих якостей, яка б давала уявлення про особистісні зміни, які відбуваються в ході професійного розвитку фахівця й дозволяла б визначати стратегію становлення його професійної свідомості.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в здійсненні типізації корекційних педагогів на основі професійно-особистісних якостей.

Отже, *завданнями* нашого дослідження стали: висвітлення результатів експериментального дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів; типізація корекційних педагогів за результатами дослідження; виявлення деформацій професійно-особистісних якостей корекційних педагогів.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Професійно-особистісні якості фахівця у психології, як правило, визначаються класичним методом – професіограмою, психографією, способом експертного оцінювання спеціалістів вищого рівня [10]. Отже, виходить усереднений набір певних характеристик людини, що визначають якість виконання нею професійних функцій. Розглядаючи професійно-особистісні якості як фактор розвитку професійної свідомості корекційного педагога, з'являється необхідність врахування їхнього реального значення та вираження у конкретних фахівців. Опрацювання і подальше використання такої інформації під час створення системи розвитку професійної свідомості буде значно спрощувати здійснення типізації корекційних педагогів на основі виявлених в них професійно-особистісних якостей.

Аналіз психологічних досліджень, присвячених вивченню професійно-особистісних якостей і здійснення типізацій педагогів (Р. Атаханов, М. Бобкова, Б. Ковальов, С. Кондратьєва, Є. Рогов, М. Тален) дають підстави визначити такі типи корекційних педагогів на основі професійно-особистісних якостей: корекційний педагог-«просвітник», корекційний педагог-«волонтер», корекційний педагог-«керівник»,

корекційний педагог-«комунікатор», корекційний педагог-«фахівець». Розглянемо означені типи більш докладно.

Корекційний педагог-«просвітник». Цей тип характеризується найбільшим вираженням таких професійно-особистісних якостей, як висока інтелектуальність, культура, моральність. Такі корекційні педагоги досить принципові, міцно дотримуються морально-етичних норм, легко виконують широке коло професійних функцій (гностичну, корекційно-виховну, науково-дослідницьку), націлені на професійний розвиток та самовдосконалення.

Корекційний педагог-«фахівець». Корекційні педагоги-«фахівці» – ці педагоги володіють глибокими, але вузькофаховими професійними знаннями та навичками. Вони не є універсальними фахівцями, але показують високі результати, виконуючі окремі професійні дії (викладання окремого предмету, корекція звуковимови, реабілітація тощо). Таким корекційним педагогам характерні раціональність, вимогливість, переконливість, спостережливість, ідейність, працьовитість.

Корекційний педагог-«волонтер» – цей педагог зорієнтований на надання безвідплатної допомоги дітям і дорослим з порушеннями психофізичного розвитку, провідними рисами якого є толерантність, альтруїзм, совісність, емпатія, моральна відповідальність, терпимість, етичність. Для таких корекційних педагогів характерним є намагання охопити широке коло професійних задач, вихід за межі безпосередніх професійних обов'язків, старанне виконання професійної справи.

Корекційний педагог-«керівник». Для даного типу корекційних педагогів характерні такі професійно-особистісні риси як організованість, вимогливість, дисциплінованість, сильна воля, оперативність, мобільність, раціональність. Професійні дії такого корекційного педагога зорієнтовані на позакласну або суспільну діяльність. Із усього кола професійних функцій найкраще в нього виходить виконувати організаційну, прогностичну, проєктивну, контрольну-оцінювальну функції.

Корекційний педагог-«комунікатор» виділяється такими професійно-особистісними якостями як комунікабельність, привабливість, доброта, оптимістичність, емоційність, гнучкість поведінки, миролюбність, доброзичливість, емпатійність. Такий корекційний педагог завжди намагатиметься встановити тісний емоційний контакт з учнем та його батьками, всіма засобам прагне уникати конфліктів, створити позитивну атмосферу для праці. Найкраще в нього виходить виконувати комунікативну професійну функцію.

Слід зазначити, що корекційні педагоги, в силу своїх особистісних особливостей, схильні пристосовуватися до реалізації певної професійної функції, при тому, що інші можуть залишатися для них неактивними.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для типізації корекційних педагогів на основі професійно-особистісних якостей було застосовано опитувальник «Дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів». В основу опитувальника лягла методика «Оцінка професійної спрямованості особистості вчителя» Є. Рогова, адаптована відповідно завданням дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів. У дослідженні взяли участь 203 корекційних педагога. Серед них студенти магістратури (спеціальність 016 Спеціальна освіта (69 осіб), молоді фахівці з робочим стажем до п'яти років (73 особи) та досвідчені фахівці з робочим стажем 10–15 років (61 особа).

Опитувальник складався з 60 стверджень, які характеризували різні варіанти професійно-особистісних якостей. При цьому пропонувалися лише два варіанти відповіді: вірно чи невірно. На роботу з опитувальником відводилося п'ять хвилин. Для оброблення результатів було використано ключ, який співвідноситься з відповідями досліджуваних. Кожна відповідь оцінювалася за двобальною шкалою: 1 бал – відповідь, яка співпадає з ключем; 0 балів – відповідь, яка не співпадає з ключем.

Кожний професійно-особистісний параметр оцінювався через сумування балів за групою запитань. Сумарна оцінка за фактором не перевищувала 10 балів. Зона норми знаходилася у межах 3–7 балів. Оброблення результатів розпочиналося з мотивації схвалення, оскільки у випадку, коли відповідь виходить за межі норми за цим фактором, слід визнати, що досліджуваний прагнув перекрутити результати й вони не можуть підлягати подальшій інтерпретації.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

1. Дослідження професійно-особистісних якостей і типізація корекційних педагогів. Професійно-особистісні якості корекційного педагога визначають характер та здатність реалізувати професійні знання, вміння та навички. Так, наприклад, спостережливість, педантичність, уважність сприятимуть кращому розумінню психологічних особливостей і поведінки учнів, їхніх батьків та колег. Це, безперечно, сприятливо позначиться на професійних стосунках педагога і підвищить якість виконання професійних функцій. Тоді як такі професійно-особистісні

якості як неухважність, байдужість до оточуючих, самозакоханість призводять до виникнення непорозумінь у процесі взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, що, в свою чергу, погіршує результати професійної діяльності.

З іншого боку, формування професійних компетентностей впливає на появу нових та зміни вже наявних професійно-особистісних якостей корекційного педагога. Наприклад, практичне знайомство з дітьми з особливими освітніми потребами, пізнання особливостей їхнього психофізичного розвитку, формування уявлень щодо їхніх можливостей та перспектив може посприяти появі таких професійно-особистісних якостей як гуманність, оптимізм, любов до дітей. Так само, недостатність знань у галузі спеціальної психології сприяють формуванню в корекційного педагога таких якостей як недбалість, байдужість, розхлябаність тощо.

Зважаючи на розмаїтість впливів і взаємозв'язків у процесі формування професійно-особистісних якостей корекційного педагога, психолог зіштовхується з низкою труднощів, основна серед яких – наявність величезної кількості критеріїв і типізацій педагогів. Кожен ставить власну мету і досягає її, використовуючи індивідуальні методи: встановлює тісний контакт із батьками, робить їх своїми помічниками, активно використовує компенсаторні можливості учнів, усуває причини соціального неблагополуччя дітей і таке ін. Представлена типізація корекційних педагогів і розроблена на цій основі методика дослідження професійно-особистісних якостей фахівців із різним професійним стажем, а також відповідно проведена експериментальна робота дозволили: виявити особливості професійно-особистісних якостей досліджуваних; здійснити типізацію корекційних педагогів на основі отриманих результатів; простежити явище деформацій їх професійно-особистісних якостей.

Результати дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів показано у таблиці.

Спроба здійснення типізації корекційних педагогів-студентів магістратури на практиці дали неоднозначний результат. У більшості досліджуваних переважали якості корекційного педагога-«комунікатора» (34,78%): комунікабельність, доброта, привабливість, висока моральність. Вони презентували себе як емоційні, етичні педагоги з гнучкою поведінкою.

У рівній мірі майбутні фахівці привласнили собі організаційні здібності (корекційний педагог-«керівник» 20,29%) (вимогливість, організованість, дисциплінованість) та глибокі фахові знання (корекційний педагог-«фахівець» 20,29%).

Таблиця

**Типізація корекційних педагогів
на основі професійно-особистісних якостей**

Типи корекційних педагогів на основі професійно-особистісних якостей	Студенти магістратури зі спеціальності 016 Спеціальна освіта (%)	Корекційні педагоги зі стажем до 5 років (%)	Корекційні педагоги зі стажем 10–15 років (%)
«Просвітник»	13,05	17,81	16,39
«Волонтер»	11,59	9,59	4,92
«Керівник»	20,29	15,07	19,67
«Комунікатор»	34,78	31,5	24,59
«Фахівець»	20,29	26,03	34,43

Не так багато серед цієї категорії досліджуваних виявилось корекційних педагогів-«просвітників» (13,05%) і корекційних педагогів-«волонтерів» (11,59%), що вражає, адже волонтерські якості є чи не найважливішими для професії корекційного педагога.

При порівнянні результатів експериментальної роботи з молодими фахівцями (до 5 років стажу) та студентами магістратури, було помічено, що на початку професійної діяльності збільшується кількість корекційних педагогів-«фахівців» (з 20,29% до 26,03%), корекційних педагогів-«просвітників» (з 13,05% до 17,89%), суттєво зменшується кількість корекційних педагогів-«керівників» (з 20,26% до 15,07%). Така тенденція може бути пояснена тим, що з початком активної практичної діяльності зростає професійна компетентність фахівців, вони стають більш спостережливими, більш вправними у виконанні вузького кола професійних дій, в них змінюється професійний світогляд. У багатьох випадках корекційні педагоги набувають поліспрямованості – у рівній мірі оволодівають характеристиками корекційного педагога-«комунікатора» і корекційного педагога-«фахівця», чи корекційного педагога-«просвітника» і корекційного педагога-«фахівця». Слід також зауважити, що на адаптаційному етапі професійної діяльності у певній мірі зростає загальна культура корекційного педагога, вдосконалюються його моральні установки, зростає духовність.

Дослідження професійно-особистісних якостей у корекційних педагогів із професійним стажем 10–15 років також дало цікаві результати. Було виявлено, що доля корекційних педагогів-«волонтерів» склала зовсім малий процент – лише 4,92%. Враховуючи важливість

толерантних якостей особистості, які є основоположними для даного типу корекційних педагогів, такий результат йде врозрід із суспільними ідеалами щодо моральних цінностей цієї професії. Крім цього, було виявлено збільшення показників професійно-особистісних якостей, властивих корекційним педагогам-«фахівцям» (з 26,03% до 34,43%), корекційним педагогам-«керівникам» (з 15,07% до 19,67%), зменшення загальної кількості корекційних педагогів-«комунікаторів» (з 31,5% до 24,59%). Ці зміни, можливо, пов'язані з тим, що на даному етапі професійної діяльності підвищується авторитет фахівця, його професійні позиції стають більш стійкими, безпосередня практична діяльність, певною мірою, виходить на рівень автоматизованих професійних дій, може з'являтися тенденція до професійного вигорання, причинами чого, в свою чергу, можуть бути переоцінка життєвих цінностей, зміна пріоритетів та орієнтирів тощо.

2. Динаміка змін професійно-особистісних якостей корекційного педагога на різних етапах професійної діяльності. Динаміку зміни професійно-особистісних якостей корекційних педагогів на різних етапах професійної діяльності можна спостерігати на рисунку.

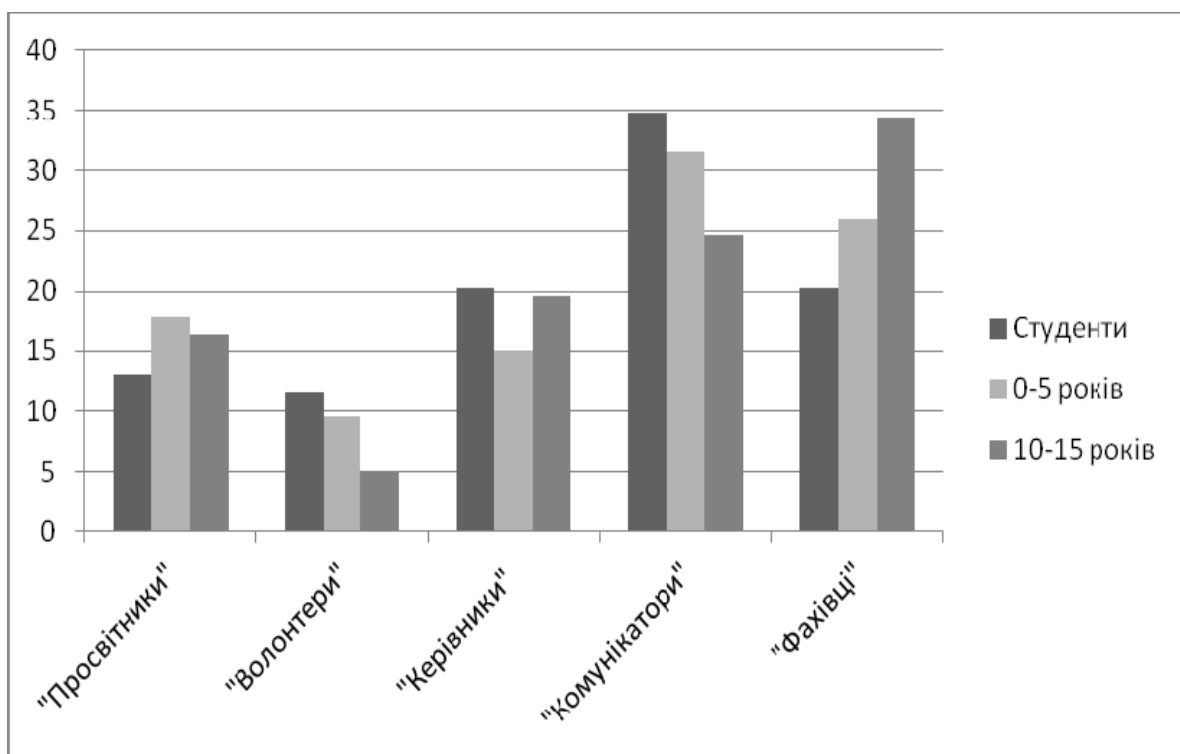

Рис. Динаміка змін професійно-особистісних якостей корекційних педагогів на різних етапах професійної діяльності

Серед загальної кількості досліджуваних корекційних педагогів виділилися два основних типи педагогів: корекційні педагоги-«комунікатори» і корекційні педагоги-«фахівці», що свідчить про перевагу в них таких професійно-особистісних рис як комунікабельність, висока моральність, раціональність, спостережливість, професійна індивідуальність та ін.

Досить неочікуваним результатом став незначний процент корекційних педагогів-«волонтерів», адже в основі даного типу полягають толерантність та інші «гуманні» професійно-особистісні якості, такі важливі для професії корекційного педагога. Крім цього було виявлено тенденцію до зменшення представників даного типу при збільшенні професійного стажу.

3. Професійні деформації корекційних педагогів. Як видно з рисунку, професійна діяльність корекційного педагога неминуче супроводжується змінами в структурі особистості фахівця. З одного боку, відбувається зменшення одних професійно-особистісних якостей – емоційність, пластичність поведінки, комунікабельність та ін., з іншого боку, більший прояв таких рис як впевненість, раціональність, спостережливість та ін.

У випадку, коли ці зміни набувають негативного характеру (наприклад, зменшення проявів толерантності, любові до дітей, доброзичливості, вимогливості тощо), то вони розцінюються вже як професійні деформації.

Психолог Є. Рогов розглядав чотири види деформацій, що за змістом цілком відповідають тим деформаціям, які ми спостерігали протягом дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів на різних етапах професійної діяльності [11].

Загальнопедагогічні деформації – зміни, які відбуваються у всіх корекційних педагогів, незважаючи на їхню кваліфікацію, характер, особистісні риси, педагогічні погляди тощо. Ці деформації обумовлені специфікою простору, в якому існує особистість корекційного педагога, яку він використовує як інструмент впливу, що в результаті, призводить до авторитарного стилю праці, формування таких професійно-особистісних рис як повчальність, догматичність поглядів, завищена самооцінка, відсутність гнучкості поведінки та ін.

Типологічні деформації спостерігаються тоді, коли відбувається поєднання професійно-особистісних особливостей із відповідними структурами функціональної будови педагогічної діяльності у цілісні поведінкові комплекси. Так, професійні риси певного типу корекційного педагога (просвітник, волонтер, керівник, комунікатор, фахівець)

з'являються у структурі особистості, яка також згодом зазнає аналогічні деформації.

Наприклад, корекційний педагог-«просвітник», який багато років життя присвятив втіленню професійних ідеалів та досягненню професійних цілей, може набути схильність до філософствування, нахвалювати минулі часи, повчати молодь, замикатися у собі тощо.

У корекційного педагога-«волонтера» можуть змінюватися життєві пріоритети. На перший план може вийти праця, допомога іншим навіть на шкоду своїй родині. Такий фахівець не може відмовити, багато часу проводить на роботі, витрачає власні кошти на просування професійних ідей і задумів тощо.

Для корекційного педагога-«комунікатора» характерною може стати зайва балакучість, скорочення дистанції із співбесідником, ставлення до нього як до молодого, недосвідченого тощо.

Корекційний педагог-«керівник» може стати надмірно активним, втручатися в особисте життя оточуючих, повчати, командувати, намагатися підкорити собі.

І, нарешті, зміни в особистості корекційного педагога-«фахівця» будуть пов'язаними, перш за все, з тим професійними обов'язками, які він виконує на роботі. Такі педагоги намагаються ввести елементи науковості навіть у побутові ситуації, часто неадекватно застосовують свої наукові знання, розглядаючи інших крізь призму власної професійної діяльності.

Специфічні (предметні) деформації обумовлені конкретним фахом корекційного педагога. Спілкуючись з таким фахівцем, одразу можна визначити рід його діяльності (вчитель-предметник, логопед, сурдопедагог, вихователь, тифлопедагог тощо).

Індивідуальні деформації визначаються, перш за все, тими змінами, які відбуваються зі структурами особистості й зовнішньо не пов'язані з процесом професійної діяльності. У цих випадках разом із професійно-особистісними якостями відбувається становлення суто особистісних якостей, які, начебто, не пов'язані з професією. Такий феномен психологи пояснюють визначальною роллю особистісної спрямованості педагога.

Профілактика й подолання професійних деформацій є одним з важливих завдань професійного розвитку корекційного педагога, адже від якості рішення цієї проблеми залежить і психологічний клімат у професійному оточенні людини, і моральний добробут родини фахівця.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Можна підсумувати, що результати, отримані в ході дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів є необхідним матеріалом для проектування у подальшому їхньої професійної діяльності, адже саме робота з розвитку професійно-особистісних якостей, у сукупності з формуванням професійної компетентності та становленням професійної свідомості, забезпечує якісне виконання професійних функцій і успішну професіоналізацію фахівця в цілому. Крім цього, усвідомлення й розуміння механізмів професійних деформацій дає змогу передбачити їх і здійснити відповідну профілактику, що також позитивно вплине на хід професійного розвитку фахівця. У контексті вивчення проблеми психології професійної свідомості корекційного педагога, володіння даними щодо особливостей прояву професійно-особистісних якостей фахівців на різних етапах професійної діяльності дозволить зорієнтувати програму розвитку професійної свідомості на конкретну аудиторію фахівців, з урахуванням можливих деформацій і найбільш характерних особистісних проявів.

Здійснене експериментальне дослідження професійно-особистісних якостей корекційних педагогів не є закінченою науковою працею, а становить лише окремих етап у вивченні проблеми психології професійної свідомості корекційного педагога. Наступним етапом цієї роботи закономірно вважати узагальнення отриманих результатів, їхня математична обробка і практичне впровадження у систему професійного розвитку корекційного педагога.

Перспективи подальших досліджень. Виявлення професійно-особистісних особливостей і типізацію корекційних педагогів можна розглядати в якості підґрунтя для пошуку шляхів оптимізації професійного розвитку й розвитку професійної свідомості особистості корекційного педагога.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] М. С. Омельченко, «Особливості розвитку свідомості корекційного педагога в період професійної адаптації», *Теорія і практика сучасної психології*, № 6, с. 22–26, 2018.
- [2] В. І. Астахова, «Ще раз про громадянську відповідальність учителя», *Український соціум*, № 1(6), с. 10–14, 2005.
- [3] Н. П. Бобкова-Пилипенко, «Особливості професійної підготовки економістів в університетах Великої Британії та України», *Наукові*

праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Кієво-Могилянська академія», Серія: Педагогіка, Т. 199, вип. 187, с. 76–80, 2012.

- [4] С. П. Миронова, «Ценностные ориентации профессиональной подготовки коррекционных педагогов», на *Международ. науч.-метод. семинаре Подготовка дефектологов в системе высшей школы: состояние, перспективы развития, Белорус. гос. пед. ун-т им. М. Танка*. Минск, Беларусь, 2005, с. 85–90.
- [5] Ф. С. Аппазов та С. Д. Яковлева, *Этика дефектолога*. Херсон, Украина: ПП Вишемирський В. С., 2005.
- [6] Н. М. Назарова, «Системный подход к организации профессиональной подготовки учителя-дефектолога», *Дефектология*, № 3, с. 78–84, 1990.
- [7] И. П. Подласый, *Курс лекций по коррекционной педагогике*. Москва, Россия: Владос, 2002.
- [8] Н. А. Строгова, «К вопросу о гуманизации педагогической деятельности олигофренопедагога», *Дефектология*, № 1, с. 3, 1999.
- [9] Л. І. Акатов, *Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья: психологические основы*. Москва, Россия: Владос, 2004.
- [10] В. В. Синявський, *Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування*. Кіровоград, Україна: Імекс, 2014.
- [11] Е. И. Рогов, *Настольная книга практического психолога в образовании*. Москва, Россия: Владос, 1996.

TYPIZATION OF CORRECTIVE PEDAGOGUES ON THE BASIS OF PROFESSIONAL AND PERSONAL QUALITIES

Maryna Omelchenko,

PhD (pedagogics), Assoc. Prof.,
dept. of special pedagogy and inclusion,
Donbas State Pedagogical University.
Slovjans'k, Donetsk Region, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>
neckaa87@gmail.com

Abstract. The results of the experimental work on studying the professional and personal qualities of correctional pedagogues in the context of studying psychology of professional consciousness are covered in the scientific paper. The author presents the arguments of relevance of implementing this direction of scientific work, establishes the connection of professional and personal qualities of the correctional pedagogue with

such categories as professional consciousness, professional competence, professional development. The analytical review of scientific achievements on the problem of typization of pedagogues has allowed identifying such types of correctional pedagogues as correctional pedagogue-«educator», correctional pedagogue-«volunteer», correctional pedagogue-«administrator», correctional pedagogue-«communicator», correctional pedagogue-«professional». The types presented are oriented to the degree and nature of the manifestation of intellectual, moral-ethical, pedagogical, methodological, reflexive and other personality traits, their attitude to performing their professional duties. The results of the study of professional and personal qualities, covered in the paper, have been obtained during the survey of correctional pedagogues of three categories: students of MA courses, young specialists with experience up to five years of working, specialists with working experience of 10–15 years. The results obtained for each age category of the examinees are clearly presented not only in the relevant table but also in the drawing, which is necessary to trace the dynamics of changes in professional and personal qualities at different stages of professional activity. Not only the positive but also the negative changes have been identified, they have necessitated the raising of the issue of possible occurrence of professional deformities, ways of overcoming them and prevention. The results of the study of professional and personal qualities presented in the paper are represented by the author as the data, which should be the basis for developing the program of formation of professional consciousness of the correctional pedagogue, oriented on improving the results of professional activity and professional growth of the specialist.

Key words: professional competence; correctional pedagogue; professional consciousness; professional development; professional and personal qualities.

ТИПИЗАЦИЯ КОРРЕКЦИОННЫХ ПЕДАГОГОВ НА ОСНОВЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ

Омельченко Марина Сергеевна,

Кандидат педагогических наук,
доцент кафедры специальной педагогики и инклюзии,
Донбасского государственного
педагогического университета.
Славянск, Донецкая обл., Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8292-1791>
necka87@gmail.com

Анотація. В статті отражені результати експериментальної роботи по изучению професіонально-личностних качеств коррекціонних педагогов в контексте исследования психології професіонального сознания. Автор приводит аргументы актуальности осуществления данного направления научной работы, устанавливает связь професіонально-личностных качеств коррекціонного педагога с такими категориями как професіональное сознание, професіональная компетентность, професіональное развитие. Аналітичний огляд наукових досягнень, присвячених проблемі типизації педагогов дозволило виділити наступні типи коррекціонних педагогов: коррекціонний педагог-«просветитель», коррекціонний педагог-«волонтер», коррекціонний педагог-«руководитель», коррекціонний педагог-«комунікатор», коррекціонний педагог-«спеціаліст». Представлені типи орієнтовані на ступінь і характер проявлення інтелектуальних, морально-етических, педагогічних, методических, рефлексивних і других качеств личности, її стосунки до виконання професіональних обов'язків. Изложені в статті результати дослідження професіонально-личностних качеств були отримані в ході опитування коррекціонних педагогов трьох категорій: студентів магістратури, молодих спеціалістів со стажем до п'яти років, спеціалістів со стажем 10–15 років. Результати, отримані в кожній віковій категорії опитуваних, наочно представлені не тільки в відповідній таблиці, але і на малюнку, що необхідно для відслідковування динаміки змін професіонально-личностних качеств на різних етапах професіональної діяльності. Виявлення не тільки позитивних, але і негативних змін, обумовило необхідність підняття питання можливого виникнення професіональних деформацій, шляхи їх подолання і профілактики. Представлені в статті результати дослідження професіонально-личностних качеств представляються автором як дані, які повинні бути положені в основу розробки програми розвитку професіонального сознания коррекціонного педагога, орієнтованої на підвищення результатів професіональної діяльності і професіональний ріст спеціаліста.

Ключевые слова: професійна компетентність; корекційний педагог; професійне свідомість; професійне розв'язання; професійно-особистісні якості.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] M. S. Omelchenko, «Osoblyvosti rozvytku svidomosti korektsiinoho pedahoha v period profesiinoi adaptatsii», Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii, № 6, s. 22–26, 2018.
- [2] V. I. Astakhova, «Shche raz pro hromadiansku vidpovidalnist uchytelia», Ukrainskyi sotsium, № 1(6), s. 10–14, 2005.
- [3] N. P. Bobkova-Pylypenko, «Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky ekonomistiv v universytetakh Velykoi Brytanii ta Ukrainy», Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia», Serii: Pedahohika, T. 199, vyp. 187, s. 76–80, 2012.
- [4] S. P. Mironova, «Cennostnye orientacii professional'noj podgotovki korrekcionnyh pedagogov», na Mezhdunar. nauch.-metod. seminare Podgotovka defektologov v sisteme vysshej shkoly: sostoyanie, perspektivy razvitiya, Belorus. gos. ped. un-t im. M. Tanka. Minsk, Belarus', 2005, s. 85–90.
- [5] F. S. Appazov ta S. D. YAKovleva, Etika defektologa. Herson, Ukraina: PP Vishemir's'kij V. S., 2005.
- [6] N. M. Nazarova, «Sistemnyj podhod k organizacii professional'noj podgotovki uchitelya-defektologa», Defektologiya, № 3, s. 78–84, 1990.
- [7] I. P. Podlasyj, Kurs lekcij po korrekcionnoj pedagogike. Moskva, Rossiya: Vldos, 2002.
- [8] N. A. Strogova, «K voprosu o gumanizacii pedagogicheskoy deyatel'nosti oligofrenopedagoga», Defektologiya, № 1, s. 3, 1999.
- [9] L. I. Akatov, Social'naya rehabilitaciya detej s ogranichennymi vozmozhnostyami zdorov'ya: psihologicheskie osnovy. Moskva, Rossiya: Vldos, 2004.
- [10] V. V. Syniavskiy, Profesiohramy i psyklohramy profesii pedahohichnoho spriamuvannia. Kirovohrad, Ukraina: Imeks, 2014.
- [11] E. I. Rogov, Nastol'naya kniga prakticheskogo psihologa v obrazovanii. Moskva, Rossiya: Vldos, 1996.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-55-72](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-55-72)
УДК 152.3.45-17

Прошукало Ігор Леонідович,
аспірант кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9878-7010>
igor.pro1983@gmail.com

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті конкретизовано основні підходи до вивчення проблеми психологічного здоров'я особистості в науковій літературі. На основі детального аналізу наукової літератури встановлено, що однією з методологічних проблем окресленої галузі психологічного знання є невизначеність теоретичних основ, що підтверджує актуальність наукового дослідження. Проаналізовано зарубіжні дослідження і профілактичні програми моделей збереження психологічного здоров'я особистості.

Методика підготовки і проведення дослідження базується на загальному значенні методології як вчення про науковий метод пізнання. Резюмовано, що трактування сутності та змісту психологічного здоров'я віддзеркалюється у значній кількості теорій психологічного здоров'я, серед яких: *психоаналітичний, холістичний (ціннісний), акмеологічний, гуманістичний, соціогенетичний, функціоналістський, діяльнісний, феномонологічний, еволюціоністичний, нормоцентричний, інтегративний, теологічний, крос-культурний, системний, синергетичний* тощо. Здійснено узагальнення теоретичного інформаційного масиву. Простежено генезу розвитку психології здоров'я в розрізі аналізу історико-ретроспективних віх становлення окресленої галузі наукових знань про людину.

Розглянуто сутність та специфіку трактування поняття «психологічне здоров'я» у руслі окреслених методологічних платформ крізь призму концептуальних наукових підходів. Узагальнено, що у межах соціоцентричної методології психологічне здоров'я особистості не виокремлено у самостійну наукову тему. Здоров'я людини тут розглядається як складний, системний феномен, що має свою специфіку проявів на фізичному,

психологічному та соціальному рівнях і вписується в наукову стратегію комплексного вивчення особи.

Ключові слова: здоров'я; особистість; психологічне здоров'я; підхід; методологічний підхід.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема психологічного здоров'я є однією з тих загальнозначущих сфер наукового знання, де відбивається величезна кількість теоретичних і методологічних напрямів. Велике значення у психології і тих її галузях, що межують з медициною, має поняття психологічного здоров'я. Останнім часом ця проблема набуває актуальності з огляду на поширення різноманітних психотерапевтичних та психолого-педагогічних практик, а отже, й потреби визначення критеріїв їх ефективності. Складність, динамічність та суперечливість сучасного світу детермінує виникнення низки різноманітних проблем для існування людини (зростання негативного впливу інформаційних потоків на особистість; збільшення повсякденних фізичних та психологічних навантажень; загострення екзистенційного почуття страху, невпевненості, розгубленості та розчарування тощо) [1, с.115]. Усе це негативно позначається на здоров'ї людини загалом і на психологічному здоров'ї зокрема. Беручи до уваги той факт, що людське життя є найвищою суспільною цінністю, перед людством виникає низка важливих завдань, серед яких є вирішення проблеми збереження здоров'я людини, не лише фізичного, а й психологічного [2], [3]. Ці проблеми вимагають сутнісного аналізу і осмислення, в тому числі і в руслі раціонального психологічного знання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На основі детального аналізу наукової літератури (S. Michie [5], J. Ogden [6], J. Hall-Lande [7], Б. Братусь [8], Г. Олпорт [9] та ін.) встановлено, що однією з головних методологічних проблем цієї галузі психологічного знання є невизначеність теоретичних основ, що підтверджує актуальність нашого дослідження. У науковій літературі психологія здоров'я визначається як наука про психологічні і поведінкові процеси в контексті вирішення проблем збереження здоров'я, уникнення хвороб і турботи про здоров'я (А. Руткевич [10], Г. Маслоу [11], Г. Нікіфоров [12], В. Стюпін [13], Д. Шапиро [14], С. Rogers [15], М. Jahoda [16], R. Bastine [17], І. Галецька [18] А. Борисенко [20], Ф. Брокгауз [21] та ін.). Разом з тим недостатньо дослідницької уваги спрямовується на виокремлення наукового психологічного знання. Проаналізовані нами зарубіжні дослідження і

профілактичні програми розроблені, здебільшого, на основі інтуїтивного бачення науковця й не передбачають дотримання тієї чи іншої теоретичної моделі збереження психологічного здоров'я особистості [2]. Таке інтуїтивне конструювання методики дослідження унеможливорює розроблення рекомендації щодо складання програм змін поведінки особистості у напрямі збереження власного психологічного здоров'я, навіть за умови значної результативності здійснених розвідок [3]. Отже, відсутність єдиної концептуальної моделі забезпечення психологічного здоров'я людини виключає можливість накопичення знання у практичному розрізі.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Тому **метою** нашої статті є конкретизація основних підходів до вивчення проблеми психологічного здоров'я особистості в науковій літературі.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: а) проаналізувати актуальність проблеми дослідження змістового наповнення категорії «психологічне здоров'я»; б) здійснити синтезуючо-порівняльний аналіз наукової літератури щодо виокремлення низки методологічних платформ вивчення проблеми психологічного здоров'я особистості в науковій літературі; в) виокремити ключові концептуальні позиції окреслених наукових підходів щодо пояснення змісту феномену «психологічне здоров'я».

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Окреслені факти, як підкреслюють Л. Ярдлей та Р. Мос-Моріс [4], підтверджують необхідність ефективного використання існуючих теоретичних конструктів, з метою уникнення науково необґрунтованих припущень і створення «грамотної» теорії поведінкових змін і процесів, які їх детермінують (S. Michie [5], J. Ogden [6], J. Hall-Lande [7], Г. Нікіфоров [12], В. Стьюпін [13], Д. Шапиро [14] та ін.). Однак нині поняття поведінки в психології здоров'я є дещо суперечливим. Для пояснення різних діяльнісних феноменів, що стосуються проблеми збереження психологічного здоров'я особистості часто використовуються конструкти емоцій і переконань (А. Руткевич [10], М. Jahoda [16], R. Bastine [17], Г. Маслоу [11], С. Rogers [15], І. Галецька [18], А. Борисенко [20], Ф. Брокгауз [21] та ін.). Адже основний масив досліджень у сфері психології здоров'я присвячений спеціальним формам здоров'язбережувальної поведінки (фізичні вправи, прогулянки, прийом ліків тощо) без спроб екстраполяції

знань з однієї галузі досліджень в іншу [19]. В результаті нині налічується щонайменше 33 теорії поведінки, що містять більш ніж 130 конструктів (S. Michie [5, с. 46]). Поряд з цим для різних сфер вивчення психологічного здоров'я науковцями добираються різні теорії: професійну поведінку вивчають шляхом пояснення кореляції рівня вмінь і навичок; поведінку людей з хронічними захворюваннями – через емоції і віру в контроль тощо. Відтак, існуючим теоріям психологічного здоров'я не властива вузька спеціалізація (J. Hall-Land [7, с. 270]). Тоді як наукове знання потребує узагальнення, що слугуватиме подальшому прогресу психології здоров'я з опорою на теорії поведінки. Це детермінуватиме створення не еклектичної, а внутрішньо узгодженої науки. Така ситуація продиктована історією розвитку психологічного знання.

Адже тривалий час проблема здоров'я не була пріоритетом психологічної науки. Здебільшого розвиток психологічного знання дослідники (В. Братусь [8], Д. Леонтьєв [8], Г. Олпорт [9], З. Фройд [10] та ін.) зосереджували на аномаліях розвитку і поведінки людей. Лише в другій половині минулого століття в процесі гуманізації психології та поглиблення наукових уявлень про людину ситуація зазнала змін. У світлі сказаного апелюємо до позиції А. Маслоу [11]. Досліджуючи історичні віхи становлення концептуально-методологічної основи психології як науки, А. Маслоу припускав, що вже в недалекому майбутньому людство збагатиться теорією психологічного здоров'я. Продовжуючи цю думку, науковець прогнозував певні властивості інформаційного масиву, серед яких: генералізованість, адаптованість тощо. Відтак, вважаємо, що тут йшлося про можливість застосування теорії психологічного здоров'я особистості для вирішення психологічних проблем усіх без винятку людей [11]. З метою розроблення такої теорії А. Маслоу свого часу вчинив низку дослідницьких кроків. Зокрема, вченим досліджено проблему мотивації збереження психологічного здоров'я особистості [11].

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методика підготовки і проведення нашого дослідження базується на загальному значенні методології (від грец. *methodos* – метод + *logos* – наука) як вчення про науковий метод пізнання. Під методологією психології розуміється система знань про зміст і структуру наукових теорій, принципи і способи здобування знань, які відображають існуючу дійсність, а також система діяльності щодо отримання таких знань і обґрунтуванню програм, логіки і методів оцінки якості конкретно-наукових психологічних досліджень. Аналізуючи розуміння терміну «методологія», враховано, що це вчення щодо організації наукової

діяльності і зумовлює отримання нового знання про досліджуване явище/процес. В основі такої організації є діяльність щодо визначення диференційованих і автономних частин досліджуваного феномену (тут-психологічне здоров'я особистості) й низки алгоритмічних дій для створення стійких взаємозв'язків між частинами цілого (явища/процесу) для досягнення прогнозованого результату, тобто мети дослідження, для досягнення якої використано низку теоретичних методів, як-от: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

На сьогодні не існує єдиної теорії збереження та зміцнення психологічного здоров'я. В науковій літературі спостерігається плюралізм дослідницьких позицій щодо трактування сутності та змісту окресленого феномену, що віддзеркалюється у низці теорій психологічного здоров'я, серед яких: *психоаналітичний, холістичний (ціннісний), акмеологічний, гуманістичний, соціогенетичний, функціоналістський, діяльнісний, феномонологічний, еволюціоністичний, нормоцентричний, інтегративний, теологічний, крос-культурний, системний, синергетичний* тощо. З метою уникнення змістового перевантаження роботи узагальнено теоретичний інформаційний масив, простежено ґенезу розвитку психології здоров'я в розрізі аналізу історико-ретроспективних періодів становлення наукових знань про людину.

У вітчизняній науці термін «психологічне здоров'я» виник відносно недавно. Лише у другій половині ХХ ст. з'являються різноманітні психологічні тлумачення феномену здоров'я. Це стало причиною виокремлення наприкінці 70-х рр. дисциплінарної структури курсу психології здоров'я (Health Psychology). З цього моменту почалося її утвердження як самостійної галузі теоретичних і емпіричних досліджень. Своєю чергою в країнах західної цивілізації психологія здоров'я за порівняно короткий період перетворилася у впливову сферу досліджень та практичних застосувань. Склалася тенденція зростання ролі психології в забезпеченні здоров'я людей. На пострадянському просторі у психологічній науці інтерес до проблеми здоров'я знаходимо ще раніше. Однак, лише останніми десятиліттями психологія здоров'я сформувалася в окремий науковий напрям, одним з пріоритетів якого є виявлення психологічного оптимуму життєдіяльності людини і вироблення критеріїв його оцінки. Багато вчених однак в думці, що центральним об'єктом досліджень виступає «здорова особистість» [12, с. 24].

У психологічній науці особистість є цілісним, всеохоплюючим способом буття людини, через який розкривається її духовна суть [8].

Відповідно, особливого значення набуває гуманістичне пізнання, повернення до духовного світу людини, ціннісно-змістового освоєння атрибутів людського життя. Зростання дослідницького інтересу до проблеми здоров'я з історичної точки зору є цілком закономірним. Щоб переконатися у цьому, варто простежити логіку розвитку психологічної науки і еволюцію розуміння проблеми норми в психології. Методологи виокремлюють і обґрунтовують три етапи розвитку наукової раціональності, які поширюються в тому числі і на психологію: класичний, некласичний і постнеокласичний [13, с. 271]. Упродовж цих періодів логіка розвитку психології сприймається як розворот від полюсу психосоматики до полюсу психопневматики, як сходження від психофізіологічних аспектів існування до метаантропологічних феноменів буття людини. Цей процес став передумовою переосмислення наукового психологічного знання і перегляду основних векторів його розвитку. Зважаючи на той факт, що поняття психологічного здоров'я корелює з категоріями «норма», «патологія» вважаємо за потрібне відстежити зміну дослідницьких напрямів щодо тлумачення дефініції «норма»:

- переміщення фокусу досліджень з психічного апарату на специфічно людські прояви;
- розуміння психічної норми як норми розвитку;
- перехід від запозичення способів вирішення проблеми в суміжних науках до розробки психологічних (як правилоописових) моделей здоров'я;
- виникнення психології здоров'я як самостійного розділу наукових знань і їх практичного застосування (на противагу клінічній психології);
- принципове розрізнення термінів «психічне здоров'я» та «психологічне здоров'я». Перший характеризує окремі психічні процеси і механізми, другий належить до особистості в цілому, тісно пов'язаний з вищими проявами людського духу;
- виділення психологічного здоров'я людини як одного з центральних об'єктів досліджень психологічної антропології.

Поступово сформувалися загальні контури теорії психологічного здоров'я:

1. Поняття «психологічне здоров'я» фіксує лише людський вимір і є науковим еквівалентом здоров'я духовного.
2. Проблема психологічного здоров'я – питання щодо норми і патології в духовно-особистісному розвитку людини.
3. Основу психологічного здоров'я складає нормальний розвиток людської суб'єктивності;

4. Визначальними критеріями психологічного здоров'я є спрямованість розвитку і характер актуалізації людського в особі.

Продовжуючи характеристику теоретичних основ психології здоров'я видається необхідним дійти до сутності терміну «психологічне здоров'я особистості». З початку 50-х років минулого століття до наукового обігу увійшло поняття «психологічне здоров'я», що відображає якісні характеристики психіки людини, які мають безпосереднє відношення до вектору соціалізації, як позитивної, так і негативної [14]. За умов відсутності розробленої методології та конвенційних критеріїв, які б використовувалися під час визначення категорії психологічного здоров'я, семантичні межі терміну є дещо розмитими. Так, на думку А. Маслоу [11], феномен психологічного здоров'я пов'язаний з гармонійною, самоактуалізованою особистістю. Своєю чергою К. Роджерс (C. Rogers) [15] вважав, що психологічне здоров'я корелює з критеріям функціонуючої особистості (функціоналістський підхід), які, за словами дослідника визначаються трьома основними ознаками такої самодостатності:

- 1) відкритість для власного досвіду;
- 2) життя відповідно до усвідомлених екзистенційних принципів і досвіду;
- 3) довіра до власного досвіду як основи рішень і дій [15, с. 145].

Тоді як американський дослідник М. Джакоба [16] виокремлює вже шість таких критеріїв: 1) позитивна установка щодо власної особистості; 2) духовне зростання і самореалізація; 3) інтегрованість особистості; 4) автономія і самодостатність; 5) адекватність сприйняття реальності; 6) компетентність в подоланні вимог навколишнього світу.

Примітно, що на думку Р. Бастін [17] особливих відмінностей між психологічно хворими і психологічно здоровими людьми нема [17, с. 25]. Отже, констатує дослідник, відсутні особливі підстави виокремлювати самостійну категорію «психологічне» здоров'я. Тут, на думку автора, значення має лише ступінь можливості особистості долати актуальні життєві проблеми (діяльнісний підхід). Відзначимо, що таке визначення також обґрунтовує необхідність диференціації рівнів психологічної адаптації людини.

Розглянемо детальніше сутність та специфіку трактування поняття «психологічне здоров'я» у руслі окреслених методологічних платформ крізь призму концептуальних наукових підходів. Так, у межах соціоцентричної методології психологічне здоров'я особистості не виокремлено у самостійну наукову тему. Здоров'я людини тут розглядається як складний, системний феномен, що має свою специфіку прояви на фізичному, психологічному та соціальному рівнях і вписується в

наукову стратегію комплексного вивчення людини. Детальний аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу встановити, що сутність соціоцентричної методології відбивають *соціогенетичний, функціоналістський, діяльнісний, феномонологічний, крос-культурний, системний, синергетичний наукові підходи до пояснення феномену «психологічне здоров'я особистості».*

Соціогенетичний підхід до проблеми вивчення особистості, запропонований Е. Еріксоном, спрямовує до комплексного дослідження психологічного здоров'я людини. Психосоціальний теоретик Е. Еріксон наголошував на взаємодії тілесних, психологічних і соціальних процесів і сил. Одночасно, автор поділяв класичну фрейдистську точку зору про те, що біологічні імпульси є фундаментальними, що актуалізує необхідність вивчення проблеми психологічного здоров'я у нерозривному зв'язку з індивідуальними морфо-функціональними особливостями кожної конкретної людини. Отже, у руслі соціогенетичного підходу дослідження зосереджені навколо проблеми психологічного здоров'я особистості носять переважно прикладний характер. Це сприяло розробці вікових, індивідуально-типологічних, соціальних, гендерних аспектів психологічного здоров'я.

Продовжуючи, підкреслимо, що у психологічній науці здійснено численні спроби розглянути особистість як цілісну систему, залучену в суспільні відносини, спілкування (І. Галецька [18], Д. Шапіро [14], Г. Олпорт [9] та ін.), в тому числі у професійний колектив (концепція діяльнісного опосередкування міжособистісних стосунків А. Петровського). Слушними є висновки І. Галецької [18, с. 321]. Досліджуючи проблему методологічного визначення основ формування психологічного здоров'я особистості, авторка констатує, що у розвиток системного підходу до вивчення особистості внесли роботи А. Богданова, Л. фон Берталанфі, К. Платонова, В. Мерліна, Б. Ананьєва, Е. Шорохової, В. Мясичева та інші [18, с. 322].

Системний підхід розглядає особистісне здоров'я як цілісне утворення, що включає підсистеми: психофізичну, морально-вольову та соціальну. Ці підсистеми, взаємодіючи одна з одною, формують нові властивості особистісного здоров'я як цілісного утворення (системи), відсутні у кожного з них окремо. Отже, особистісне здоров'я з точки зору системного підходу постає перед нами як сукупність підсистем різного рівня, що перебувають у відносинах ієрархії. Як і в багатьох високоорганізованих системах, в особистісному здоров'ї формується механізм зворотного зв'язку – реакція системи на вплив навколишнього середовища.

Особистісному здоров'ю властиві як позитивний, так і негативний гомеостатичні зворотні зв'язки, що зводять зовнішній вплив до нуля. Механізм зворотного зв'язку робить систему більш стійкою, надійною та ефективною. Також він підвищує її внутрішню організованість. Саме наявність механізму зворотного зв'язку надає змогу говорити, що система доцільна. За типом взаємодії з навколишнім середовищем особистісне здоров'я є відкритою системою, яка залежить від обміну речовиною, енергією та інформацією з навколишнім середовищем.

Самоорганізація – стрибкоподібний природний процес, що переводить відкриту неурівноважену систему, яка досягла в своєму розвитку критичного стану, в новий стійкий стан з вищим рівнем впорядкованості порівняно з вихідним. Ключ до розуміння процесів самоорганізації знаходиться в дослідженні взаємодії відкритих систем з навколишнім середовищем. Діє спільний алгоритм: величезна кількість елементів, складових цієї системи раптом, як по команді, починають поводитися скоординовано, злагоджено, хоча до цього перебували в стані хаосу. Більш того, ця впорядкованість не розпадається, а продовжує стійко існувати. *Синергетичний підхід* до розуміння сутності особистісного здоров'я, на нашу думку, передбачає більш повний, цілісний розгляд здоров'я як складної системи, дозволяє вивчити фактори взаємовпливу, що забезпечують або гальмують процес збереження здоров'я. Основна ідея синергетики – ідея про принципову можливість спонтанного виникнення порядку й організації з безладдя та хаосу в результаті процесу самоорганізації. Це відбувається при виникненні зворотного зв'язку між системою і навколишнім середовищем. Отже синергетичний підхід відбиває взаємозв'язок соціального та індивідуального в людині. Продовження цих ідей знаходимо у *соціально-орієнтованому і крос-культурному наукових підходах до розуміння сутності феномену психологічного здоров'я особистості, що доповнюють одне одного. Соціально-орієнтований визначає характер впливу цивілізації на психологічне здоров'я і повноцінний розвиток людини. Крос-культурний виявляє культурну своєрідність, яка характеризує психологічне здоров'я в контексті різних культурно-історичних умов* М. Jahoda [16, с.126]. На сучасному етапі вченими доведений факт обумовленості стану здоров'я соціокультурними умовами середовища. «Нині здоров'я і хвороба все частіше розглядаються не як «натуральні», природні феномени (тобто стану організму і психіки), але і як досить складні артефакти, обумовлені як сучасними культурними дискурсами (концепціями, картинами світу, знаннями), так і, не меншою мірою, соціальними інститутами і технологіями» (за Б. Ананьєвим) [12].

У руслі *функціоналістського* підходу працював Вільям Джеймс. За Джеймсом, для організму найсприятливішим є стан рівноваги між вираженням почуттів та їх стримуванням. Заблокована чи стримувана емоція може призвести до психічної або фізичної хвороби. *Діяльнісний* підхід використовував у форматі культурно-історичної школи Л. Виготський. В рамках цього підходу склалося розуміння людини як діяльної істоти, яка формулює свої цілі, поведінку і вчинки якої неможливо пояснити лише з погляду раціональності.

У другій половині минулого століття науковців надихнула проблематика психологічно здорової особистості і здоров'язбереження. З'являються перші розробки концепцій психологічного здоров'я. У цей період формуються феноменологічний, аксіологічний, комплексний підходи до визначення психологічного здоров'я [20, с. 45].

Феноменологічний підхід на чільне місце висуває суб'єктивні переживання людини. Проблеми здоров'я і хвороби представниками цього підходу розглядаються як фундаментальні характеристики, прояви індивідуального, неповторного способу буття в світі (А. Борисенко [20]). У центрі уваги науки ХХ–ХХІ століття перебуває людина як цілісність. Теорію цілісної людини, як підсумовує Г. Нікіфоров, досліджували видатні науковці. Серед них В. Бехтерєв, Б. Ананьєв [12]. У науці ці ідеї лягли в основу *комплексного – інтегративного підходу до вивчення людини*. Відповідно комплексному підходу, як зазначено у філософському енциклопедичному словнику, здоров'я розглядається як багатомірний феномен, що поєднує в собі якісно різні компоненти і відображає фундаментальні аспекти людського існування [19, с. 198].

Представник *феноменологічного* підходу Ролло Мей вважав, що людина живе сьогоднішнім, для неї найактуальніше те, що відбувається тут і зараз. У цій єдиній реальності людина формує сама себе і відповідає за те, ким вона врешті-решт стає. Він вважав, що здорова особистість кидає виклик власній долі, цінує й оберігає свою свободу і живе повним життям, чесним стосовно себе та інших. Єдність людини та її феноменологічного світу увібрав термін «буття-в-світі».

Друга методологічна платформа – персонотентрична – у змісті *холістичного (ціннісного), акмеологічного, гуманістичного, еволюціоністичного, нормоцентричного* наукових підходів до проблеми пояснення сутності психологічного здоров'я особистості.

Ідеї античної філософії про цілісність душі і тіла лежать в основі *холістичного підходу до визначення здоров'я*. Холістичний підхід ґрунтується на загальнофілософській ідеї холізму – нероздільній цілісності людського буття. У межах такого підходу здоров'я визначається як здобута

індивідом в процесі його становлення цілісність, що припускає особистісну зрілість (А. Борисенко [20]) і примирення, синтез фундаментальних протиріч людського існування або інтрапсихічних полярностей. Іншими словами, мається на увазі певний рівень інтегрованості особистості або здатність до інтеграції (асиміляції) життєвого досвіду (А. Борисенко [20]).

У межах *еволюціоністичного підходу*, здоров'я розглядається як фундаментальна проблема пристосування людства до навколишнього середовища. Різні аспекти духовного життя вивчаються в масштабах популяції, оскільки досягається вже не як окремих індивідів, а людство як еволюційний вид, невіддільний від органічної єдності життя. Основним критерієм здоров'я стає продуктивність людини, ступінь її залучення до глобальних процесів освоєння природного довкілля, а до індивідуального стану здоров'я додаються популяційний і планетарний. Здійснений теоретико-методологічний аналіз означеного підходу призводить до висновку про те, що психічне здоров'я людства забезпечується шляхом збереження психічного здоров'я окремих індивідів.

У межах *нормоцентричного підходу* здоров'я розглядається як сукупність середньостатистичних норм сприйняття, мислення, емоційного реагування та поведінки в поєднанні з нормальними показниками соматичного стану індивіда. Отже, здоров'я і норма при такому підході ототожнюються, вони розглядаються як синоніми (Ф. Брокгауз [21]). Нормоцентричний підхід отримав особливий розвиток у межах психології. Увага вчених зосереджувалася на розгляді здоров'я, в тому числі і професійного, через аномалії людської природи, у цей період поняття «норма» і «патологія» стали центральними у описі проблем здоров'я і здоров'язбереження людини.

В *акмеологічному підході* здоров'я виступає основною і необхідною умовою актуалізації вищих можливостей людської природи. З акмеологічної точки зору здорова особистість – зріла особистість. Ця наймасштабніша категорія окресленого підходу передбачає розвиток морально-етичних якостей, гуманістичної спрямованості людини, нормативності її поведінки і відносин у сфері збереження власного здоров'я [20]. Зріла особистість вирізняється високою відповідальністю за власне здоров'я, турботою про інших людей, соціальною активністю, а не лише високими професійними досягненнями і ефективною самореалізацією. Такий підхід є порівняно молодим, в його межах ведуться дослідження окремих особистостей, котрі досягли вершин духовного самовизначення й сформованих культурою шляхів реалізації високих досягнень, соціальних умов досягнення особистістю «акме» у сфері здоров'язбереження.

Історична ініціатива в постановці та розробленні проблеми психологічного здоров'я належить видатним західним ученим гуманістичної орієнтації – Г. Олпорту [9], К. Роджерсу [15], А. Маслоу [11]. Гуманістична течія в психології сформувалася на межі 1950–1960 рр. і основною її особливістю є зосередженість наукової та практичної діяльності на специфічно гуманістичних виявах і загальнолюдських цінностях. Незважаючи на різноголосся науковців згаданого напрямку, гуманістична психологія визнана якісно новою психологічною парадигмою, що проповідує самодостатність людини. Це стало початком розроблення психологічних моделей здорової особистості. Зокрема, істотно збагатив раціональний погляд на проблему норми Г. Олпорт, ввівши уявлення про пропріативність людської природи, склав образ психологічно зрілої особистості [9]; наполягаючи на тому, що людина наділена вродженим, природним прагненням до здоров'я і зростання, К. Роджерс збагатив образ повноцінно функціонуючої особистості [15]; А. Маслоу завдяки теорії мотивації особистості розробив образ самоактуалізованої, психологічно здорової людини [11]. Підсумовуючи дослідження згаданих та інших авторів, можна стверджувати, що з огляду гуманістичної психології, загальним принципом психологічного здоров'я є прагнення людини бути самим собою в процесі самоактуалізації. Гуманістичний підхід став визначальним в розвитку психології, сприяв подоланню обмеженого сприйняття людини в науці.

Третя методологічна платформа репрезентована ключовими положеннями *теологічного підходу* до розуміння проблеми психологічного здоров'я особистості. У релігійно-філософському розумінні суть здоров'я – це цілісність людини в єдності і гармонії її духовного і тілесного устрою. Спочатку таким був перший чоловік і прабатько людського роду Адам.

Підсумком гріхопадіння і наступного спотворення людської природи, порушення ієрархії складових її структур люди втратили і повноту здоров'я. Помилкові життєві орієнтири, спотворене розуміння щастя і благополуччя, пристрасні прив'язаності і плотські зловживання, шкідливі звички, вчинені негідні вчинки, розлади і ворожнеча спричинили зниження життєвих сил, тілесні і душевні недуги. У світлі теоцентричного підходу хвороба є не тільки маркером гріха, скільки повчальним досвідом або випробуванням на благо: вона пробуджує в людині усвідомлення гріховності і прагнення до зцілення. Господь допускає хвороби, тому що вони приміряють людей.

Відновлення в людині повноти здоров'я Святе Письмо відносить до есхатологічної перспективи – життя будучого віку. У зв'язку з цим мета історії і окремого людського буття схожі – порятунок людини через

поєднання її з Богом. Підсумовуючи, зазначимо, що богословська антропологія є методологічною платформою для реалізації теоцентричного підходу до проблеми психологічного здоров'я людини.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Вивчення сутності та змісту психологічного здоров'я людини перебуває в полі зору сучасних дослідників. Одночасно, існуючі напрацювання розкривають ці питання дещо фрагментарно, залежно від дослідницької позиції автора. Детальний аналіз наукової літератури надає змогу підсумувати, що сутність та зміст окресленого феномену віддзеркалюється у певній кількості теорій психологічного здоров'я, серед яких: психоаналітичний, холістичний (ціннісний), акмеологічний, гуманістичний, соціогенетичний, функціоналістський, діяльнісний, феномонологічний, еволюціоністичний, нормоцентричний, інтегративний, теологічний, крос-культурний, системний, синергетичний та ін.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі вбачаємо у виокремленні критеріїв та показників психологічного здоров'я працівників комерційних організацій.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] M. Johnston, «Current trends», *The Psychologist*, № 7, p. 113–117, 1994.
- [2] M. Johnston, D. Dixon, «Current Issues and New Directions in Psychology and Health: What happened to behaviour in the decade of behavior», *Psychology and health*, № 23, p. 45–54, 2008.
- [3] J. M. Grimshaw, R. E. Thomas, G. MacLennan, C. Fraser, C. R. Ramsay, «Effectiveness and efficiency of guideline dissemination and implementation strategies», *Health Technology Assessment*, № 8, 2004. URL: <http://www.hta.nhsweb.nhs.uk/pdfexecs/summ806.pdf> 10. 2004
- [4] L. Yardley, R. Moss-Morris, «Current issues and new directions in psychology and health: 'plus ca change, plus c'est la meme chose», *Psychology & Health*, № 22, p. 87–91, 2017.
- [5] S. Michie, A. J. Rothman, P. Sheeran, «Current issues and new direction in psychology and health: advancing the science of behavior change», *Psychology & Health*, № 22, p. 45–54, 2007.
- [6] J. Ogden, «Changing the subject of Health Psychology», *Psychology and Health*, № 10, p. 23–29, 2015.
- [7] J. A. Hall-Lande, «Social isolation, psychological health, and protective factors in adolescence», *Adolescence*, № 42, p. 265–86, 2007.

- [8] Б. С. Братусь, «Образ человека в психологии», *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*; Д. А. Леонтьева, В. Г. Щур, Ред. Москва, Россия, 1997, 351 с., с. 67–91.
- [9] Г. Олпорт, *Становление личности*. Москва, Россия: Смысл, 2002, 462 с.
- [10] А. М. Руткевич, *От Фрейда к Хайдеггеру: критический очерк экзистенциально-аналитического психоанализа*. Москва, Россия: Политиздат, 1985, с. 63–68.
- [11] А. Г. Маслоу, *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург, Россия, 1999, 354 с.
- [12] *Психология здоровья*; Г. С. Никифоров, Ред. Санкт-Петербург, Россия, 2003, 270 с.
- [13] В. С. Степин, «Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различия», *Постнеклассика: философия, наука, культура*, № 4, с. 249–295, 2009.
- [14] Д. Шапиро «Психологическое здоровье», *Психологическая энциклопедия*, 2-е изд.; Р. Корсини и А. Ауэрбаха, Ред. Санкт-Петербург, Россия, 2003, с. 674–676.
- [15] С. R. Rogers, *Client-centered therapy*. Boston, USA: Houghton Mifflin, 1951, 560 p.
- [16] M. Jahoda, *Current concepts of positive mental health*. New York, USA: Basic Books, 1958, 321 p.
- [17] R. Bastine, *Klinische Psychologie*. Stuttgart, Deutschland: Koehler, 1984, 445 s.
- [18] І. І. Галецька, «Методологічні проблеми вивчення психологічного здоров'я», *Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*, Т. 1, вип. 26, с. 320–325, 2005.
- [19] *Философский энциклопедический словарь*; Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. Н. Ковалев, В. Г. Панов, Ред. Москва, Россия: «Советская энциклопедия», 1983, 576 с.
- [20] А. А. Борисенко, *Философия здоровья*. Сумы, Украина: ИТД «Университетская книга», 2005, 144 с.
- [21] Ф. А. Брокгауз, *Иллюстрированный энциклопедический словарь*. Москва, Россия: Эксмо, 2008, 703 с.

BASIC APPROACHES TO THE STUDY OF THE PERSPECTIVE OF PSYCHOLOGICAL HEALTH OF THE PERSON IN THE SCIENTIFIC LITERATURE

Ihor Proshukalo,

PhD student, of Department
of Management Psychology of the
Central Institute of Postgraduate Education of
SIHE «University of Educational Management»,
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9878-7010>

igor.pro1983@gmail.com

Abstract. The article specifies the main approaches to the study of the problem of psychological health of the individual in the scientific literature. On the basis of a detailed analysis of the scientific literature, it is established that one of the main methodological problems of the outlined field of psychological knowledge is the uncertainty of the theoretical bases, which confirms the relevance of our scientific research. The foreign researches and prophylactic programs of different models of preservation of the psychological health of the individual are analyzed.

The methodology for preparing and conducting our research is based on the general meaning of methodology as the doctrine of the scientific method of cognition. It is summarized that the interpretation of the essence and content of psychological health is reflected in a considerable number of theories of psychological health, including: psychoanalytic, holistic (value), acmeological, humanistic, socio-genetic, functionalist, activity, phenomenological, evolutionary, evolutionary, cross-cultural, systemic, synergistic, etc. Generalization of the theoretical information array is made. The genesis of the development of health psychology has been traced in the context of the analysis of historical and retrospective milestones of the formation of the outlined field of scientific knowledge about man.

The essence and specificity of interpretation of the concept of «psychological health» in the context of outlined methodological platforms through the prism of conceptual scientific approaches are considered. Generally, within the limits of sociocentric methodology, the psychological health of the individual is not separated into a separate scientific topic. Human health is considered here as a complex, systemic phenomenon, which has its specific manifestations at the physical, psychological and social levels and fits into the scientific strategy of comprehensive human

study. The outlined methodological approaches to the problem of psychological health are analyzed.

Keywords: health; personality; psychological health; approach; methodological approach.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ ЛИЧНОСТИ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Прошукало Игорь Леонидович,

аспирант кафедры психологии управления

Центрального института последипломного образования

ГЗВО «Университет менеджмента образования».

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9878-7010>

igor.pro1983@gmail.com

Аннотация. В статье осуществлена конкретизация основных подходов к изучению проблемы психологического здоровья личности в научной литературе. На основе детального анализа научной литературы установлено, что одной из главных методологических проблем очерченной области психологического знания является неопределенность теоретических основ, подтверждает актуальность нашего научного исследования. Проанализированы зарубежные исследования и профилактические программы различных моделей сохранения психологического здоровья личности.

Методика подготовки и проведения нашего исследования базируется на общем смысле методологии как учения о научном методе познания. Резюмированы, что трактовка сущности и содержания психологического здоровья отражается в значительном количестве теорий психологического здоровья, среди которых: психоаналитический, холистический (ценностный), акмеологический, гуманистический, социогенетический, функционалистский, деятельностный, феномонологичный, эволюционистичный, нормоцентричный, интегративный, теологический, кросс-культурный, системный, синергетический и др. Осуществлено обобщение теоретического информационного массива. Прослежен генезис развития психологии здоровья в разрезе анализа историко-ретроспективных вех становления обозначенной области научных знаний о человеке.

Рассмотрены сущность и специфика трактовки понятия «психологическое здоровье» в русле определенных методологических платформ сквозь призму концептуальных научных подходов. Установлено, что в пределах социоцентрической методологии психологическое здоровье личности не выделено в самостоятельную научную тему. Здоровье человека рассматривается как сложный, системный феномен, имеющий свою специфику проявления на физическом, психологическом и социальном уровнях и вписывается в научную стратегию комплексного изучения человека. Осуществлен анализ определенных методологических подходов к проблеме изучения психологического здоровья.

Ключевые слова: здоровье; личность; психологическое здоровье; подход; методологический подход.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] M. Johnston, «Current trends», The Psychologist, № 7, p. 113–117, 1994.
- [2] M. Johnston, D. Dixon, «Current Issues and New Directions in Psychology and Health: What happened to behaviour in the decade of behavior», Psychology and health, № 23, p. 45–54, 2008.
- [3] J. M. Grimshaw, R. E. Thomas, G. MacLennan, C. Fraser, C. R. Ramsay, «Effectiveness and efficiency of guideline dissemination and implementation strategies», Health Technology Assessment, № 8, 2004. URL: <http://www.hta.nhsweb.nhs.uk/pdfexecs/summ806.pdf> 10. 2004
- [4] L. Yardley, R. Moss-Morris, «Current issues and new directions in psychology and health: 'plus ca change, plus c'est la meme chose», Psychology & Health, № 22, p. 87–91, 2017.
- [5] S. Michie, A. J. Rothman, P. Sheeran, «Current issues and new direction in psychology and health: advancing the science of behavior change», Psychology & Health, № 22, p. 45–54, 2007.
- [6] J. Ogden, «Changing the subject of Health Psychology», Psychology and Health, № 10, p. 23–29, 2015.
- [7] J. A. Hall-Lande, «Social isolation, psychological health, and protective factors in adolescence», Adolescence, № 42, p. 265–86, 2007.
- [8] B. S. Bratus', «Образ человека в психологии», Психологиya s chelovecheskim licom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetsoj psihologii; D. A. Leont'eva, V. G. SHCHur, Red. Moskva, Rossiya, 1997, 351 s., s. 67–91.
- [9] G. Olport, Stanovlenie lichnosti. Moskva, Rossiya: Smysl, 2002, 462 s.
- [10] A. M. Rutkevich, Ot Frejda k Hajdeggeru: kriticheskij ocherk ekzistencial'nogo psihoanaliza. Moskva, Rossiya: Politizdat, 1985, s. 63–68.

- [11] A. G. Maslou, Motivaciya i lichnost'. Sankt-Peterburg, Rossiya, 1999, 354 s.
- [12] Psihologiya zdorov'ya; G. S. Nikiforov, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya, 2003, 270 s.
- [13] V. S. Stepin, «Klassika, neklassika, postneklassika: kriterii razlicheniya», Postneklassika: filosofiya, nauka, kul'tura, № 4, s. 249–295, 2009.
- [14] D. SHapiro «Psihologicheskoe zdorov'e», Psihologicheskaya enciklopediya, 2-e izd.; R. Korsini i A. Auerbaha, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya, 2003, s. 674–676.
- [15] C. R. Rogers, Client-centered therapy. Boston, USA: Houghton Mifflin, 1951, 560 p.
- [16] M. Jahoda, Current concepts of positive mental health. New York, USA: Basic Books, 1958, 321 p.
- [17] R. Bastine, Klinische Psychologie. Stuttgart, Deutschland: Koehlerhammer, 1984, 445 s.
- [18] I. I. Haletska, «Metodolohichni problemy vyvchennia psykholohichnoho zdorovia», Naukovi zapysky Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy, T. 1, vyp. 26, s. 320–325, 2005.
- [19] Filosofskij enciklopedicheskij slovar'; L. F. Il'ichev, P. N. Fedoseev, S. N. Kovalev, V. G. Panov, Red. Moskva, Rossiya: «Sovetskaya enciklopediya», 1983, 576 s.
- [20] A. A. Borisenko, Filosofiya zdorov'ya. Sumy, Ukraina: ITD «Universitetskaya kniga», 2005, 144 s.
- [21] F. A. Brokgauz, Illyustrirovannyj enciklopedicheskij slovar'. Moskva, Rossiya: Eksmo, 2008, 703 s.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-73-90](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-73-90)
УДК 159.9

Решетник Ольга Анатоліївна,
аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
завідувач аспірантури
Київського національного лінгвістичного університету.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2696-4823>
on.resh@gmail.com

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ

Анотація. У статті проведено аналіз підходів до визначення сутності категорії життєстійкості, обґрунтовано потребу в синтезі теоретичних підходів для визначення цього поняття. У процесі дослідження доведено, що при концептуалізації категорії життєстійкості домінує функціональний підхід, у якому основною метою життєстійкості є досягнення ефективного результату у боротьбі зі складними життєвими обставинами, зокрема подолання складних життєвих ситуацій у напрямі особистісного зростання. Менше досліджень спрямовано на процесуальний аспект поняття життєстійкості, тобто визначення ефективних механізмів подолання та стратегій поведінки в обставинах, які сприймаються особистістю як несприятливі. Після аналізу наукових розвідок вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми життєстійкості виокремлено два піднапрями щодо визначення теоретичного підґрунтя життєстійкості, зокрема розподілено підходи до дослідження життєстійкості на ті, що спираються на структурну організацію феномену, та ті, що дають розуміння змісту й ідеологічних та теоретичних основ. До перших варто віднести системний і структурно-функціональний підходи (Г. Ванаківа, Т. Ларіна, С. Мадді, В. Панченко, О. Расказова, Т. Титаренко, А. Фомінова, О. Чиханцова), до других – екзистенційно-гуманістичний, ресурсний та екопсихологічний (Л. Александрова, Д. Кошаба, Т. Ларіна, Д. Леонтьєв, М. Логінова, П. Лушин, С. Мадді, В. Панченко, Т. Титаренко, Р. Харві). Указані підходи покладено в основу статті як такі, що найглибше відображають сутність феномену життєстійкості.

На основі аналізу зазначених підходів до дослідження життєстійкості та виходячи з тих позицій, що лише завдяки синтезу теоретичних підходів до концептуалізації життєстійкості можна зрозуміти всю повноту, багатовекторність та складність поняття, у статті робиться спроба надати синтезоване визначення цій категорії як системного психологічного утворення, інтегральної властивості особистості, яка є цілісною особистісною установкою на подолання, що активізує властивості психіки на виконання завдання, підтримку розвитку за типом самозмінювання, сприяє виникненню нових смислів особистості, конструюванню нового образу «Я», появі нових можливостей у процесі проживання складних життєвих обставин.

Ключові слова: життєстійкість; ресурс подолання; посттравматичне зростання; системний підхід; структурно-функціональний підхід; екзистенційний підхід; ресурсний підхід; екопсихологічний підхід.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Стрімкі глобалізаційні зміни, сучасні досягнення у науково-технічній та соціальній сферах негативно впливають на особистість, яка виявляється непристосованою до надто швидко змінюваних умов життя. Такі зміни вимагають високого рівня самоорганізації й адаптації. Прискорення темпу життя, а отже, потреба у постійному вдосконаленні власних навичок, орієнтації у мінливих умовах стрімкого інформаційного потоку, постійне підвищення вимог до професійних та особистісних якостей людини та багато інших обставин є тими стресогенними чинниками, які вимагають від неї не лише стресостійкості й уміння адаптуватися, а й уміння ефективного виходу зі складних умов з чітким розумінням перспективи.

Одним із феноменів, завдяки якому особистість здатна ефективно вийти зі складних життєвих ситуацій, є життєстійкість. Згідно з визначенням основоположника цього поняття С. Мадді, життєстійкість – це особистісна риса, що передбачає певну структуру установок, здібностей та стратегій (що акумульовано у загальному в структуру установок залученості, контролю та прийняття ризику), які сприяють набуттю резилентності під впливом складних обставин завдяки перетворенню стресових подій на можливості для особистісного зростання (підвищення продуктивності праці, набуття життєвого досвіду).

Багато досліджень присвячено аналізу компонентів, показників, чинників та механізмів життєстійкості. Брак всесторонньої теоретичної розробленості проблеми частково пояснюється значними розбіжностями у

наукових підходах до дослідження феномену життєстійкості зарубіжними та вітчизняними авторами. Ці розбіжності, на нашу думку, полягають у тому, що життєстійкість розглядається: 1) з позицій методологічних підходів до дослідження структурної організації феномену: системного, структурно-функціонального тощо; 2) з позицій підходів до дослідження змісту феномену та його теоретичного підґрунтя, а також підходів, що розглядають природу людини, її взаємини з навколишнім світом: екзистенційного, ресурсного, загальнопсихологічного тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальний огляд феномену, аналіз витоків та особливостей поняття здійснено Л. Александровою, Д. Леонтьєвим, С. Мадді, О. Расказовою, Т. Титаренко; системний аналіз поняття, виокремлення структурних зв'язків між елементами цілісної системи життєстійкості та визначення їх функціональних зв'язків здійснено у дослідженнях В. Панченко, А. Фомінової, Т. Ларіної, О. Чиханцової; аналіз поняття крізь призму екзистенційно-гуманістичного, ресурсного та екопсихологічного підходів надано у працях Л. Александрової, Д. Леонтьєва, М. Логінової, П. Лушина, С. Мадді.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – надання узагальненого визначення життєстійкості особистості на основі всебічного аналізу підходів до дослідження життєстійкості як психологічного феномену.

Мета дослідження реалізується на основі виконання низки **завдань**, які полягають у здійсненні теоретичного аналізу наукової літератури та визначенні основних підходів до вивчення феномену життєстійкості; аналізі спільних рис та відмінностей у підходах, які досліджують структурну організацію та зміст феномену життєстійкості; узагальненні визначення життєстійкості особистості на основі різних наукових підходів з метою подальшого розроблення її моделі.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В основу дослідження феномену життєстійкості особистості покладено сукупність базових теоретичних положень, принципів, моделей та підходів, що розкривають це поняття. На особливу увагу заслуговують: принцип єдності свідомості і діяльності (С. Рубінштейн); принцип системного підходу; модель людини як системи, яка тяжіє до самоорганізації та самозмінювання (Б. Ананьєв, О. Асмолов, В. Ганзен, О. Леонтьєв, Б. Ломов, М. Роговін, С. Рубінштейн, Є. Юдін); принцип

суб'єктності, системно-суб'єктного підходу, положення про особистість як активний суб'єкт діяльності; роль активного, творчого початку в особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, Л. Божович, О. Брушлінський, О. Леонт'єв, В. Мухіна, В. Петренко, В. Петровський); проблема діяльності у філософії, нейрофізіології (Г. Гегель, І. Кант, Ф. Шеллінг, В. Бехтерев, І. Павлов, І. Сеченов); діяльнісний підхід у психології (Л. Виготський, П. Гальперин, В. Давидов, Д. Ельконін, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Шадриков); гуманістичний підхід, концепція самоактуалізованої особистості (А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фром); екзистенціалізм як філософський напрям, що відображає філософію переживання людиною свого буття та визначає особистість найвищою цінністю (М. Бердяєв, Ж. Сартр, М. Хайдегер, Л. Шестов, К. Ясперс); екзистенційний підхід у психології; концепція автентичності особистості, націленості на відповідність буття особистості у світі її особистій внутрішній природі (Дж. Бюдженталь, Д. Леонт'єв, А. Ленгле, Р. Мей, В. Франкл).

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження має суто теоретичний характер і базується на широкому використанні загальнонаукових методів та логічних прийомів, таких, як аналіз та синтез, що застосовуються в процесі визначення та розподілу підходів щодо дослідження життєстійкості, при аналізі компонентів, показників, чинників та механізмів життєстійкості, синтезі цих компонентів при характеристиці життєстійкості як інтегрованого поняття. Методи дедукції та індукції використано у дослідженні окремих складових феномену життєстійкості та при його цілісній характеристиці. Методи абстрагування, зіставлення, порівняння, узагальнення покладено в основу дослідження теоретичного підґрунтя життєстійкості, виявлення спільного й особливого у підходах, їх порівняння під час визначення змісту феномену життєстійкості та під час узагальнення поняття життєстійкості як психологічного феномену.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Усестороннє дослідження феномену життєстійкості об'єктивно зумовлює потребу в тому, щоб розрізнити підходи, які застосовуються вітчизняними й зарубіжними вченими для концептуалізації поняття. Серед підходів щодо дослідження структурної організації феномену найбільшого поширення у сучасній науковій думці набуває системний (системно-структурний) підхід у дослідженнях психологічних феноменів. В основу системного підходу покладено вивчення об'єктів як систем,

розкриття їх цілісності, різноманіття зв'язків, зведення їх у єдину теоретичну картину [1]. *Системний підхід* передбачає принципово нову головну установку, спрямовану у своїй основі на виявлення конкретних механізмів цілісності об'єкта і при нагоді повної типології його зв'язків [2, с. 57]. Аналіз життєстійкості крізь призму системного підходу у психології дає змогу отримати цілісну картину феномену. У такому підході акцентується увага на цілісності досліджуваного феномену у структурі особистості, наявності внутрішніх зв'язків між елементами та їх взаємозалежності між собою, ієрархічності будови феномену, його структуризації, виявленні функцій та цілей, ресурсів, потрібних для функціонування життєстійкості, виявленні її якісних властивостей та зв'язків з навколишнім середовищем.

Визначення життєстійкості у межах системного підходу може бути таким: це складне психологічне утворення, інтегральна властивість особистості, цілісна особистісна установка на подолання, що активізує властивості психіки на виконання завдань, боротьбу з труднощами, сприяє позитивній адаптації до нових умов. Таке подолання стає можливим завдяки прояву життєстійкості на різних особистісних рівнях (особистісно-смысловому, соціально-психологічному, психофізіологічному) [3], [4]. Згідно з принципами системного підходу, життєстійкість, по-перше, є цілісністю, складною інтегральною властивістю особистості (принцип цілісності); по-друге, життєстійкість як система виявляє себе на різних рівнях функціонування особистості (від нижчого, психофізіологічного, до вищого, особистісно-смысового) через ряд фізіологічних, психологічних, соціальних, особистісно-смысових показників, що відповідають сутності феномену та співвідносяться з життєстійкими установками особистості (принципи ієрархічності та структурності); по-третє, набуває своєї цінності в умовах критичних стресових ситуацій, чинить позитивний вплив на вихід із таких ситуацій та переживання їх наслідків (принцип функціональної детермінованості); по-четверте, з набуттям досвіду проживання стресогенних обставин у процесі особистісного розвитку в різних вікових періодах та за допомогою взаємодії із зовнішнім середовищем життєстійкість як система трансформується відповідно до отриманого впливу, зі свого боку впливаючи на оточення (принципи розвитку та взаємодії з навколишнім середовищем). Найповніше феноменологію дослідження життєстійкості з позицій системного підходу розглянули науковці С. Мадді, Т. Ларіна, Т. Титаренко, А. Фомінова та ін.

Інший, *структурно-функціональний, підхід* розкриває склад і будову змісту феномену життєстійкості в категоріях елементів, зв'язків,

структури та функцій і визначає їх важливими попередніми умовами для розуміння і пояснення сутності й розвитку феномену [1]. Основне завдання такого підходу полягає у визначенні відповідності між структурними елементами і функціями феномену та його сутністю. Розглядаючи життєстійкість крізь призму цього підходу, увага акцентується, передусім, на базових установках життєстійкості як елементах загальної структури, показниках життєстійкості, присутніх на різних рівнях її прояву, здійснюється зіставлення отриманої структури з теоретичною сутністю феномену життєстійкості. Залежно від авторського підходу до дослідження поняття та теоретичних і практичних надбань, структура життєстійкості, окрім основних її компонентів (установок залученості, контролю, прийняття ризику та життєстійких копінг-стратегій), набуває додаткових взаємозалежних складників: емоційного добробуту, самоаналізу (рефлексії), саморегуляції, самовизначення (Г. Ванаківа), цілі; цінності; смислів; самоставлення; автономії; мотивації самореалізації (О. Чиханцова), емоційних, когнітивних, особистісних ресурсів збереження позитивного та оптимістичного ставлення до життєвих подій (Т. Ларіна, Т. Титаренко). Іншим елементом аналізу у цьому підході є функціональна складова, обов'язкова умова для пояснення сутності життєстійкості. Зарубіжними та вітчизняними авторами визначено такі функції життєстійкості: активація властивостей психіки на виконання завдання; оптимальне поєднання життєстійких смисложиттєвих орієнтацій, психофізіологічних характеристик та соціальних складових, спрямованих на адаптацію до складних умов; побудова оптимальних стратегій опанування та їх використання; саморегуляція; адаптація до непередбачуваних змін з відчуттям власної цілі та контролю над тим, що відбувається у житті; набуття резилентності під впливом складних особистісних обставин; перетворення стресових подій на можливості для особистісного зростання; підвищення або збереження на оптимальному рівні продуктивності праці, успішності діяльності, збалансованості; готовність до самовизначення у складних життєвих ситуаціях, вихід на рівень трансдаптації (самодетермінації та самореалізації); збагачення мудрістю. Метафункцією життєстійкості може бути таке її визначення: подолання дистресу ефективно і в напрямі особистісного зростання. Життєстійкість із позицій структурно-функціонального підходу – це структура життєстійких установок залученості, контролю та прийняття ризику, які виявляють себе на кожному рівні функціонування психіки, проявляються у життєстійких показниках, виконують функцію адаптації до нових умов життя та активізації ресурсів індивіда, спрямованих на перетворення отриманого

досвіду на потенційні можливості для особистісного зростання. Визначення життестійкості як структурно-функціонального феномену обґрунтовано у теоретичних положеннях Г. Ванаквої, В. Панченко, О. Расказової, О. Чиханцової та ін.

Зазначені наукові підходи висвітлюють усю складність і багатофункціональність феномену, означають його багаторівневність та взаємозалежність його структурних компонентів між собою, окреслюють міжсистемні зв'язки. Відбиваючись крізь призму таких загальнонаукових методологічних підходів, як системний та структурно-функціональний, концепт життестійкості набуває чіткішого визначення. Водночас зазначені підходи допомагають відобразити структурну організацію поняття, тоді як змістова основа потребує додаткового аналізу.

Проблема життестійкості особистості має у своїй основі теоретичні надбання екзистенціалізму як філософської течії та безпосередньо виходить із положень *екзистенційно-гуманістичної психології*. Основна ідея життестійкості у цьому підході полягає у визнанні за людиною свободи та відповідальності за власний вибір та побудову власного життя, визнання унікальності особистості у своїй нероздільності зі світом. Основною рушійною силою розвитку є прагнення до пошуку сенсу власного існування, визначення головних смисложиттєвих орієнтацій, виклик власній долі та «впертість духу», усупереч тривогам, внутрішнім особистісним конфліктам та стражданням, що трапляються на життєвому шляху, активне залучення до життя. Американські психологи С. Мадді та С. Кобейса, розглядаючи проблему життестійкості у межах такого підходу, стверджують, що ця категорія є операціоналізацією поняття «екзистенційна відвага». Життестійкість прирівнюється до філософської категорії «мужність бути» й є структурою установок та стратегій (залученості, контролю, прийняття ризику), які полегшують процес перетворення стресогенних обставин з потенційно руйнівних на можливості для зростання [5], [6]. Д. Леонт'єв визначає життестійкість як «міру здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи збалансованість і не знижуючи успішності діяльності» [7, с. 63]. Життестійкість тлумачиться як здатність легко адаптуватися до непередбачуваних змін, поряд із відчуттям власної цілі (призначення) (так званої цілеспрямованості) у буденному житті та особистим контролем над тим, що відбувається [8].

Іншим методологічним напрямом, що потребує додаткових досліджень у контексті уточнення категорії життестійкості, є *ресурсний підхід* (J. Brown, E. Poulton, M. Posner, S. Voies, P. Лазарус, С. Мадді, С. Богомаз, В. Бодров, С. Микитюк, М. Холодна та ін.), який виник унаслідок досліджень

економістів, спрямованих на підвищення ефективності розвитку підприємств та організацій. Основною ідеєю підходу було досягнення рівноваги між експлуатацією ресурсів та розвитком нових [9]. Мета ресурсного підходу у психологічній науці – встановлення рівноваги між добробутом особистості та її потенційними й ресурсними можливостями. Згідно з цим підходом, «людська система» має певну кількість ресурсів, що зумовлюють ресурсозабезпеченість діяльності та сприяють її ефективності [10]. Сутнісна характеристика поняття «особистісні ресурси» визначається структурою і характером тих життєвих запитів (адаптації, подолання важких життєвих ситуацій, певних видів діяльності, самореалізації), які ці ресурси покликані забезпечити [11]. Беручи до уваги зазначену тезу Т. Рисинець, можемо вважати, що життєстійкість є особистісним ресурсом, який визначається структурою та характером запиту на подолання кризової або конфліктної ситуації. Приміром, згідно з дослідженнями М. Логінової [12], [13], життєстійкість визначається як ключовий ресурс подолання, система переконань, здатність і готовність суб'єкта брати участь у ситуаціях підвищеної для нього складності, контролювати їх, управляти ними, уміти сприймати негативні події як досвід, успішно виходити з них.

Одним із новітніх витоків екзистенційно-гуманістичного підходу є *екопсихологічний підхід* (П. Лушин), що представляє концептуально новий напрям у психологічній теорії та практиці психологічного консультування. Його сутність полягає у підтримці ритму реконструктивної та трансформаційної активності, сприянні виникненню нових смислів особистості [14] в умовах, які суб'єктивно переживаються як несприятливі [6].

Новизна цього підходу полягає у визначенні кризи як буфера появи додаткових можливостей, які не виникають у буденному житті, у стабільності. Як наслідок, у зазначених обставинах утворюється особливий тип саморозвитку – за типом самозмінювання. Особистісне змінювання трактується в екофасилітаційному підході з декількох позицій: 1) зумовлюється міжсистемним переходом до нової ідентичності; 2) цей перехід суміщає негативні (травматичні симптоми, пов'язані з позбавленням стабільності) та позитивні (виникнення принципово нових можливостей) аспекти; 3) є безповоротним, нелінійним, непередбачуваним процесом переходу до нової ідентичності за типом метаморфози; 4) перехід від негативного до позитивного аспекту особистісного змінювання пов'язаний із процесом конструювання нового образу «Я» особистості; 5) природа особистості, як відкритої системи, зумовлює потребу в особистісному змінюванні [6], [15].

Життєстійкість з позицій цього підходу розглядається як підтримка ритму саморозвитку особистості як відкритої динамічної системи. Ця особистісна риса стосується не лише адаптації до складних життєвих обставин, а й визначає непередбачувані зміни, кризові стани та ситуації, як поле можливостей, які в стабільних умовах не є можливими і знаходяться лише у зоні актуального розвитку (у зоні неусвідомлюваного знання або й неусвідомлюваного незнання). Життєстійкість тут є якістю особистості, що зумовлює підтримку ефективної життєдіяльності за нестабільних умов середовища або внутрішніх змін, які, інтегруючись у внутрішню структуру особистості, сприяють її розвитку за типом самозмінювання [6]. Отже, у екопсихологічному підході відбувається самозмінювання особистості за типом метаморфози, негативна ситуація стає чинником розвитку життєстійкості, перебуваючи у стані проживання складної життєвої ситуації та відкриваючи нові грані власних можливостей, особистість стає здатною проявити якості, нехарактерні для неї у стабільних ситуаціях.

Таблиця

Базові принципи та основні положення у системі підходів до визначення життєстійкості особистості

№ з/п	Назва психологічного підходу / принципи, основні положення підходу	Визначення життєстійкості
1	2	3
1	<p><i>Системний підхід</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • принцип цілісності; • принцип ієрархічності; • принцип структурності; • принцип функціональної детермінованості; • принципи розвитку; • принцип взаємодії з навколишнім середовищем; • принцип системності 	<p>Життєстійкість є складною інтегральною властивістю особистості; життєстійкість як система виявляє себе на різних рівнях функціонування особистості; набуває своєї цінності в умовах критичних стресових ситуацій, має позитивний вплив на вихід із таких ситуацій, переживання їх наслідків; з набуттям досвіду переживання стресогенних обставин у процесі особистісного розвитку життєстійкість трансформується відповідно до отриманого впливу, зі свого боку впливаючи на оточення.</p> <p>Життєстійкість – це складне психологічне утворення, інтегральна властивість особистості, яка є інтегральною особистісною установкою на подолання, що активізує властивості психіки на виконання завдання, боротьбу з труднощами, сприяє позитивній адаптації до нових умов</p>

Продовження таблиці

1	2	3
2	<p><i>Структурно-функціональний підхід</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • принцип цілісності; • принцип функціональності; • принцип взаємопов'язаності та взаємозалежності цілого й його частин, частин цілого між собою; • ідея взаємопов'язаності структурних одиниць та способів їх функціонування; • принцип зв'язків між елементами та цілим; • ідея наявності певного набору функцій як засобів поведінки, що притаманні певному системному об'єкту за умови збереження його структурної цілісності 	<p>Життестійкість є складною інтегральною властивістю особистості, що виявляється у базових установках як елементах загальної структури та показниках; відіграє роль у активації властивостей психіки на виконання завдання, в оптимальному поєднанні життестійких смислово-життєвих орієнтацій, психофізіологічних характеристик та соціальних складових, спрямованих на адаптацію до складних умов; сприяє побудові оптимальних стратегій опанування та їх використання; саморегуляції; адаптації до непередбачуваних змін з відчуттям власної цілі та контролю над тим, що відбувається у житті; набуттю резилентності під впливом складних особистісних обставин; перетворенню стресових подій на можливості для особистісного зростання; підвищенню або збереженню на оптимальному рівні продуктивності праці, успішності діяльності, збалансованості; готовності до самовизначення у складних життєвих ситуаціях, виходу на рівень трансадаптації; збагаченню мудрістю</p>
3	<p><i>Екзистенційно-гуманістичний підхід</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • індивідуальний пошук власної унікальної ідентичності; • концепція автентичності особистості; • націленість на відповідність буття особистості у світі її особистій внутрішній природі; • становлення «людського в людині»; • самоактуалізована особистість; 	<p>Життестійкість є операціоналізацією поняття «екзистенційна відвага»; прирівнюється до філософської категорії «мужність бути» і є структурою установок та стратегій (залученості, контролю та прийняття ризику), які полегшують процес перетворення стресогенних обставин з потенційно руйнівних на можливості для зростання.</p>

Продовження таблиці

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none"> • розгортання сутності людини, її внутрішнього потенціалу; • визнання людського в людині, повага до автентичності, автономії та унікальності; • в основі психологічних труднощів – проблеми свободи вибору та відповідальності, ізоляваності і взаємопов'язаності з іншими людьми, сенсу життя 	<p>Життєстійкість є «мірою» здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи збалансованість і не знижуючи успішності діяльності</p>
4	<p><i>Ресурсний підхід</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • принцип ресурсозабезпеченості, резервних можливостей та досягнення рівноваги між експлуатацією наявних ресурсів та розвитком нових; • принцип диференціації – цільове планування розподілу ресурсів; • принцип варіативності – врахування різних видів ресурсів; • можливість гнучкого розподілу і перерозподілу особистістю власних ресурсів між різними каналами регуляції діяльності 	<p>Життєстійкість є особистісним ресурсом, який визначається структурою та характером запиту на подолання кризової або конфліктної ситуації. Згідно з М. Логіною, життєстійкість – це ключовий ресурс подолання, система переконань, здатність і готовність суб'єкта брати участь у ситуаціях підвищеної для нього складності, контролювати їх, управляти ними, уміти сприймати негативні події як досвід, успішно виходити з них</p>
5	<p><i>Екопсихологічний підхід у психологічному консультуванні</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • криза – буфер появи можливостей, які не виникають у стабільності; • розвиток за типом самозмінювання; 	<p>Життєстійкість – особистісний ресурс підтримки ритму реконструктивної та трансформаційної активності, виникнення нових смислів особистості, конструювання нового образу «Я» особистості, появи надлишку можливостей та відповідно сприяння розвитку за типом самозмінювання в умовах, які суб'єктивно переживаються як несприятливі</p>

Продовження таблиці

1	2	3
	<ul style="list-style-type: none">• особистісне змінювання зумовлюється міжсистемним переходом до нової ідентичності, що суміщає травматичні симптоми, пов'язані з позбавленням стабільності, та виникнення принципово нових можливостей;• особистісне змінювання є безповоротним, нелінійним, непередбачуваним процесом переходу до нової ідентичності за типом метаморфози;• природа особистості як відкритої системи зумовлює потребу в особистісному змінюванні	

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

На основі аналізу напрацювань вітчизняних та зарубіжних дослідників з проблеми життестійкості можна стверджувати, що ця категорія як інтегральне особистісне утворення розглядається з позицій різних психологічних підходів, які розподілені у нашому дослідженні на підходи щодо структурної організації феномену (системний та структурно-функціональний) та підходи, в яких увага акцентується на теоретичному підґрунті й змісті феномену (екзистенційно-гуманістичний, екопсихологічний та ресурсний). Указані підходи не суперечать один одному, натомість доповнюють визначення життестійкості як психологічної категорії, розкривають різні вектори в дослідженнях феномену. Інтегральним визначенням життестійкості внаслідок аналізу зазначених підходів може бути таке: це системне психологічне утворення, інтегральна властивість особистості, яка є цілісною особистісною установкою на подолання, що активізує властивості психіки на виконання завдання, підтримку ритму розвитку за типом самозмінювання, сприяє виникненню нових смислів особистості, появі додаткових можливостей в умовах, які суб'єктивно сприймаються як несприятливі.

Водночас **подальшого дослідження** потребує визначення структури, показників та чинників життєстійкості, місця життєстійкості у структурі особистості. Значна увага в сучасних дослідженнях приділяється життєстійкості у контексті стресових та конфліктних ситуацій, проте, на нашу думку, важливим є акцент на визначенні впливу на особистість внутрішніх конфліктних ситуацій та буферного впливу життєстійкості на них.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Б. Г. Мещеряков, и В. П. Зинченко, *Большой психологический словарь*. Санкт-Петербург, Россия: СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2009.
- [2] С. Е. Важинський, та Т. І. Щербак, *Методика та організація наукових досліджень*. Суми, Україна: СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016.
- [3] В. О. Панченко, «Життєстійкість як фактор професійної адаптації менеджерів комерційних організацій», дис. канд. наук; Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2016.
- [4] А. Н. Фоминова, *Жизнестойкость личности*. Москва, Россия: МПГУ, 2012.
- [5] S. R. Maddi, *Hardiness. Turning Stressful Circumstances into Resilient Growth*. Irvine, CA, USA: Springer Science & Business Media, 2012.
- [6] О. А. Решетник, «Екзистенційний та екопсихологічний підходи до дослідження життєстійкості як необхідної якості особистості» на *III Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю Психолого-педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти*, Київ, с. 90–93, 2018.
- [7] Д. А. Леонтьев, и Е. И. Рассказова, *Тест жизнестойкости*. Москва, Россия: Смысл, 2006.
- [8] G. R. VandenBos, *APA dictionary of psychology*. Washington, DC, USA: American Psychological Association, 2007.
- [9] С. О. Микитюк, «Витоки наукових основ ресурсного підходу», *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, № 2, с. 83–88, 2010.
- [10] В. А. Бодров, *Психологический стресс: развитие и преодоление*. Москва, Россия: ПЕР СЭ, 2006. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://psy.wikireading.ru/96456>.
- [11] Т. П. Рисинець, «Особистісні ресурси як фактор вибору копінг-стратегій майбутніми психологами», *Питання психології. Вісник Національного ун-ту оборони України*, № 1(32), с. 280–287, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_1_52.

- [12] М. В. Логинова, «Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности», *Вестник Московского университета МВД России*, № 6, с. 19–27, 2009.
- [13] М. В. Логинова, «Психологическое содержание жизнестойкости личности студентов», автореф. дис. канд. наук; Негосударственное аккредитованное частное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Современная гуманитарная академия». Москва, Россия, 2010.
- [14] П. В. Лушин, «Парадокс эквивалентности» и самоорганизация пространства психологической помощи», *Экофасилитация как направление психологической помощи*, 2012. [Электронный ресурс]. Доступно:
https://www.ecopsyfacilitation.com/load/paradoks_ekvivalentnosti_i_samoorganizacija_prostranstva_psikhologicheskoy_pomoshhi_ekhofasilitacij_a_kak_napravlenie_psikhologicheskoy_pomoshhi/1-1-0-65.
- [15] П. В. Лушин, *О психологии человека в переходный период: как выживать, когда все рушится?*. Київ, Україна: Наук. світ, 2007.

COMPARATIVE ANALYSIS OF HARDINESS STUDY APPROACHES

Olga Reshetnyk,

PhD student at the Psychology and Personal Development
Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management»,
Head of Postgraduate Study Department,
Kyiv National Linguistic University.
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2696-4823>
on.resh@gmail.com

Abstract. The article deals with the problem of the existing hardiness research approaches, which aim at determining the essence of this category, and uncovers the issue of the synthesis of theoretical approaches to the definition of this concept. The study proved that the conceptualization of the category of hardiness is dominated by a functional approach, in which the main goal of resilience is to achieve an effective result in dealing with difficulties, namely, overcoming hardships in the personal growth direction. Slightly fewer studies focus on the procedural aspect of the concept of hardiness, that is, finding effective coping mechanisms and behavioral strategies in circumstances that are perceived by the person as unfavorable.

As a result of the analysis of domestic and foreign scientific research on the problem of hardiness, two subdivisions in determining the theoretical basis of hardiness were identified. Namely, approaches to the hardiness study were divided into those that rely on the structural organization of the phenomenon and those that provide an understanding of the content and ideological and theoretical foundations of the concept. The first should include systems approach and structural and functional approach (G. Vanakova, T. Larina, S. Maddi, V. Panchenko, A. Rasskazova, T. Titarenko, A. Fominova, A. Chikhantsova), the second – existential, resource and ecopsychological approaches (L. Alexandrova, D. Koshaba, T. Larina, D. Leontiev, N. Loginova, P. Lushin, S. Maddi, V. Panchenko, T. Titarenko, G. Harvey). These approaches formed the basis of the article as those, which most deeply reflect the essence of the hardiness phenomenon.

Basing on the analysis of these approaches to the hardiness study and considering the fact that the concept of hardiness may only be understood fully and comprehensively via the synthesis of theoretical approaches to the hardiness conceptualization, the article attempts to provide a synthesized definition of this category. Hardiness may be defined as a systemic psychological formation, an integral personal attitude which aims at overcoming difficulties, activating problem-solving capacities, supporting the self-changing trajectories (of metamorphosis type), and contributes to the new identity meanings emergence, self-image building, and the emergence of new opportunities in problem-solving.

Key words: hardiness; coping resource; post-traumatic growth; systems approach; structural and functional approach; existential approach; resource approach; ecopsychological approach.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ К ИЗУЧЕНИЮ ЖИЗНЕСТОЙКОСТИ ЛИЧНОСТИ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА

Решетник Ольга Анатольевна,

аспирантка кафедры психологии и личностного развития
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГЗВО «Университет менеджмента образования»,
заведующая аспирантурой,
Киевского национального лингвистического университета.
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2696-4823>

on.resh@gmail.com

Аннотация. В статье проведен анализ существующих подходов к определению сущности категории жизнестойкости, обоснована необходимость синтеза теоретических подходов для определения данного понятия. В ходе исследования доказано, что при концептуализации категории жизнестойкости доминирует функциональный подход, при котором основной целью жизнестойкости выступает достижение эффективного результата в борьбе со сложными жизненными обстоятельствами, в частности, преодоление сложных жизненных ситуаций в направлении личностного роста. Несколько меньшее количество исследований направлены на процессуальный аспект понятия жизнестойкости, то есть определение эффективных механизмов преодоления и стратегий поведения в обстоятельствах, которые воспринимаются личностью как неблагоприятные. В результате анализа научных исследований отечественных и зарубежных исследователей по проблеме жизнестойкости выделены два поднаправления в определении теоретической основы жизнестойкости, в частности, разделены подходы к исследованию жизнестойкости на те, что опираются на структурную организацию феномена, и те, что дают понимание содержания и идеологических и теоретических основ понятия. К первым следует отнести системный и структурно-функциональный подходы (Г. Ванакова, Т. Ларина, С. Мадди, В. Панченко, А. Рассказова, Т. Титаренко, А. Фоминова, А. Чиханцова), ко вторым – экзистенциально-гуманистический, ресурсный и экопсихологический (Л. Александрова, Д. Кошаба, Т. Ларина, Д. Леонтьев, М. Логинова, П. Лушин, С. Мадди, В. Панченко, Т. Титаренко, Г. Харви). Указанные подходы легли в основу статьи как такие, что наиболее глубоко отражают сущность феномена жизнестойкости.

На основе анализа указанных подходов к исследованию жизнестойкости и исходя из тех позиций, что только благодаря синтезу теоретических подходов к концептуализации жизнестойкости можно понять всю полноту, многовекторность и сложность понятия, в статье делается попытка предоставить синтезированное определение данной категории как системного психологического образования, интегрального свойства личности, которое являет собой целостную личностную установку на преодоление, активирующую свойства психики на решение задачи, поддержку развития по типу самоизменения, способствует возникновению новых смыслов личности, конструированию нового

образа «Я», появленню нових можливостей в процесі проживання складних життєвих обставин.

Ключевые слова: життєстійкість; ресурс подолання; посттравматичний ріст; системний підхід; структурно-функціональний підхід; екзистенціальний підхід; ресурсний підхід; екопсихологічний підхід.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] B. G. Meshcheryakov, i V. P. Zinchenko, Bol'shoj psihologicheskij slovar'. Sankt-Peterburg, Rossiya: SPb.: Prajm-EVROZNAK, 2009.
- [2] S. E. Vazhynskyi, ta T. I. Shcherbak, Metodyka ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen. Sumy, Ukraina: SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2016.
- [3] V. O. Panchenko, «Zhyttiestikist yak faktor profesiinoi adaptatsii menedzheriv komertsiinykh orhanizatsii», dys. kand. nauk; Chernihiv. nats. ped. un-t im. T. H. Shevchenka. Chernihiv, 2016.
- [4] A. N. Fominova, ZHiznestojkost' lichnosti. Moskva, Rossiya: MPGU, 2012.
- [5] S. R. Maddi, Hardiness. Turning Stressful Circumstances into Resilient Growth. Irvine, CA, USA: Springer Science & Business Media, 2012.
- [6] O. A. Reshetnyk, «Ekzystentsiinyi ta ekopsykholohichni pidkhody do doslidzhennia zhyttiestikosti yak neobkhidnoi yakosti osobystosti» na III Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu Psykholoho-pedahohichni suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity, Kyiv, s. 90–93, 2018.
- [7] D. A. Leont'ev, i E. I. Rasskazova, Test zhiznestojkosti. Moskva, Rossiya: Smysl, 2006.
- [8] G. R. VandenBos, APA dictionary of psychology. Washington, DC, USA: American Psychological Association, 2007.
- [9] S. O. Mykytiuk, «Vytoky naukovykh osnov resursnoho pidkhodu», Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu, № 2, s. 83–88, 2010.
- [10] V. A. Bodrov, Psihologicheskij stress: razvitie i preodolenie. Moskva, Rossiya: PER SE, 2006. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://psy.wikireading.ru/96456>.
- [11] T. P. Rysynets, «Osobystisni resursy yak faktor vyboru kopinh-stratehii maibutnimy psykholohamy», Pytannia psykholohii. Visnyk Natsionalnoho un-tu oborony Ukrainy, № 1(32), s. 280–287, 2013. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaou_2013_1_52.

- [12] M. V. Loginova, «ZHiznestojkost' kak vnutrennij klyuchevoj resurs lichnosti», Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii, № 6, s. 19–27, 2009.
- [13] M. V. Loginova, «Psihologicheskoe sodержanie zhiznestojkosti lichnosti studentov», avtoref. dis. kand. nauk; Negosudarstvennoe akkreditovannoe chastnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego professional'nogo obrazovaniya «Sovremennaya gumanitarnaya akademiya». Moskva, Rossiya, 2010.
- [14] P. V. Lushin, «Paradoks ekvivalentnosti» i samoorganizaciya prostranstva psihologicheskoy pomoshchi», Ekofasilitaciya kak napravlenie psihologicheskoy pomoshchi, 2012. [Elektronnij resurs]. Dostupno: https://www.ecopsyfacilitation.com/load/paradoks_ekvivalentnosti_i_samoorganizacija_prostranstva_psihologicheskoy_pomoshhi_ekhofasilitacij_a_kak_napravlenie_psihologicheskoy_pomoshhi/1-1-0-65.
- [15] P. V. Lushin, O psihologii cheloveka v perekhodnyj period: kak vyzhivat', kogda vse rushitsya? Kyiv, Ukraina: Nauk. svit, 2007.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-91-106](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-91-106)
УДК 159.922:17.035]:746.3

Сабол Діана Михайлівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри освітнього лідерства
Інституту післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1491-0403>
d.sabol@kubg.edu.ua

ЗВ'ЯЗОК МІЖ АСОЦІАЦІЯМИ ВЛАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦТВА ТА БАТЬКІВЩИНИ

Анотація. На сьогодні для молодого покоління українців важливими є поняття самоідентифікації, національної самоповаги та громадянських і національних почуттів. Цьому слугує ознайомлення з рідною культурою, яка є вираженням життєдіяльності та світосприйняття певного етносу. Подана стаття зачіпає цей напрям, звужуючи тему до формування етнічної свідомості за допомогою народного мистецтва. Вона висвітлює частину експериментального наукового дослідження «Психологічні особливості формування етнічної свідомості юнацтва засобами української народної вишивки». У процесі діагностики етнознакової компетентності молоді на основі сприйняття фрагментів українського традиційного орнаменту виконувалося завдання визначити компетентність у знаково-символьних графемах під час сприйняття української народної вишивки досліджуваними різних груп та з'ясувати, чи існує в молоді спорідненість між вибраними графемами, що асоціюють себе й Україну, та чи виявляється в цій діаді зв'язок і від чого він залежить.

У представлених матеріалах наводяться результати діагностики груп молоді, причетної у майбутньому до професії вишивання, групи закладів професійної (професійно-технічної) освіти, художній ліцей міста Решетилівка Полтавської області (далі – ЗП(ПТ)О-Р), закладів професійної (професійно-технічної) освіти міста Києва (ЗП(ПТ)О-К) і непричетних (студенти Київського університету імені Бориса Грінченка, яку ми назвали КУБГ та група закладів професійної (професійно-технічної) освіти (кравці) ЗП(ПТ)О-кр.).

Ідеться також про співвідношення індивідуальної і колективної значенневої реальності, яка є відображенням співвідношення

колективного й індивідуального смислу у свідомості людини. Стаття містить теоретичні основи дослідження, методи дослідження та результати.

Зафіксовано статистично значущу кореляцію між вибором символів, що асоціюються з Україною та самоідентичністю всередині груп – для груп, які вчать вишивання. Цей зв'язок залежить від оточення, в якому формується особистість, від виду діяльності та знаків етнонаціональної належності, що знаходяться поруч.

Ключові слова: етнічна свідомість; графеми; знаки; кореляція; юнацтво; асоціювання; розбіжності; спільність; респонденти; символи; інформаційний контекст; етнонаціональна належність.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сучасна реальність в Україні потребує нового підходу для формування у молоді інших поглядів щодо самоідентифікації, національної самоповаги та громадянських і національних почуттів. Цьому слугує ознайомлення з рідною культурою, яка є вираженням життєдіяльності та світосприйняття певного етносу. Один із проявів народної культури – народна вишивка, яка є базовим проявом українства і, нарівні з іншими видами народного мистецтва, сприяє формуванню етнічної свідомості.

Під час наукового дослідження ми намагалися з'ясувати різні впливи цього виду народного мистецтва на молодь. Частина експериментального дослідження полягала у тому, щоби за допомогою діагностики перевірити, як етнознакова компетентність юнаків та дівчат впливає на зв'язок з Україною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи до вивчення етнічної свідомості за характером детермінант її виникнення та розвитку поділяють на дві групи: описово-апріорні, у яких етнічну свідомість розуміють як якість або властивість, що притаманна людству одвічно і не має причинових витоків (М. Бердяєв, В. Вундт, Г. Гегель, І. Кант, О. Кульчицький, М. Лацарус, І. Фіхте, Х. Штейнталь), та пояснювально-детерміністичні, в яких виникнення й розвиток етнічної свідомості пояснюється впливом зовнішніх умов (Л. Виготський, Р. Бенедикт, Ю. Бромлей, К. Гіртц, Л. Гумільов, І. Кон, О. Лурія, Д. Марсія, М. Мід, Г. Олпорт, Б. Поршнев, О. Потебня, Г. Теджфел, Дж. Тернер) або внутрішніх чинників (В. Агеєв, М. Боришевський, В. Куєвда, М. Пірен, Г. Солдатова, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко).

Досліджуються зміст і структура етнічної свідомості: психосемантична структура етнічної свідомості (О. Лозова), семантика етнічних стереотипів (В. Петренко), етнічна ідентифікація (Г. Солдатова, К. Коростеліна, Т. Яблонська), специфіка національної та етнічної самосвідомості (В. Хотинець), ціннісно-мотиваційна сфера етнічної свідомості (Н. Низовських, В. Соколова), ентосоціальна специфіка свідомості суб'єктів психотерапевтичного процесу (О. Бондаренко), етнопсихологічні уявлення (О. Васильченко), психосемантична структура етноцентризму (О. Улибіна), психосемантика ментальності (В. Андрієвська).

Культурологічний підхід у дослідженні української народної вишивки – її історії, естетичних можливостей, класифікації орнаментів, візерунків, швів – розвивається у працях сучасних мистецтвознавців Т. Кара-Васильєвої, Р. Захарчук-Чугай, А. Заволокіної, Г. Пащенко, Л. Панченко, В. Радкевич, О. Гасюк.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в тому, щоб з'ясувати, чи існує в молоді спорідненість між вибраними графемами, що асоціюють себе й Україну, чи існує в цій діаді певний зв'язок.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- зазначити, яке з представлених у опитувальнику «Графема» зображень символізує для респондентів Україну;
- вказати, на яке з них психологічно схожі вони самі;
- дослідити зв'язок між цими параметрами.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичними основами дослідження були: методологічні принципи: детермінізму (С. Рубінштейн); принцип єдності свідомості й діяльності (О. Леонт'єв, Б. Ломов); принцип розвитку (генетичний принцип) (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Максименко), принцип системності (П. К. Анохін, В. О. Ганзен); засадничі дослідження етнічної свідомості українського народу (В. Євтух, В. Куєвда, М. Пірен, В. Янів); психосемантичний підхід до вивчення свідомості (Л. Засекіна, О. Лозова, В. Петренко, С. Симоненко, О. Шмельов); культурологічний підхід у дослідженні української народної вишивки (Т. Кара-Васильєва, Р. Захарчук-Чугай, Г. Пащенко, Л. Панченко, В. Радкевич, М. Чумарна, О. Гасюк).

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

З метою виконання поставлених завдань у науковому дослідженні використано такі *методи*:

- *теоретичні*: аналіз, синтез, узагальнення, аналогія, порівняння – для визначення теоретичних засад дослідження та його методолого-методичної бази;
- *емпіричні*: констатувальний експеримент (анкетування – для виявлення етно-національної ідентичності досліджуваних; включене спостереження – для виявлення основних поведінкових реакцій у формульованому експерименті; методи вільного і скерованого асоціювання – для оприявлення структури асоціативних полів основних етнокультурних понять, що стосуються української народної вишивки; проективна методика «Епістолярний твір» – для диференціації специфіки змісту професійного компонента у вербалізованій картині майбутнього вишивальниць; методика частково керованої семантизації візуальних стимулів «Графема» – для визначення етнознакової компетентності та специфіки візуалізації етнічного «Я»);
- *формульовальний експеримент* – для апробації психолого-педагогічної програми формування етнічної свідомості (авторські розробки: «Родове дерево», «Вишиваємо пісню»);
- *методи статистичного опрацювання даних* (частотний, контент-аналіз, кореляційний аналіз) із застосуванням критеріїв математичної статистики – U -тест Манна-Уїтні, F -тест Фішера, z -тест, χ^2 Пірсона, коефіцієнт асоціації Крамера V , коефіцієнт спряженості Пірсона ϕ – для кількісної характеристики структури етнічної свідомості юнацтва.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

У дослідженні ми діагностували чотири групи молоді, дві з них – непричетні до вишивання (КУБГ – студенти початкових курсів та група ЗП(ПТ)О-кр.), причетних до вишивання, майбутня професія яких буде пов'язана з вишивкою (ЗП(ПТ)О-К та ЗП(ПТ)О-Р. Для досягнення мети нашого дослідження, частина якого висвітлюється в цій статті, а отже, і мети публікації, ми використали опитувальник «Графема».

Як виявилось, у тому, що стосується результатів асоціювання традиційної графічної символіки з рідною країною, групи КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. демонструють найбільш схожі результати.

У табл. 1 наведено результати порівняння частоти асоціювання України з тією чи іншою графемою. При цьому наведено результати лише для тих графем, які вибрав хоча б один респондент. Для перевірки

значущості ми скористалися z-критерієм, який базується на χ^2 -критерії Пірсона.

Таблиця 1

**Порівняння графічних асоціацій з Україною
в групах КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. (n=95)**

Графеми	Частота асоціювання		Z-критерій розбіжності частот	
	Група КУБГ	Група ЗП(ПТ)О-кр.	χ^2 -статистика	p-значення
1 	7,9%	6,3%	≈ 0,000	≈ 1,000
4 	4,8%	0%	0,402	0,526
5 	7,9%	6,3%	≈ 0,000	≈ 1,000
6 	3,2%	3,1%	≈ 0,000	≈ 1,000
8 	17,5%	15,6%	≈ 0,000	≈ 1,000
9 	0%	6,3%	1,561	0,211
10 	17,5%	18,8%	≈ 0,000	≈ 1,000
11 	41,3%	43,8%	0,000	0,991

Неважко побачити, що статистично значущих розбіжностей немає – відповідні значення помилки p при прийнятті гіпотези про однорідність груп ЗП(ПТ)О-кр. та КУБГ близькі до одиниці. Найчастіше Україну респонденти асоціювали із графемами № 8 (17,5% у групі КУБГ та 15,6% у групі ЗП(ПТ)О-кр.), № 10 (17,5% та 18,8% відповідно) та № 11 (41,3% та 43,8% відповідно). Цікаво, що під час пояснення вибору останньої графеми («гроно») досліджувані часто вказували на асоціацію із калиною – одним з найвідоміших символів України.

Щодо порівняння графічних асоціацій з Україною в групах КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. (табл. 1), зрозуміло, що під час дослідження самоототожнення психологічного образу респондентів з графемами з наданого списку такого самого переважання одного символу бути не може: надто сильним є вплив індивідуальних відмінностей. Як свідчать дані, лише графеми № 2 (складна восьмиконечна зірка), № 12 (пагін) та № 13 (дубове листя) не були вибрані жодного разу ніким із респондентів груп КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр.

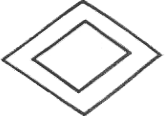

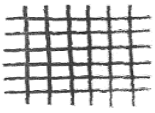

Таблиця 2 надає порівняння графічних асоціацій із власною особистістю в групах КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. Як можна перекопатися, статистично значущих розбіжностей у розподілі вибору індивідуального символу немає, а максимальна доля однієї графеми не перевищує 18%.

Таблиця 2

Порівняння графічних асоціацій із власною особистістю в групах КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. (n=95)

Графеми		Частота асоціювання		Z-критерій розбіжності частот	
		Група КУБГ	Група ЗП(ПТ)О-кр.	χ^2 -статистик а	p-значення
2		3	4	5	6
1		17,5%	9,4%	0,554	0,457
3		12,7%	15,6%	0,006	0,939

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
4		3,2%	3,1%	≈0,000	≈1,000
5		3,2%	6,3%	0,027	0,869
6		12,7%	9,4%	0,019	0,889
7		0%	6,3%	1,561	0,211
8		15,9%	15,6%	≈0,000	≈1,000
9		11,1%	12,5%	≈0,000	≈1,000
10		12,7%	9,4%	0,019	0,889
11		6,3%	6,3%	≈0,000	≈1,000
14		4,8%	6,3%	≈0,000	≈1,000

Отже, аналізуючи розподіл при виборі асоціацій із Україною в групах ЗП(ПТ)О-К та ЗП(ПТ)О-Р, ми дійшли висновку про відсутність значущих розбіжностей між групами. Як можна бачити з таблиці 3, систематично більша частина респондентів вказують на зв'язок образу України із вісьмикінечною зіркою (графема № 1) – в середньому 19%. У той же час в групах КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр. цьому символу віддали перевагу 7,9% та 6,3%

досліджуваних відповідно.

Таблиця 3

**Порівняння графічних асоціацій з Україною в групах
ЗПТО-К та ЗП(ПТ)О-Р (n=68)**

Графеми		Частота асоціювання		Z-критерій розбіжності частот	
		Група ЗП(ПТ)О-К	Група ЗП(ПТ)О-Р	χ^2 -статистика	p-значення
1		18,8%	19,4%	$\approx 0,000$	$\approx 1,000$
2		3,1%	2,8%	$\approx 0,000$	$\approx 1,000$
3		15,6%	11,1%	0,036	0,849
4		3,1%	8,3%	0,156	0,693
6		0%	5,6%	0,402	0,526
7		6,3%	0%	0,646	0,422
8		12,5%	8,3%	0,027	0,869
9		12,5%	11,1%	$\approx 0,000$	$\approx 1,000$
10		15,6%	16,7%	$\approx 0,000$	$\approx 1,000$
11		12,5%	16,7%	0,020	0,888

Як видно із порівняння графічних асоціацій з Україною в групах ЗП(ПТ)О -К та ЗП(ПТ)О-Р (таблиця 3), досить велика частина респондентів вибрали графему № 3 («рослинна» зірка, квітка). У групі ЗП(ПТ)О-К таких виявилось 15,6%, а в групі ЗП(ПТ)О-Р – 11,1%, тоді як в інших двох групах

цей символ не вибрав ніхто. Натомість графема № 10 та № 11 отримали приблизно таку саму оцінку, що дає підстави вважати їх більш універсально уживаними символами України, ніж інші.

Незвичним є той факт, що 12,5% респондентів у групі ЗП(ПТ)О-К та 11,1% у групі ЗП(ПТ)О-Р віддали перевагу графемі № 9 (трилисник), яку, наприклад, у групі КУБГ не вибрав ніхто. Це може свідчити про різницю інформаційного контексту, в якому здійснювали свій вибір досліджувані різних груп: професійна орієнтація студентів ЗП(ПТ)О-К дає їм змогу поперше, отримати більш точну та повну інформацію щодо народної символіки, по-друге, мати більший безпосередній досвід творчої роботи з цією символікою.

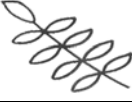

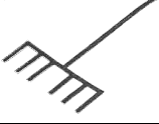

Що стосується вибору цими досліджуваними графемами, яка має відповідати власному психологічному портрету, то, як можна бачити з таблиці 4, увагу респондентів привернули ті ж самі символи, що і для попередніх двох груп. Відмінності, утім, спостерігаються в розподілі симпатій між ними. У групах ЗП(ПТ)О-Р та ЗП(ПТ)О-К розподіл, загалом, рівномірний. На загальному тлі виділяються графемами № 3 (рослинний хрест, квітка) та № 9 (трилисник). У групі ЗП(ПТ)О-К кожен з графем вибрали 21,9% респондентів, а в групі ЗП(ПТ)О-Р ці показники становили 11,1% та 16,7% відповідно. Крім цього, порівняно із групами КУБГ та ЗП(ПТ)О-кр., ніхто не вибрав графему № 7 (мережку).

Таблиця 4

Порівняння графічних асоціацій із власною особистістю в групах ЗП(ПТ)О-Р та ЗП(ПТ)О-К (n=68)

Графема		Частота асоціювання		Z-критерій розбіжності частот	
		Група ЗП(ПТ)О-Р	Група ЗП(ПТ)О-К	χ^2 -статистика	p-значення
2		3	4	5	6
1		13,9%	9,4%	0,040	0,842
3		11,1%	21,9%	0,763	0,383

Продовження табл. 4

	2	3	4	5	6
4		8,3%	6,3%	≈0,000	≈1,000
5		0,0%	9,4%	1,658	0,198
6		16,7%	15,6%	≈0,000	≈1,000
8		13,9%	12,5%	≈0,000	≈1,000
9		16,7%	21,9%	0,056	0,813
10		8,3%	0,0%	1,164	0,281
11		2,8%	3,1%	≈0,000	≈1,000
14		8,3%	0,0%	1,164	0,281

Останнім етапом дослідження результатів, отриманих за методикою «Графемі», був аналіз зв'язку поміж вибором символів, що асоціюються з Україною, та окремо з власною особистістю. Результати порівнянь графічних асоціацій із власною особистістю в групах ЗП(ПТ)О-Р та ЗП(ПТ)О-К представлено у табл. 4. Оскільки йдеться про кореляцію показників номінальної шкали, ми скористалися таким інструментом, як χ^2 -критерій Пірсона та коефіцієнт асоціації Крамера. У табл. 5 (див. табл. 5) наводяться результати розрахунків.

Як можна пересвідчитися з останньої таблиці, наявність кореляції ауто асоціаціями та асоціаціями з Батьківщиною, що виражається в символній формі, найбільше залежить від професійної орієнтації респондентів: тільки для груп ЗП(ПТ)О-Р та ЗП(ПТ)О-К зафіксовано статистично значущу кореляцію (значущість $p < 0,05$ та $p < 0,001$ відповідно). Ми можемо пояснити цей факт тим, що попередній відбір та

процес навчання створюють комфортні умови для появи та/або розвитку вказаного зв'язку. Тому наше подальше дослідження мало на меті серед іншого встановлення сили цього зв'язку та можливостей його використання в навчанні та вихованні.

Таблиця 5

Кореляційний зв'язок між знаково-символічними асоціаціями з Україною та власним психологічним образом у різних групах досліджуваних (n=163)

Групи досліджуваних	χ^2 -статистика	Ступені свободи	p-значення	Коефіцієнт асоціації, V
КУБГ	75,24	54	0,159	0,511
ЗП(ПТ)О-кр.	49,50	60	0,718	0,470
ЗП(ПТ)О-Р	82,35	64	0,029	0,534
ЗП(ПТ)О-К	112,52	56	< 0,001	0,546

Пояснення такого зв'язку надає міфологічна концепція культури О. Лобка, в якій розглядається співвідношення колективного й індивідуального смислу у свідомості людини [3]. На думку автора, індивідуальні смисли виступають як вторинні, що надбудовуються на її основі, хоч і вступають з ними у діалог. Проте можливе й інше розуміння колективної значеннєвої реальності – як вторинної стосовно індивідуальних смислів, як продукту діалогу і взаємодії індивідуальних значеннєвих світів (В. Франкл [8], О. Леонтьєв, [2]). У цій полеміці ми поділяємо позицію О. Польшиної, згідно з якою ці два погляди на співвідношення індивідуальної і колективної значеннєвої реальності не завжди можуть бути альтернативними: «Колективне значеннєве поле, що властиве певній соціальній спільності або культурі (субкультурі), впливає на формування значеннєвої сфери членів цієї спільності, але і воно, зі свого боку, змінюється під впливом діалогу і координації смислів як усередині цієї спільності, так і у спілкуванні з іншими культурами» [4, с. 55].

Отже, під час діагностики етнознакової компетентності юнацтва на основі сприйняття фрагментів українського традиційного орнаменту вирішувалося завдання визначити компетентність у знаково-символьних графемах при сприйнятті української народної вишивки досліджуваними різними групами.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Зафіксовано статистично значущу кореляцію між вибором символів, що асоціюються з Україною та власною особистістю всередині груп – для груп, які вчать вишивання. Цей зв'язок залежить від середовища, в якому формується особистість, від виду діяльності та знаків етнопонаціональної належності, що знаходяться поруч. Це сприяє тому, що у респондентів, залучених до вишивання, високий рівень у відчутті себе і Батьківщини близькими – тих характеристик, які засвідчують ознаки українського народу, глибинні переконання, що виникають у процесі формування етнічної свідомості [5].

Перспективи подальших досліджень. Наступним етапом нашого дослідження буде розроблення нових підходів у формуванні етнічної свідомості дітей та юнацтва, зокрема навчальної програми з формування етнічної свідомості юнацтва засобами української народної вишивки.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] А. М. Березін, «Психологічні чинники генезису національної самосвідомості особистості», дис. канд. наук; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, Україна, 2002, 208 арк.
- [2] Д. А. Леонт'єв, «Динамика смысловых процессов», *Психологический журнал*, № 6, с. 87–96, 1997.
- [3] О. М. Лозова, «Психосемантична структура етнічної свідомості», дис. д-ра наук; Київ. нац. лінгвіст. ун-т. Київ, Україна, 2008, 479 арк.
- [4] О. Г. Польшина, «Психосемантичні особливості сприймання студентами народної орнаментальної символіки», дис. канд. наук; Херсон. держ. ун-т. Херсон, Україна, 2005, 177 арк.
- [5] Д. М. Сабол, «Діагностика етнознакової компетентності юнаків при сприйнятті фрагментів українського традиційного орнаменту», [Електронний ресурс], *Технології розвитку інтелекту*. Київ, Україна, 2018. Доступно: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/curre
- [6] Д. М. Сабол, «Структура асоціативних полів концепту "українська народна вишивка" в етнічній свідомості юних українців», *Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology. Pedagogy and Psychology*. Budapest, Hungary, Vol. III(25), Is. 49, P. 93–96, 2015.
- [7] Д. М. Сабол, «Психологічні особливості формування етнічної свідомості в юнацькому віці засобами української народної

вишивки», дис. канд. наук; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, Україна, 2015, 201 арк.

[8] В. Франкл, *Человек в поисках смысла*. Москва, Россия, 1990, 254 с.

COMMUNICATION BETWEEN ASSOCIATIONS YOUTH OWN PERSONALITY AND HOMELAND

Diana Sabol,

Associate Professor,

Department of Educational Leadership,

Institute of Postgraduate Teacher Education,

Kyiv Grinchenko University,

Candidate of psych. Sciences.

Kyiv, Ukraine

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1491-0403>

d.sabol@kubg.edu.ua

Abstract. Nowadays the concept of self-identification, national self-esteem, civic and national feelings are important to the younger generation. This serves to become familiar with the native culture, which is an expression of the life and world view of a particular ethnic group, in this particular case, Ukrainian. The article presented describes this area, narrows the topic of the formation of ethnic consciousness with the help of folk art. It highlights part of the experimental scientific study «Psychological features of the formation of ethnic consciousness of youth by means of Ukrainian folk embroidery». While identification of the ethnographic competence of adults on the material of perception of fragments of the Ukrainian traditional ornament, the task was to determine the competence in sign-symbolic graphemes at the perception of Ukrainian folk embroidery by the different groups of studied adults and to find out whether they have a relationship between the selected graphemes, associating themselves and Ukraine, if there is a connection in this dyad and on what it depends.

The presented materials outline the results of the diagnosis of the groups of adults involved in the future in the embroidery profession (the ZP(PT)O-R and ZP(PT)O-K groups) and non-involved in profession (students of Kyiv University named after Boris Grinchenko, who we called KUBG and the ZP(PT)O-K group).

It is also about the correlation of individual and collective meaningful reality, which is a reflection of the correlation of collective and individual meaning in the mind of person.

The article contains theoretical bases of research, research methods and results.

A statistically significant correlation was found between the choice of characters associated with Ukraine and individual personality within groups – for groups learning to embroider. This connection depends on the environment in which the individual is formed, the activities and ethno-nationality signs that are nearby.

Keywords: ethnic consciousness; graphemes; signs; correlation; youth; adults, association; differences; community; respondents; symbols; information context; ethnicity.

СВЯЗЬ МЕЖДУ АССОЦИАЦИЯМИ СОБСТВЕННОЙ ЛИЧНОСТИ МОЛОДЕЖИ И РОДИНЫ

Сабол Диана Михайловна,

кандидат психологических наук,
доцент кафедры образовательного лидерства
Института последипломного педагогического образования
Киевского университета имени Бориса Гринченка.
Киев, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1491-0403>
d.sabol@kubg.edu.ua

Аннотация. На сегодняшний день для подрастающего поколения украинцев важны понятия самоидентификации, национального самоуважения, гражданских и национальных чувств. Этому служит знакомство с родной культурой, которая является выражением жизнедеятельности и мировосприятия определенного этноса. Представленная статья затрагивает это направление, сужая тему к формированию этнического сознания с помощью народного искусства. Она освещает часть экспериментального научного исследования «Психологические особенности формирования этнического сознания юношества средствами украинской народной вышивки». При диагностике этнознаковой компетентности юношей на основе восприятия фрагментов украинского традиционного орнамента выполнялась задача определить компетентность в знаково-символьных графемах при восприятии украинской народной вышивки исследуемыми различными групп и выяснить, существует ли у молодых людей связь между выбранными графемами, которые ассоциируют себя и Украину, оказывается ли в этой диаде связь и от чего она зависит.

В представленных материалах приведены результаты диагностики групп юношей, причастных в будущем к профессии вышивания

(группы УП(ПТ)О-Р и УП(ПТ)О-К) и непрічастных (студенты Киевского университета имени Бориса Гринченко, которые мы назвали КУБГ и группа УП(ПТ)О-кр.).

Речь также идет о соотношении индивидуальной и коллективной смысловой реальности, которая является отражением соотношения коллективного и индивидуального смысла в сознании человека.

Статья содержит теоретические основы исследования, методы исследования и результаты.

Вывод, который сделан по результатам диагностики: зафиксировано статистически значимую корреляцию между выбором символов, которые ассоциируются с Украиной, и собственной личностью внутри групп – для групп, которые учатся вышиванию. Эта связь зависит от среды, в которой формируется личность, от вида деятельности и знаков этнонациональной принадлежности, находящихся рядом.

Ключевые слова: этническое сознание; графемы; знаки; корреляция; юношество; ассоциирование; разногласия; общность; респонденты; символы; информационный контекст; этнонациональная принадлежность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. M. Berezin, «Psykhologichni chynnyky henezysu natsionalnoi samosvidomosti osobystosti», dys. kand. nauk; In-t psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Kyiv, Ukraina, 2002, 208 ark.
- [2] D. A. Leont'ev, «Dinamika smyslovyh processov», Psihologicheskij zhurnal, № 6, s. 87–96, 1997.
- [3] O. M. Lozova, «Psykhosemantychna struktura etnichnoi svidomosti», dys. d-ra nauk; Kyiv. nats. lnhvist. un-t. Kyiv, Ukraina, 2008, 479 ark.
- [4] O. H. Polshyna, «Psykhosemantychni osoblyvosti sprymannia studentamy narodnoi ornamentalnoi symboliky», dys. kand. nauk; Kherson. derzh. un-t. Kherson, Ukraina, 2005, 177 ark.
- [5] D. M. Sabol, «Diahnostyka etnoznakovoi kompetentnosti yunakiv pry spryiniatti frahmentiv ukrainskoho tradytsiinoho ornamentu», [Elektronnyi resurs], Tekhnolohii rozvytku intelektu. Kyiv, Ukraina, 2018. Dostupno: http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/issue/curre
- [6] D. M. Sabol, «Struktura asotsiatyvnykh poliv kontseptu "ukrainska narodna vyshyvka" v etnichnii svidomosti yunykhn ukrainsiv», Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology. Pedagogy and Psychology. Budapest, Hungary, Vol. III(25), Is. 49, P. 93–96, 2015.

- [7] D. M. Sabol, «Psykhologichni osoblyvosti formuvannia etnichnoi svidomosti v yunatskomu vitsi zasobamy ukrainskoi narodnoi vyshyvky», dys. kand. nauk; Kyiv. un-t im. Borysa Hrinchenka. Kyiv, Ukraina, 2015, 201 ark.
- [8] V. Frankl, *Chelovek v poiskah smysla*. Moskva, Rossiya, 1990, 254 s.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-107-123](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-107-123)
УДК 159.923

Саннікова Ольга Павлівна,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної
та диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>
osanniland@gmail.com

Гордієнко Ірина Олександрівна,
аспірантка кафедри загальної та
диференціальної психології
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».
Одеса, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7089-2698>
2sanak@gmail.com

ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ТОЛЕРАНТНОСТІ: САМОПРИЙНЯТТЯ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ

Анотація. У статті презентовано результати дослідження толерантності осіб з різним рівнем самоприйняття. Метою є перевірка припущення про те, що самоприйняття може виявлятися як ресурс толерантності. Здійснено аналіз досліджень щодо визначення феноменів: «толерантність», «самоприйняття особистості», «психологічний ресурс».

Самоприйняття трактується як стійка схильність індивіда сприймати особливості своєї особистості в певній модальності (прийняття, неприйняття, відкидання), що виявляється у специфіці емоційних, когнітивних та поведінкових проявів і має на собі відбиток як індивідуального досвіду, так і уявлень суспільства, релігії, культури тощо. Толерантність розглядається як властивість особистості, яка виявляється в здатності до розуміння та сприйняття іншої людини, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку, заснованої на стійкості до різноманітних впливів.

Розглянуто структуру, основні чинники та ресурси толерантності особистості. Задля розкриття системного уявлення про сутність толерантності та самоприйняття як складних властивостей особистості, обрано положення континуально-ієрархічного підходу

до структури особистості і погляди про метахарактеристики індивідуальності. Теоретично обґрунтовано ресурсну функцію самоприйняття особистості відносно толерантності. Наведено результати перевірки припущення про те, що самоприйняття може виявлятися як ресурс толерантності.

Особливу увагу надано якісним характеристикам самоприйняття та толерантності, які розкривають саме психологічний зміст цих складних феноменів. За допомогою кореляційного аналізу встановлено статистично значимі зв'язки якісних показників самоприйняття та показників толерантності. В роботі доведено припущення про те, що самоприйняття здатне впливати на специфіку толерантності, на якісно-кількісне поєднання її показників, що виявляються в емоційних, когнітивних та поведінкових проявах толерантності.

Якісний аналіз за допомогою методу профілів дозволив вивчити психологічні особливості толерантності у осіб, які різняться рівнем самоприйняття. Встановлено, що особам з високим рівнем самоприйняття, притаманне толерантне ставлення до інших, а особам, яким властиве самонеприйняття, притаманна інтолерантність у міжособистісних стосунках.

Ключові слова: толерантність; інтолерантність; самоприйняття; якісні компоненти; психологічний ресурс; особистість.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Останнім десятиліттям спостерігається підвищення уваги дослідників до проблеми толерантності. Це викликано необхідністю вирішення низки актуальних завдань, спрямованих на виявлення умов прояву терпимості людей у ставленні один до одного, визначення особистісних факторів психологічної стійкості людини та ефективної адаптації до мультикультурного середовища, пошуку шляхів формування толерантного суспільства. У психолого-педагогічних дослідженнях толерантність розглядається як комплекс індивідуальних якостей, як властивість особистості [1], [2], як результат впливу індивідуально-психологічних властивостей особистості на толерантне ставлення [3], як повага до точки зору іншої людини, як зниження сензитивності до об'єкта [4].

Найбільш поширеним у загальному використанні є визначення толерантності як морально-етичної якості особистості, що проявляється у здатності сприймати несхожість, іншість у всій її різноманітності,

сприйнятті та повазі до індивідуальності іншої людини, її поглядів, способу життя, попри її фізичні особливості, національність, релігійні сподівання, стать, вік, сексуальну орієнтацію та соціальний стан. Особливий інтерес до пошуку чинників та ресурсів толерантності.

Аналіз основних досліджень та публікацій. При визначенні толерантності ми спиралися на праці О. Саннікової та О. Бабчук. Автори розглядають толерантність як складну, багаторівневу властивість особистості, що характеризується «емоційним прийняттям або нейтральним ставленням до чужої думки, поведінки, терпимістю до іншої точки зору, яка виявляється в стриманості і поблажливості до позиції опонента». Толерантність як властивість особистості виявляється у здатності приймати «іншого» із визнанням його прав, розуміти внутрішній світ людини, бути готовим «активно взаємодіяти зі світом у позитивному напрямку». Толерантність, на думку авторів, ґрунтується на «стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів, розмаїття світу та усвідомлюванні принципу взаємності» [1, с. 35].

Теоретичні і емпіричні дослідження свідчать про те, що кожній особистості в різному ступені притаманні якості, що характеризують її з боку толерантності або інтолерантності. Однак, не наявність цієї властивості, а її специфічні прояви, різні сполучення її компонентів різнять одного індивіда від іншого. Природа толерантності має чимало проявів, починаючи з психофізіологічного та включаючи соціальний і духовний рівні психіки, отже її доцільно вивчати, спираючись на положення континуально-ієрархічного підходу до структури особистості і погляди про метахарактеристики індивідуальності [5].

У науковому просторі у широкому діапазоні (від нервово-психічних до соціально-психологічних) презентовано визначення та аналіз чинників та ресурсів толерантності, серед яких визначаються: психофізіологічні, темпераментальні характеристики – нервово-психічна стійкість, чутливість до невизначеності, критичних ситуацій, психотравмуючих факторів, стійкість до стресу, емоційна стабільність [6]; емоційність [1]; низький рівень тривожності, відчуття безпеки [2]; сформованість уявлень щодо власної еґо-ідентичності [7]; здатність до емпатії [4], [5], [7]; високий розвиток рефлексивності та саморегуляції [4]; певний склад особистісних настанов, цінностей, які визначають позитивне ставлення особистості до об'єктів, процесів і явищ навколишнього світу [8].

Певні умови та динаміка активізації означених чинників та ресурсів складають сутність механізмів толерантності у існуючих теоретичних парадигмах.

Реалізація функцій толерантності, а саме: збереження соціокультурної ідентичності особистості, забезпечення стійкості до різноманітних впливів (загроз, невизначеності, різноманіття у психологічних, соціальних, економічних, політичних, культурних сферах тощо) та активної позитивної взаємодії зі світом забезпечується її структурними компонентами.

В сучасних наукових джерелах, в яких презентовано дослідження феномену толерантності, немає однозначності у визначенні складу компонентів. Певне обґрунтування надано настановчому, мотиваційному, емоційному, когнітивному, рефлексивному, вольовому, поведінковому (конативному) структурним компонентам [1], [5], [8].

Задля вивчення ресурсів толерантності ми спираємося на трьохкомпонентну структуру, що містить когнітивну, емоційну та поведінкову складові [1].

В сучасних дослідженнях широко представлено спроби визначення чинників толерантності, яким має належати роль її *психологічного ресурсу*.

На думку Н. Водоп'янової «психологічний ресурс» – це внутрішні і зовнішні змінні складові, що сприяють психологічній стійкості в стресогенних ситуаціях; це емоційні, мотиваційно-вольові, когнітивні і поведінкові конструкти, які людина актуалізує для адаптації до стресогенів або життєвих ситуацій; це інструменти, які вона використовує для трансформації взаємодії зі стресогенною ситуацією [9].

У цій роботі психологічний ресурс толерантності розуміється як сукупність властивостей або усталених рис особистості, здатностей, знань, вмінь, навичок, індивідуальної системи настанов та цінностей, що забезпечує повноту та ефективність реалізації її функцій.

На нашу думку, психологічним підґрунтям всіх рішень особистості щодо толерантного ставлення до об'єктів, явищ, є розрізнення на «своє, власне» та «чуже, інше», яке виникає з метою забезпечення базової потреби у безпеці. «Своє» – це те, що психологічно сприймається індивідом як приналежне йому або до чого належить він сам, з чим ідентифікує себе. «Чуже» – те, що не належить індивідові або сприймається як несхоже, інше, невідоме або ворожнече, а тому, породжує відчуття небезпеки, тривогу, страх. Про прояв толерантності можна говорити, коли в погляді на інше, «чуже» у індивіда превалює інтерес над почуттям небезпеки. Ми припускаємо, що можливість цього інтересу до себе (як предтеча ауто толерантності) та іншого (підґрунтя міжособистісної толерантності) забезпечують стійка ідентичність і самоприйняття.

Аналіз доступних наукових досліджень виявив відсутність робіт, де чинником толерантності розглядається безпосередньо самоприйняття

особистості. Але, є певна частина досліджень, в яких самоприйняття та толерантність поєднуються у певному контексті.

Так, К. Роджерс, розкриваючи умови здійснення корекційних змін особистості в ході психотерапії, визначає три головних чинники, що забезпечують особистісне зростання клієнта: безумовне прийняття терапевтом особистості клієнта, конгруентність та емпатію. Висока ступінь конгруентності передбачає відповідність, більш-менш адекватність одне одному складових: актуального досвіду (те, що відбувається), усвідомлення (те, що людина помічає у досвіді) і змісту комунікації (те, що людина повідомляє іншому про свій досвід, про свій актуальний стан). Акцентується, що самоприйняття є необхідною умовою конгруентності особистості, оскільки для адекватного сприйняття особистістю самої себе і узгодження власних комунікацій, переживань і досвіду вона перш за все повинна мати здатність усвідомлювати і приймати себе такою, якою вона існує в дійсності [7]. Отже, на думку автора, толерантностне, в сенсі – приймаюче, ставлення до іншого, неможливе без достатньо повного визнання себе, самоприйняття.

За В. Століним, у структурі самоствавлення, де прийняття себе виступає одним з компонентів, пропонується, як мінімум, три типи відносин: до себе, до іншого і очікуване ставлення від нього до себе. Специфіка прояву та поєднання цих складових дозволяє визначити чотири типи самоствавлення суб'єкта. У найбільш розвиненої особистості передбачається симпатія, прийняття і повага до себе та іншого, очікування взаємної симпатії. У менш розвиненому варіанті, позитивне, уважне ставлення до себе поєднується з відсутністю поваги до іншого та очікуванням ворожості до себе з боку іншого. Третій тип відрізняється від інших свідомою відсутністю поваги до себе, антипатією до іншого та очікуванням презирством до себе. Останнім, з визначених В. Століним типом самоствавлення, є несвідоме неприйняття себе, яке може поєднуватися з перебільшеним пієтетом до іншого, який є втіленням «Не-Я»-рис, невпізнання себе в іншому, який є схожим, подібним, характеризують глибоко конфліктну особистість [10].

Отже, сприйняття себе може виступати запорукою толерантного ставлення до іншого, до світу загалом. Узагальнюючи результати теоретичного пошуку зв'язків між толерантністю та самоприйняттям, можна зробити висновок щодо провідної ролі прийняття та його прояву – самоприйняття у формуванні толерантності та реалізації її функцій.

Онтологічно коріння толерантності лежать в особливостях формування самоприйняття, витоки якого беруть свій початок у ранніх відносинах людини зі значущим оточенням (батьками або людьми, які їх

замінили), що визначило особливості його самоствавлення. Безумовне прийняття дитини батьками, формує в неї стійке відчуття безпеки, досвід відкритості до власних переживань та визнання своїх особливостей. Якщо батьки сприймають дитину лише за умови її відповідності до їх очікувань, неприйнятні прояви дитини відкидаються, пригнічуються, її емоційну безпеку буде порушено. У дитини формується страх відсторонення, який обмежує можливість самовизначення. Отже, неприйнятні сторони особистості відкидаються, стають «чужими», заперечуються, прийняття себе стає частковим, порушується психологічна цілісність особистості. Загроза безпеки активізує механізми психологічного захисту, які не допускають неприйнятні переживання до усвідомлення. Внаслідок загрози відсторонення все «чуже» в собі викликає тривогу. Узагальнюється страх «чужого», інакшості – свої неприйнятні особливості і прояви інших людей сприймаються як небезпечні. Явища зовнішнього світу, які загрожують порушити примарне почуття стійкості людини, відкидаються, вона прагне їх уникати, отже, формується неприйняття себе, і, як наслідок – інтолерантність до інаковості.

Можна вважати, що толерантність спирається на різноманіття власного «Я», активізується прагненням до самопізнання, саморозвитку, самоствавлення, посиленням самоідентифікації та самоприйняття. Підтримкою цього вислову є думка С. Рубінштейна про те, що зовнішні причини діють на особистість крізь призму внутрішніх умов [11].

Такою внутрішньої умовою для толерантності, на наш погляд, виступає самоприйняття особистості, котра виконує функцію ресурсу толерантності-інтолерантності.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою даної статті є виклад результатів дослідження, спрямованого на перевірку припущення про те, що самоприйняття може виявлятися як ресурс толерантності, певний рівень самоприйняття особистості може впливати на прояви толерантності.

Емпірично довести це можна, якщо дослідити специфіку толерантності осіб, які різняться рівнем самоприйняття (високим, або низьким). Очікується, що високий рівень самоприйняття сприяє проявам толерантності і, навпаки, неприйняття себе виявляється у інтолерантність особистості, що дозволяє розглядати самоприйняття як психологічний ресурс толерантності.

Отже, **завданнями** дослідження є:

- на засадах аналізу теоретико-методологічних робіт визначити основні шляхи вивчення толерантності і самоприйняття як властивостей особистості;
- обґрунтувати вибір самоприйняття як ресурсу та чинника толерантності, що зумовлює її індивідуально-психологічну структуру;
- скласти програму емпіричного дослідження, здійснити пошук психодіагностичного інструментарію, релевантного меті та провести емпіричне дослідження;
- дослідити характер взаємозв'язку між показниками феноменів, що вивчаються та визначити особливості толерантності у осіб, котрі різняться за рівнем самоприйняття.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною основою емпіричного дослідження стали уявлення про метахарактеристики індивідуальності та континуально-ієрархічний підхід до вивчення структури особистості та її властивостей [1], [5], методологія організації психологічного теоретико-емпіричного дослідження [5], [12], [13].

Спираючись на позиції континуально-ієрархічної концепції структури особистості, запропонованої О. Санніковою, макроструктура самоприйняття, як цілісної багаторівневої властивості особистості, може бути представлена за трьома рівнями: формально-динамічним, змістовним та соціально-імперативним, кожен з яких характеризується своїм специфічним змістом. Зона перетину формально-динамічного (перший рівень) і змістовно-особистісного (другий) рівнів містить загальний для обох клас характеристик – якісні характеристики самоприйняття – які відбивають суто психологічний зміст цього феномену. До метапараметрів якісних характеристик рис індивідуальності, автор відносить емоційну, когнітивну, конативну (поведінкову), контрольну-регулятивну, предиктивну компоненту конкретного психічного явища, риси (риса усталена в часі, стабільна і не є викликаним впливом ситуації станом). При цьому поняття «якісні характеристики» використовується як прикметник, що позначає характеристику психічного явища, у нашому випадку толерантності та самоприйняття [5].

У цьому дослідженні самоприйняття презентується як стійка схильність індивіда сприймати відмінності своєї особистості в певній емоційній модальності (прийняття або неприйняття, відкидання), що має специфіку емоційних, когнітивних, поведінкових проявів і несе на собі

відбиток як індивідуального досвіду, так і колективних, культурних уявлень про прийняття [12].

Полюс самоприйняття у біполярному континуумі «прийняття себе – не прийняття себе» проявляється у позитивному ставленні особистості до себе, виступає підґрунтям самоствавлення та передбачає відкритість до буття, уявлення про цілісність та багатоаспектність свого існування, відчуття самототожності, а також визнання своїх внутрішніх ресурсів, переваг та обмежень. Наслідком цього є можливість толерантного ставлення тобто визнання різноманіття, багатоваріантності, всього, що існує в світі, та згода з цим. Теоретичне обґрунтування самоприйняття як психологічного ресурсу толерантності передбачає експериментальне підтвердження цієї гіпотези.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні брали участь 98 осіб у віці від 19 до 35 років (магістранти Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»). Для діагностики самоприйняття застосовано оригінальну методику «Індивідуальна композиція якісних показників самоприйняття» [12]. Обґрунтування вибору саме цієї методики дослідження проявів самоприйняття спирається на необхідність виявлення та оцінки як структурних компонентів, так і загального показника самоприйняття, що надають цілісне уявлення про психологічний зміст феномену. Означена методика діагностує рівні прояву емоційного, когнітивного, поведінкового, контрольно-регулятивного показників самоприйняття та загальний рівень самоприйняття за якісними параметрами – «Індекс самоприйняття». Когнітивний показник самоприйняття (СКт), представлений у методиці думками, поглядами індивіда, що відбивають сприйняття себе та супроводжують прийняття себе таким, який є. Емоційний показник (СЕт) презентовано переживаннями, почуттями, емоційними реакціями, що відображають самоприйняття особистості, які супроводжують сприйняття людиною самої себе. Конативний (поведінковий) компонент самоприйняття (СПт) представлений у методиці зовнішньою активністю, проявами, діями або готовністю особистості до певних дій щодо себе, які свідчать про її самоприйняття або неприйняття себе. Контрольно-регулятивний показник (СКРт) відбиває ступінь контролю репрезентацій та регуляції самоприйняття. Показник «Індекс самоприйняття» (ІСт) відповідає домінуючій модальності, тобто знаку (самоприйняття або самонеприйняття) та якості прояву

самоприйняття в основних видах психічної активності (когнітивній, емоційній, поведінковій).

Задля вивчення показників толерантності, які найбільш повно презентують психологічний зміст цього складного феномену, було обрано «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», спрямований на діагностику когнітивного, емоційного, поведінкового компонентів та загального показника толерантності. Конструкт цієї методики також спирається на континуально-ієрархічну структуру особистості та надає можливість досліджувати цілісну картину прояву саме якісних компонентів цієї властивості [13].

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Попередньо проведений кореляційний аналіз дозволив встановити характер взаємозв'язків між якісними параметрами толерантності та загальним показником самоприйняття. У таблиці надано результати кореляційного аналізу між показниками самоприйняття та толерантності.

Аналіз таблиці демонструє значущі, переважно додатні, кореляційні взаємозв'язки між усіма показниками самоприйняття, крім показника СКРт, та всіма якісними показниками толерантності. Загальний показник, «Індекс самоприйняття», який відбиває прийняття своїх внутрішніх станів, думок, бажань, прийняття себе таким, яким сприймаєш себе, навіть з певними недоліками, що має відповідні прояви у поведінковій сфері, має додатні зв'язки з усіма показниками толерантності. Слід зазначити особливі результати кореляційного аналізу за контрольним-регулятивним (СКРт) показником самоприйняття. На відміну від інших якісних показників самоприйняття, СКРт має протилежний зв'язок з емоційним (ЕТ) та загальним (ЗТ) показниками толерантності та відсутність зв'язку з когнітивним (КТ) та поведінковим (ПТ) показниками.

Таблиця

Значущі кореляційні зв'язки між показниками толерантності та самоприйняття

Показники самоприйняття	Показники толерантності			
	КТ	ЕТ	ПТ	ЗТ
СКт	407	349	290	337
СЕт	436	448	331	414
СПт	307	319	298	302
СКРт		-423		-311
ІСт	387	402	297	389

Примітка: 1) $n = 98$; 2) нулі і коми відсутні; 3) значущість усіх зв'язків на рівні $p \leq 0.01$; 4) умовні позначення показників самоприйняття»: СКт – когнітивний показник, СЕт – емоційний, СПт – конативний, СКРт – контрольно-регулятивний, ІСт – індекс самоприйняття; 5) умовні позначення показників толерантності»: ЕТ – емоційний показник толерантності, КТ – когнітивний, ПТ – поведінковий, ЗТ – загальний показник толерантності.

Зазначимо, що наявність кореляції констатує лише взаємозв'язок між показниками, але не означає наявності причинно-наслідкового зв'язку між ними. За допомогою якісного аналізу вивчалися особливості толерантності в осіб з високим і низьким рівнем самоприйняття. Попередньо, за допомогою методу «асів» виділено такі дві групи осіб задля вивчення і порівняння у них специфіки толерантності. На рисунку зображені профілі показників толерантності в осіб із різним рівнем самоприйняття.

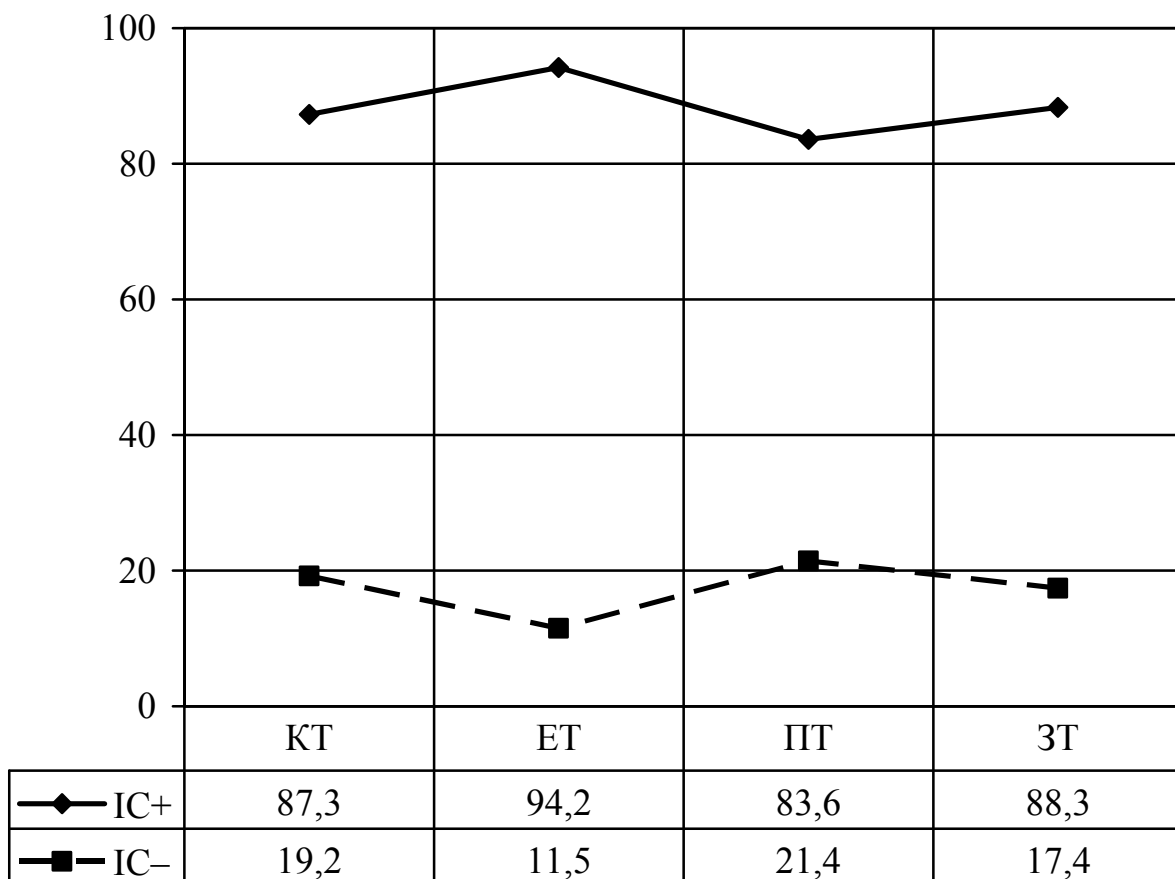

Рис. Профілі якісних показників толерантності груп обстежуваних із високим та низьким рівнем самоприйняття

На осі абсцис наведено якісні показники толерантності, а на осі ординат – процентілі. Кожен профіль відображає середнє значення відповідних показників толерантності у представників груп з високим та низьким рівнем індексу самоприйняття, що виражені в умовних одиницях (процентілях). Середня лінія ряду проходить через 50 процентіль. Значення показника, що розташовано нижче середньої лінії ряду свідчить про слабку виразність параметру. Якщо значення показника розташовано вище середньої лінії ряду, це свідчить про тенденцію до позитивного полюсу означеного показника. Візуально профілі толерантності розташовані по обидва боки середньої лінії ряду, що свідчить про протилежні тенденції у проявах цієї властивості у двох групах осіб.

Спираючись на розуміння толерантності та на зміст її показників, що відображено у теоретичному конструкті методики, яка була нами застосована, встановлено, що особи, котрим властиво прийняття себе (представники першої групи), не лише демонструють толерантну поведінку у складних ситуаціях міжособистісного спілкування, їм притаманне відчуття щирої доброзичливості, здатність до розуміння й прийняття іншого, схильність пробачити помилки та згладжувати неприємні відчуття, що виникають при зіткненні з відкиданням з боку партнерів по спілкуванню, вираженість установок, що дозволяє толерантно ставитись до різноманіття та несхожості у поглядах та вчинках. Та навпаки, особам з низьким рівнем самоприйняття (представникам другої групи), притаманна інтолерантність, невизнання цінності індивідуальності; негативне ставлення до інших, надмірна роздратованість до виявів несхожості у поглядах, засобах емоційного та поведінкового самовираження; намагання та активні спроби переконувати та «перевиховувати» партнерів по спілкуванню; надмірна критика до інших та непохитність власної позиції. Отримані результати можна пояснити тим, що позитивний погляд представників першої групи до своєї особистості, супроводжується визнанням та позитивним ставленням до різноманіття у проявах інших людей, без спроб чинити опір та змінювати їх думки та поведінку.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Підвищення уваги дослідників до проблеми толерантності, гострота якої обумовлена зростанням агресивності, нетерпимості один до одного у сучасному суспільстві, актуалізує пошуки чинників та ресурсів толерантності.

2. Толерантність у цій роботі розглядається як властивість особистості, яка проявляється в здатності до розуміння та прийняття іншої людини, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку, заснованої на стійкості до різноманітних впливів.

3. Теоретичний аналіз досліджень надав змогу визначити певний ряд чинників толерантності, одним з яких виступає самоприйняття особистості. Самоприйняття як властивість особистості характеризує ступінь прийняття людиною себе такою, якою вона є, незалежно від оцінювання власних переваг та недоліків. Прийняття себе відбиває стійку схильність індивіда приймати особливості своєї особистості, уявлення про цілісність та багатоаспектність свого існування, відчуття самототожності, а також визнання своїх внутрішніх ресурсів, переваг та обмежень, передбачає відкритість до буття. Теоретично обґрунтовано, що наслідком самоприйняття є можливість толерантності, тобто визнання різноманіття, багатоваріантності, всього, що існує в світі, та згода з цим.

4. За допомогою кореляційного аналізу встановлено статистично значимі на 1% рівні зв'язки якісних показників самоприйняття та показників толерантності. Якісний аналіз за допомогою методу профілів дозволив вивчити психологічні особливості толерантності у осіб, які різняться рівнем самоприйняття. Встановлено, що особам з високим рівнем самоприйняття, притаманне толерантне ставлення до інших, а особам, яким властиве самонеприйняття, притаманна інтолерантність у міжособистісних стосунках.

5. Емпіричний аналіз надав змогу експериментально підтвердити теоретичні погляди на природу взаємозв'язку обраних феноменів та продемонструвати ресурсну функцію самоприйняття відносно толерантності особистості.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого дослідження потребують вивчення впливу типів самоприйняття на толерантність-інтолерантність особистості, вдосконалення методів психодіагностики показників толерантності як багаторівневої властивості особистості, пошук ефективних методів психокорекції інтолерантності, з опорою на розвиток ресурсу самоприйняття особистості.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук, «Толерантність як складна властивість особистості в індивідуально-психологічному вимірі», *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*, Т. 10, вип. 16, с. 34–42, 2010.

- [2] Г. Олпорт, *Личность в психологии*. Москва, Россия: Ювента, 1998.
- [3] Д. В. Зиновьев, «Социокультурная толерантность – её существенные характеристики», *Парадигма*, № 1, с. 50–61, 1998.
- [4] Е. Ю. Клепцова, *Психология и педагогика толерантности*. Москва, Россия: Акад. проект, 2004.
- [5] О. П. Санникова, *Феноменология личности*. Одесса, Украина: СМІЛ, 2003.
- [6] А. А. Погодина, «Толерантность: термин, позиция, смысл, программа», *Первое сентября, История*, № 11, с. 4–8, 2002.
- [7] С. R. Rogers, *Client-Centered Therapy*. Boston, 1951.
- [8] С. Л. Братченко, «Психологические основания исследования толерантности в образовании», [Электронный ресурс]. *Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление*. Красноярск, Россия, 2003. Доступно: <http://hpsy.ru/public/x831.htm>
- [9] Н. Е. Водопьянова, «Современные концепции ресурсов субъекта профессиональной деятельности», [Электронный ресурс], *Вестник Санкт-Петербургского государственного ун-та*, серия 16, вып. 1, 2015. Доступно: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kontseptsii-resursov-subekta-professionalnoy-deyatelnosti>
- [10] В. В. Столин, «Самосознание личности». Москва, Россия: МГУ, 1983.
- [11] С. Л. Рубинштейн, «Основы общей психологии». Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2002.
- [12] О. П. Санникова та І. О. Гордієнко, «Психодіагностична методика «індивідуальна композиція показників самоприйняття»: перевірка теоретичного конструкту», *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України; С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич, Ред., № 1(13), с. 140–146, 2018.*
- [13] О. П. Санникова, та О. Г. Бабчук, «А.с. Тест-опитувальник якісних показників толерантності», *Заявка № 34207*, від 05.05.2010; реєстрац. № 33969, Липень 05, 2010.

PSYCHOLOGICAL RESOURCE OF TOLERANCE: SELF-ACCEPTANCE AND ITS FUNCTIONS

Olha Sannikova,

Doctor of Psychology, professor,
head of General and Differential Psychology Department,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>

osanniland@gmail.com

Iryna Hordiienko,

Postgraduate, General and Differential Psychology Department,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky».
Odessa, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7089-2698>

2sanak@gmail.com

Abstract. The article presents the results of a study of tolerance of people with different levels of self-acceptance. The purpose of this study is to verification the assumption that self-acceptance can be considered a resource of tolerance. The analysis the phenomena definition: «self-acceptance of the individual», «tolerance», «and psychological resource» are presented.

Self-acceptance is interpreted as the individual's persistent tendency to accept the characteristics of his personality in a certain modality (acceptance or non-acceptance), which is manifested in the specifics of emotional, cognitive and behavioral reactions and reflects individual experience, ideas of society, religion, culture, etc. Tolerance is considered as personality properties, which manifests itself in the ability to understand and accept another person, in readiness for active interaction with the world in a positive direction, based on resistance to various influences.

The structure, main factors and resources of personality tolerance are considered. The systemic approach of the essence of tolerance and self-acceptance as complex of personality properties which the based on continuum-hierarchical approach, a structural model of the of the personality and ideas about the metacharacteristics of personality are selected. The self-acceptance resource function of tolerance is theoretically grounded and empirical verification.

Special attention is paid to the qualitative characteristics of self-acceptance and tolerance, which reveal exactly the psychological content of these complex phenomena. The article presents the results of the correlation analysis: statistically significant links between qualitative indicators of self-acceptance and tolerance are established. It is proved that self-acceptance can influence to specificity of tolerance and quantitative combination of its emotional, cognitive and behavioral components.

Qualitative analysis using the profile method allowed to study of tolerance of the people with different level of self-acceptance psychological characteristics. It has been established that people with a high level of self-acceptance have an inherent tolerant attitude towards others, and people who are characterized by non-self-acceptance are intolerant in interpersonal relationships.

Keywords: tolerance; intolerance; self-acceptance; quality components, psychological resource; personality.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РЕСУРС ТОЛЕРАНТНОСТИ: САМОПРИЯТИЕ И ЕГО ФУНКЦИИ

Санникова Ольга Павловна,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедры общей и дифференциальной психологии
ГЗ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3961-2103>
osanniland@gmail.com

Гордиенко Ирина Александровна,

аспирантка кафедры общей и
дифференциальной психологии
ГЗ «Южноукраинский национальный педагогический
университет имени К. Д. Ушинского».
Одесса, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7089-2698>
2sanak@gmail.com

Аннотация. В статье представлены результаты изучения толерантности лиц с разным уровнем самоприятия. Целью данного исследования является проверка предположения о том, что самоприятие может рассматриваться как ресурс толерантности. Осуществлен анализ работ относительно определения феноменов:

«самоприятие личности», «толерантность», «психологический ресурс». Самоприятие трактуется как устойчивая склонность индивида принимать особенности своей личности в определенной модальности (принятие, непринятие, отбрасывание), что проявляется в специфике эмоциональных, когнитивных и поведенческих реакций и несет на себе отражение, как индивидуального опыта, так и представлений общества, религии, культуры и т.п.

Толерантность рассматривается как свойство личности, которое проявляется в способности к пониманию и принятию другого человека, в готовности к активному взаимодействию с миром в позитивном направлении, основанной на устойчивости к разным влияниям. Рассмотрена структура, основные факторы и ресурсы толерантности личности. Для раскрытия системного представления о сущности толерантности и самоприятия как сложных свойств личности, избраны положения континуально-иерархического подхода к структуре личности и представления о метахарактеристиках индивидуальности. Теоретически обоснована ресурсная функция самоприятия личности относительно толерантности. Приведены результаты проверки предположения о том, что самоприятие может рассматриваться как ресурс толерантности. Особое внимание отводится качественным характеристикам самоприятия и толерантности, которые раскрывают именно психологическое содержание этих сложных феноменов. С помощью корреляционного анализа установлены статистически значимые связи между качественными показателями самоприятия и толерантности. В работе доказано предположения о том, что самоприятия может влиять на специфику толерантности, на качественно-количественное сочетание ее эмоциональных, когнитивных и поведенческих компонентов. Качественный анализ с помощью метода профилей позволил изучить психологические особенности толерантности у лиц, которые различаются уровнем самоприятия. Установлено, что лицам с высоким уровнем самоприятия, присуще толерантное отношение к другим, а лицам, которым свойственно неприятие себя – интолерантность в межличностных отношениях.

Ключевые слова: толерантность; интолерантность; самоприятие; качественные компоненты; психологический ресурс; личность.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. P. Sannikova, O. H. Babchuk, «Tolerantnist yak skladna vlastyvist osobystosti v indyvidualno-psykholohichnomu vymiri», Aktualni problemy psykholohii: zb. nauk. prats In-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, T. 10, vyp. 16, s. 34–42, 2010.
- [2] G. Olport, Lichnost' v psihologii. Moskva, Rossiya: YUventa, 1998.
- [3] D. V. Zinov'ev, «Sociokul'turnaya tolerantnost' – eyo sushchnostnye harakteristiki», Paradigma, № 1, s. 50–61, 1998.
- [4] E. YU. Klepcova, Psihologiya i pedagogika tolerantnosti. Moskva, Rossiya: Akad. proekt, 2004.
- [5] O. P. Cannikova, Fenomenologiya lichnosti. Odessa, Ukraina: SMIL, 2003.
- [6] A. A. Pogodina, «Tolerantnost': termin, poziciya, smysl, programma», Pervoe sentyabrya, Istoriya, № 11, s. 4–8, 2002.
- [7] C. R. Rogers, Client-Centered Therapy. Boston, 1951.
- [8] S. L. Bratchenko, «Psihologicheskie osnovaniya issledovaniya tolerantnosti v obrazovanii», [Elektronnyj resurs]. Pedagogika razvitiya: klyuchevye kompetentnosti i ih stanovlenie. Krasnoyarsk, Rossiya, 2003. Dostupno: <http://hpsy.ru/public/x831.htm>
- [9] N. E. Vodop'yanova, «Sovremennye koncepcii resursov sub"ekta professional'noj deyatel'nosti», [Elektronnyj resurs], Vestnik Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo un-ta, seriya 16, vyp. 1, 2015. Dostupno: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-kontseptsii-resursov-subekta-professionalnoy-deyatelnosti>
- [10] V. V. Stolin, «Samosoznanie lichnosti». Moskva, Rossiya: MGU, 1983.
- [11] S. L. Rubinshtejn, «Osnovy obshchej psihologii». Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2002.
- [12] O. P. Sannikova ta I. O. Hordiienko, «Psykhodiahnostychna metodyka «indyvidualna kompozytsiia pokaznykiv samopryiniattia»: perevirka teoretychnoho konstrukt», Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu «Zaporizkyi natsionalnyi universytet» ta Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy; S. D. Maksymenka, N. F. Shevchenko, M. H. Tkalych, Red., № 1(13), s. 140–146, 2018.
- [13] O. P. Sannikova, ta O. H. Babchuk, «A.s. Test-opytuvalnyk yakisnykh pokaznykiv tolerantnosti», Zaiavka № 34207, vid 05.05.2010; reiestrats. № 33969, Lypen 05, 2010.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-124-138](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-124-138)
УДК 371.132 (14)

Торба Наталія Григорівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології
та менеджменту
Білоцерківського інституту
неперервної професійної освіти,
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Біла Церква, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5187-1111>

torbang@ukr.net

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

Анотація. У цій статті розглядаються теоретичні підходи до проблеми профілактики конфліктів у освітньому процесі закладів професійної (професійно-технічної) освіти ЗП(ПТ)О. Обґрунтовується актуальність проблеми профілактики педагогічних конфліктів.

Для освітнього процесу ЗП(ПТ)О характерні певні особливості, пов'язані зі структурно-функціональною побудовою закладу, змістом та завданнями професійної освіти, особливостями контингенту учнів, які зумовлюють специфіку конфліктів у педагогічному процесі ЗП(ПТ)О, а також стратегію і методи їх профілактики.

Психологічними чинниками конфліктів у педагогічному процесі ЗП(ПТ)О виступають: *когнітивний* (виявляється у неадекватних, ворожих установках, нестачі конфліктологічних знань суб'єктів педагогічного процесу; *емоційний* (ворожі почуття, недостатній рівень емпатії, емоційні аспекти міжособистісної взаємодії); *поведінковий* (неефективні стратегії поведінки у конфлікті, стереотипи поведінки); *мотиваційний* (нестача мотивації навчання в учнів, невисокий рівень мотивації професійної діяльності у педагогів, нерозвиненість мотивації ефективної взаємодії); *особистісний* (індивідуально-психологічні особливості суб'єктів педагогічного процесу як потенційні конфліктогени: імпульсивність, ригідність, агресивність тощо).

Профілактика конфліктів розглядається як складова психолого-педагогічної діяльності, що полягає у своєчасному розпізнаванні, усуненні чи ослабленні дії психологічних чинників. Психологічними

умовами профілактики конфліктів у педагогічному процесі ЗП(ПТ)О виступають, насамперед, орієнтація на суб'єкт-суб'єктну взаємодію у освітньому процесі, здійснення ефективної виховної роботи з учнями на основі максимального врахування індивідуальних особливостей.

Ключові слова: профілактика конфліктів; конфліктологічна підготовка; конфліктоген; саморегуляція; міжособистісна сфера; психокорекція; психологічний аналіз.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема управління конфліктом – одна з центральних проблем конфліктології, а проблема профілактики конфліктів набуває особливої актуальності в останні роки. Це визначається не тільки трудомісткістю безпосереднього вирішення конфліктів, а й досить високими вимогами до фахівців, які можуть здійснювати психокоригування й розв'язання конфліктів. Значно доступніше здійснювати не тільки й не стільки подолання та розв'язання конфліктів, скільки попереджати їхнє виникнення, тобто здійснювати психологічну профілактику й вживати заходи щодо попередження та запобігання конфліктам.

Ми розглядаємо профілактику конфліктів як складову психолого-педагогічної діяльності, яка полягає у своєчасному розпізнаванні, усуненні чи ослабленні конфліктних чинників і обмеженні таким чином можливості їх виникнення чи деструктивного розвитку в майбутньому. Профілактика – це організація життєдіяльності суб'єктів соціальної взаємодії, яка виключає або мінімізує вірогідність виникнення конфліктів між ними.

Актуальність проблеми профілактики конфліктів зростає в умовах загострення суспільної кризи, критичного ставлення до взаємовідносин в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Профілактика конфліктів – важливе завдання сучасної конфліктології. Цій проблемі присвячені роботи вітчизняних науковців. Так, А. Анцупов і А. Шипілов, зазначають, що заходи профілактики конфліктності часто обмежуються загальними рекомендаціями щодо оптимізації функціонування організацій, поведінки учасників взаємодії тощо [3].

Розкриттю методів попередження та врегулювання конфліктних ситуацій, зокрема ефективній професійній конфліктологічній підготовці присвячено праці М. Войтович, Л. Карамушки, П. Сергоманова, Б. Хасан, Л. Цой та ін.

Проблема превенції (профілактики попередження) конфліктів розглядається у працях Л. Герасіна і М. Панова які вважали, що це «...такі види соціальної практики (діяльності) які, по-перше, мають цільовий характер (відвернення конфлікту – мета), по-друге, справляють безпосередній або ж опосередкований вплив на чинники, що визначають перебіг конфлікту» [11, с. 234].

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – представити теоретичний аналіз основних психологічних чинників профілактики конфліктів у освітньому процесі професійних (професійно-технічних) навчальних закладів.

Відповідно до мети у статті визначено наступні **завдання**: проаналізувати проблему профілактики конфліктів у освітньому процесі, визначити аспекти профілактики конфліктів та обґрунтувати рівні діяльності щодо профілактики та попередження педагогічних конфліктів.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Сучасне соціальне середовище передбачає становлення особистості іншого складу, яка б поводитись толерантно та була здатна до самоконтролю та самообмежень. Конфлікт необхідно розглядати як простір можливостей для формування нових культурних зразків взаємодії між сторонами, що конфліктують, які допомагають усвідомити непримиренні протиріччя та виробити норми, які дають змогу «приземлити» стихію конфлікту [18].

Під профілактикою розуміють цілеспрямовані дії людей у будь-якій діяльності, що впливають на задоволення потреби суспільства і людини у попередженні, обмеженні процесів, які мають негативний, руйнівний для суспільства характер [18].

Як стверджує В. Москаленко [12], не кожна об'єктивна суперечність перетворюється на конфлікт, вона має пройти певний шлях від власне суперечності до конфлікту. Зусилля педагога в педагогічному процесі мають бути спрямовані на недопущення переростання суперечності у конфлікт.

Серед основних завдань профілактики конфліктів Г. Ложкін та Н. Пов'якель [14] виокремлюють наступні:

- оволодіння психологічними прийомами та навичками безконфліктного спілкування;
- оволодіння навичками саморегуляції у складних конфліктних ситуаціях;

- оволодіння знаннями, уміннями та навичками розуміння конфліктогенів спілкування і усвідомлення особистих конфліктогенів;
- оволодіння уміннями перетворення та неескалування конфліктогенів спілкування;
- позбавлення від особистої конфліктності, конфліктних форм та стереотипів поведінки;
- навчання правильної (адекватної, конструктивної) поведінки у складній, передконфліктній ситуації;
- оволодіння знаннями та уміннями попередження деструктивних наслідків конфлікту.

Як зазначає Н. Гришина, профілактика (попередження) конфлікту має внутрішній і зовнішній аспекти. Під внутрішнім аспектом профілактики конфліктів мається на увазі управління його учасниками власною поведінкою. Формами реалізації зовнішнього аспекту профілактики та попередження конфлікту можуть бути нейтралізація комплексу конфліктогенів (вимушена профілактика) або випереджаюче управління соціальною системою (превентивна форма профілактики та попередження конфлікту).

У міжособистісній сфері цим формам можуть відповідати такі педагогічні заходи як бесіда, роз'яснення, формування культури міжособистісних відносин. До психологічних заходів відносяться вибудовування відносин за типом підстроювання, відмова від використання поведінкових конфліктогенів: переваги, агресії, егоїзму. Це стосується також і конфліктів, що виникають у освітньому процесі. Заходи можуть бути і адміністративними: зміна умов праці, перехід потенційних конфліктантів у різні підрозділи тощо.

Особливо необхідне попереднє вивчення взаємин усередині групи, визначення мікрогруп і загальної, зокрема, цільової структури групи. Це дозволяє передбачити ранні симптоми прихованого конфлікту: актуалізовані потенційно конфліктні інтереси і потреби, обмеження комунікацій тощо [7].

При міжгрупових конфліктах заходами профілактики можуть бути (після збору інформації) нейтралізація причин та чинників конфлікту, що назриває, робота з лідерами з метою обміну інформацією про потенційних суперників. Можливе використання педагогічних і адміністративних заходів.

А. Тимохіна та Н. Пов'якель підкреслюють первинну і вторинну профілактику конфліктів. При цьому ці види профілактики та попередження конфліктів припускають необхідність як зовнішніх

(насамперед, організаційних та управлінських), так і внутрішніх, або власне психологічних попереджувальних заходів [15], [16].

Первинна психопрофілактика конфліктів полягає у психологічній освіті й розвитку потенційних або реальних учасників конфліктів. Вторинна психопрофілактика припускає безпосередню роботу в групах ризику, напруги, протиборства, у групах з високим потенціалом конфліктогенності та ескалації конфліктів.

Розрізняють також часткову і повну профілактику конфліктів. Часткова полягає у нівелюванні дії однієї з причин даного конфлікту чи обмеженні її негативного впливу на проблемну ситуацію. Повна профілактика передбачає нейтралізацію усіх факторів, що складають основу даного конфлікту [10].

А. Большаков та М. Несмелова [4] виокремлюють два рівні діяльності щодо профілактики та попередження конфліктів: загальносоціальний та психологічний. Профілактика та попередження конфліктів на загальносоціальному рівні передбачає виявлення та виключення вагомих економічних, соціальних, політичних факторів, що дезорганізують соціальне життя.

Психологічний рівень попередження конфліктів передбачає вплив на фактори суб'єктивного характеру. Так, одним з найважливіших чинників попередження конфліктів є врахування особливостей поведінки конфліктних особистостей, що нерідко страждають різними комплексами, незадоволених своїм положенням, статусом або роллю, дратівливих, напружених і агресивних, тих, що мають потребу у постійному задоволенні хворобливого самолюбства та знятті внутрішнього напруження [14].

Види, рівні та аспекти профілактики конфліктів відображені у табл. 1.

Таблиця 1

Види, рівні та аспекти профілактики конфліктів

Види профілактики	
1	2
<i>Первинна</i> – психологічна освіта і розвиток потенційних або реальних учасників конфліктів	<i>Вторинна</i> – безпосередня робота в групах ризику та групах з високим потенціалом конфліктогенності, ескалації конфліктів
<i>Часткова</i> – нівелювання дії однієї з причин даного конфлікту або обмеження її негативного впливу на проблемну ситуацію	<i>Повна</i> – нейтралізація усіх факторів, що складають основу даного конфлікту

Продовження табл. 1

1	2
Аспекти профілактики	
<i>Внутрішній</i> – управління учасниками конфлікту власною поведінкою	<i>Зовнішній</i> – нейтралізація комплексу конфліктогенів або випереджаюче управління соціальною системою (превентивна форма)
Рівні діяльності щодо профілактики	
<i>Загальносоціальний</i> – виявлення та виключення вагомих економічних, соціальних, політичних факторів, що дезорганізують соціальне життя	<i>Психологічний</i> – вплив на фактори суб'єктивного характеру

Проаналізуємо можливості профілактики конфлікту на різних стадіях його розвитку, базуючись на «діагностичній» моделі конфлікту Л. Грінхелга. Стадія прогнозування конфлікту, яку можна назвати діагностичною, полягає у виявленні його можливих причин і потенційного розвитку. На цьому етапі необхідно провести діагностику слабких місць у міжособистісних або групових відносинах, здатних стати конфліктогенами у спілкуванні.

На стадії виникнення об'єктивної проблемної ситуації для управління конфліктом необхідне чітке усвідомлення протиріч між його суб'єктами, що дозволить шукати компромісне рішення задля досягнення їх інтересів. Як стверджує Н. Леонов [13], кожна конкретна ситуація має велику кількість конфліктних ознак – явних та прихованих. Виявлення специфічних ознак конфліктної ситуації у педагогічному процесі ЗП(ПТ)О є важливою умовою попередження конфлікту, оскільки дозволяє вжити превентивні заходи з метою ліквідації або згладжування протиріч чи нейтралізувати активність суб'єктивних чинників.

Різноманітність форм діяльності з попередження конфліктів пояснюється багаточисельністю їх видів. Найбільш ефективною формою профілактики та усунення конфліктів вважається попередження їх причин.

Профілактика, орієнтована на роботу в групах з факторами ризику і з високим потенціалом конфліктогенності, використовує методи групової психологічної роботи з метою навчання учасників умінням і навичкам усвідомлення себе в сьогоденні, вираження себе і розуміння опонента. Це дозволяє розвивати відповідальність за свої проблеми, уміння

емпатійного слухання і довіри, акцентує мову розуміння почуттів іншого, сприяє запобіганню конфліктності та конфліктних типів поведінки, неадекватності суджень.

При попередженні міжособистісних конфліктів головною стає діяльність щодо корекції поведінки. Із методів психокорекції конфліктної поведінки слід виокремити такі: соціально-психологічний тренінг, індивідуальне психологічне консультування, аутогенне тренування, посередницька діяльність психолога, самоаналіз конфліктної ситуації [11].

Проблема профілактики конфліктів у педагогічних колективах постійно привертає увагу дослідників і практиків. Однак її розв'язанню часто заважає недостатнє розуміння цілей діяльності з попередження й профілактики конфліктів та породжувана цією неоднозначністю суперечливість позиції. Більшість убачає бачить мету профілактики у недопущенні конфліктів загалом, хоча, як відзначалося раніше, конфлікти бувають конструктивними, корисними та навіть потрібними. Цілями профілактики мають бути, скоріше, підвищення ефективності організації педагогічної діяльності, поліпшення психологічного клімату (взаємин) способом забезпечення неруйнівного протікання конфліктів. Тоді робота з профілактики органічно вписуватимуться у педагогічну діяльність як один з її постійних компонентів [14].

Профілактика та попередження конфліктів у цьому випадку полягають у: завчасному вирішенні прогнозованої конфліктної ситуації (превентивне вирішення конфліктів); підготовці педагогічного колективу до адекватної педагогічно і психологічно грамотної поведінки в ситуації конфлікту.

У практичних умовах організації педагогічного процесу ЗП(ПТ)О особливого значення набуває профілактика конфліктів, що передбачає удосконалення різних аспектів діяльності педагога, створення в педагогічному процесі оптимальних умов для роботи і спілкування.

Визначення причин конфліктної ситуації допоможе педагогу ЗП(ПТ)О знайти не тільки варіанти розв'язання, а й можливі способи попередження конфлікту. Попередити конфлікт, розв'язати його на початковому рівні – це найбільш оптимальний варіант виходу з ситуації. Педагог при цьому визначає момент можливого переходу ситуації в конфлікт, знижує побічними засобами напруженість і бере ситуацію під контроль.

Запобігти конфлікту можна способом переведення стосунків його учасників на рівень взаємно припустимих відносин для обох сторін, переведенням уваги з афективно-напружених у сферу ділових взаємин навчальної роботи.

М. Робакова [17] вважає, що реальний механізм встановлення нормальних взаємин з учнями полягає у зниженні кількості конфліктних ситуацій способом переводу їх у педагогічні ситуації, коли не порушується взаємодія в педагогічному процесі.

Отже, важливими умовами попередження та профілактики конфліктів є: вміння педагога розуміти іншого; здатність до емпатії; терпимість до думки іншого; вміння володіти собою, своїм психічним станом, врахування реальних можливостей учнів, застосування до них спрямованих виховних впливів. На базі вищесказаного було виділено психологічні чинники конфліктів у освітньому процесі і відповідні їм чинники їх профілактики (табл. 2).

Таблиця 2

**Психологічні чинники конфліктів та їх профілактики
у педагогічному процесі ЗП(ПТ)О**

Психологічний чинник	Сутність чинника у контексті конфліктної взаємодії	Сутність чинника у контексті профілактики конфліктів
1	2	3
Когнітивний	Неадекватні, ворожі установки, нестача конфліктологічних знань суб'єктів педагогічного процесу	Збагачення конфліктологічних знань, трансформація негативних настанов суб'єктів педагогічного процесу
Емоційний	Ворожі почуття, недостатній рівень емпатії, емоційні аспекти взаємодії, емоційне вигорання	Розвиток емпатії, емоційної включеності, згуртованості, профілактика емоційного вигорання
Поведінковий	Неефективні стратегії поведінки у конфлікті, стереотипи поведінки	Розвиток умінь та навичок ефективної взаємодії, конструктивних стратегій поведінки у конфлікті

Продовження табл. 2

1	2	3
Мотиваційний	Нестача мотивації навчання в учнів, низький рівень мотивації професійної діяльності у педагогів; нерозвиненість мотивів безконфліктної ефективної взаємодії	Розвиток мотивації професійної діяльності та навчання; підвищення мотивації учасників педагогічного процесу до безконфліктної ефективної взаємодії
Особистісний	Індивідуально-психологічні особливості суб'єктів педагогічного процесу як потенційні конфліктогени: імпульсивність, ригідність, агресивність тощо	Психологічне коригування конфліктогенних індивідуально-психологічних властивостей суб'єктів педагогічного процесу

Як зазначив М. Боришевський [5], [6], важливо виховувати в учнів, зокрема уміння та навички безконфліктної поведінки, вміння самостійно ухвалювати важливі рішення та діяти у правовому полі, аналізувати різноманітні життєві ситуації, бути готовими до соціальної взаємодії, набуття позитивного досвіду соціальних вчинків.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення зазначеної мети головними теоретичними методами наукового дослідження є такі: аналіз та синтез положень з наукової літератури за темою роботи, класифікація психологічних чинників профілактики конфліктів.

Психологічний аналіз – один з ефективних методів подолання конфліктів, основною метою якого є створення достатньої інформаційної основи для обґрунтованого розв'язання певної ситуації.

Професійний аналіз допоможе знайти не лише варіанти розв'язання, а й можливі способи попередження або погашення конфлікту. Адже попередити конфлікт, розв'язати його на рівні педагогічної ситуації – це найоптимальніший вихід. При цьому визначається момент можливого переходу ситуації у конфлікт, непрямими прийомами знижується напруженість і ситуація контролюється. Погасити конфлікт – значить перевести взаємини його учасників на рівень взаємоприйнятних,

перевести увагу з афективно-напружених у сферу ділових стосунків навчальної роботи.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Результати дослідження полягають у визначенні психологічних детермінант конфліктної взаємодії в освітньому процесі професійних закладів освіти й відповідних їм психологічних чинників профілактики конфліктів.

На основі теоретичного аналізу психологічних досліджень, присвячених вивченню сутності, видів та причин педагогічних конфліктів, а також аналізу педагогічного процесу в ЗП(ПТ)О, ми виокремили психологічні чинники конфліктів і відповідні їм чинники профілактики/

Зокрема, було виокремлено організаційний чинник конфліктів у освітньому процесі ЗП(ПТ)О – неузгодженість дій педагогів, майстрів, який є наслідком непослідовності у вихованні. Зрозуміло, що чинником профілактики таких конфліктів має бути вдосконалення взаємодії між викладачами і майстрами.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Узагальнюючи умови профілактики конфліктів у педагогічному процесі, насамперед, слід акцентувати, що найголовніша з них – організація освітнього процесу на засадах гуманістичного підходу як особистісно орієнтованого та ефективна виховна робота з учнями, що є складовою цілісного освітнього процесу. Це повсякденна робота педагога/майстра, здійснювана у межах будь-якої організаційної форми, яка не має завданням швидке досягнення мети.

У виховній роботі можна передбачити лише послідовне виконання конкретних завдань, орієнтованих на мету. Найважливіший критерій ефективної реалізації виховних завдань – позитивні зміни у свідомості вихованців, що виявляються в емоційних реакціях, поведінці та діяльності [8].

Для виховання безконфліктного стилю поведінки також має значення формування громадянської свідомості і самосвідомості, зокрема, виховання та розвиток таких якостей особистості, як почуття власної гідності, толерантність, впевненість у собі, терпимість до висловлювань інших [5].

Отже, ефективний педагогічний процес неможливий поза контекстом конструктивних форм взаємодії. Важливо розуміти головну причину виникнення можливого конфлікту та особливості перебігу конфліктної ситуації, тому що це – головна умова їх попередження та профілактики. Знання причин конфлікту допомагає педагогу професійно-технічного навчального закладу запобігти суб'єктивності під час

оцінювання поведінки учня, побачити позитивне у вчинках «поганого» учня та негативне у поведінці зразкового і, як звичайно правильно розв'язати конфліктну ситуацію, знайти «точки розвитку» особистості навіть у дуже «важкого» учня.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у подальшому вивченні проблеми профілактики конфліктів у освітньому процесі ЗП(ПТ)О.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. М. Андреева, Н. Н. Богомоллова, Н. Н. Петровская, *Современная социальная психология на Западе. Теоретические ориентации*. Москва, Россия: Изд-во МГУ, 1978, 269 с.
- [2] Л. Анн, *Психологический тренинг с подростками*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2005, 217 с.
- [3] А. Я. Анцулов, А. И. Шипилов, *Конфликтология*. Москва, Россия: ЮНИТИ, 1999, 551 с.
- [4] А. Г. Большаков, М. Ю. Несмелова, *Конфликтология организаций*. Москва, Россия: МЗ Пресс, 2001, 182 с.
- [5] М. И. Боришевский, «Влияние позиции подростка на саморегуляцию поведения», *Вопросы психологии*, № 5, 1972.
- [6] М. Боришевський, «Виховання громадянської свідомості особистості», *Шлях освіти*, № 5, 2001.
- [7] Н. В. Гришина, *Психология конфликта*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2000, 464 с. (Серия «Мастера Психологии»).
- [8] С. М. Емельянов, *Практикум по конфликтологии*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2001, 368 с.
- [9] Л. М. Карамушка, Т. М. Дзюба, *Психология управления конфликтами в организации (на матеріалі діяльності освітніх організацій)*. Київ, Україна: Наук. світ, 2009, 268 с.
- [10] *Конфликтология*. Ростов-на-Дону, Россия: Феникс, 2000, 320 с. (Серия «Учебники и учебные пособия»).
- [11] *Конфліктологія* / Л. М. Герасіна, М. І. Панов, Н. П. Осіпова та ін.; Л. М. Герасіна та М. І. Панова, Ред. Харків, Україна: Право, 2002, 256 с.
- [12] Т. Д. Кушнірук, Ю. Н. Кулюткин, «Подолання конфліктності серед педагогів. Соціально-педагогічний аспект», *Практична психологія та соціальна робота*, № 9, с. 38–43, 1998.
- [13] Н. И. Леонов, *Конфликтология*. Москва, Россия: Москов. психол. ин-т; Воронеж, Россия: МОДЭК, 2002, 192 с.

- [14] Г. В. Ложкин, Н. И. Повьякель, *Практическая психология конфликта*. Киев, Украина: МАУП, 2000.
- [15] Н. І. Пов'якель, «Психологічна готовність до партнерства як передумова становлення партнерських відносин при вирішенні конфліктів», Проблеми безпеки української нації на порозі ХХІ сторіччя: на Всеукр. наук.-практ. конф. Київ; Чернівці, Україна, 1998, ч. 1, с. 26–33.
- [16] С. Л. Рубинштейн, *Бытие и сознание*. Москва, Россия: Изд-во АПН СССР, 1957, 328 с.
- [17] М. М. Рыбакова, *Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе*. Москва, Россия: Просвещение, 1991, 128 с.
- [18] Л. Н. Цой, «Практическая конфликтология», *Социология школьной конфликтологии*. Москва, Россия: Глобус, 2001, кн. 1, 231 с.

THEORETICAL ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL FACTORS OF CONFLICT PREVENTION IN THE EDUCATIONAL PROCESS PROFESSIONAL (PROFESSIONAL-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS

Natalya Torba,

candidate of psychological sciences,
Associate Professor, Department of Pedagogy
of Psychology and Management,
Belotserkovsky Institute continuous professional Education,
SIHE «University of Educational Management».
Bila Tserkva, Ukraine.

[ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-5187-1111](https://orcid.org/0000-0001-5187-1111)

torbang@ukr.net

Abstract. This article discusses theoretical approaches to the problem of conflict prevention in the educational process of Professional (Professional-technical) Education Institutions. The relevance of the problem of prevention of pedagogical conflicts is substantiated.

The educational process of the teaching staff Professional (Professional-technical) Education Institutions is characterized by certain features associated with the structural and functional structure of the institution, the content and tasks of vocational education, the characteristics of the student population, which determine the specificity of the conflicts in the pedagogical process of teaching staff Professional (Professional-technical) Education Institutions, as well as strategies and methods for their prevention.

The psychological factors of conflict in the pedagogical process of Professional (Professional-technical) Education Institutions are: cognitive, which manifests itself in inadequate, hostile attitudes, lack of

conflictological knowledge of the subjects of the pedagogical process; emotional (hostile feelings, insufficient level of empathy, emotional aspects of interpersonal interaction); behavioral (ineffective strategies of behavior in a conflict, stereotypes of behavior); motivational, the manifestation of which is the lack of motivation for learning among students, the low level of motivation for professional activity among teachers, the underdevelopment of motivation for effective interaction; personal (individual psychological characteristics of the subjects of the pedagogical process as potential conflicts: impulsiveness, rigidity, aggressiveness, etc.).

Conflict prevention is considered as a component of psychological and pedagogical activity, which consists in the timely recognition, elimination or weakening of the action of psychological factors. The psychological conditions for the prevention of conflicts in the pedagogical process of the Professional (Professional-technical) Education Institutions are primarily orientation to the subject-subject interaction in the educational process, the implementation of effective educational work with students based on the maximum consideration of their individual characteristics.

Key words: conflict prevention; conflict management training; conflictogen; self-regulation; interpersonal sphere; psychocorrection; psychological analysis.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ ПРОФИЛАКТИКИ КОНФЛИКТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ЗАВЕДЕНИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО (ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ТЕХНИЧЕСКОГО) ОБРАЗОВАНИЯ

Торба Наталья Григорьевна,

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры педагогики, психологии
и менеджмента,

Белоцерковского института непрерывного
профессионального образования

ГЗВО «Университет менеджмента образования».

Белая Церковь, Украина.

[ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5187-1111](https://orcid.org/0000-0001-5187-1111)

torbang@ukr.net

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические подходы к проблеме профилактики конфликтов в образовательном процессе заведений профессионального (профессионально-технического)

образования ЗП(ПТ)О. Обосновывается актуальность проблемы профилактики педагогических конфликтов.

Для образовательного процесса ЗП(ПТ)О характерны определенные особенности, связанные со структурно-функциональным строением заведения, содержанием и задачами профессионального образования, особенностями контингента учащихся, которые обуславливают специфику конфликтов в педагогическом процессе, а также стратегию и методы их профилактики.

Психологическими факторами конфликтов в педагогическом процессе ЗП(ПТ)О выступают: когнитивный (проявляется в неадекватных, враждебных установках, недостатке конфликтологических знаний субъектов педагогического процесса); эмоциональный (враждебные чувства, недостаточный уровень эмпатии, эмоциональные аспекты межличностного взаимодействия); поведенческий (неэффективные стратегии поведения в конфликте, стереотипы поведения); мотивационный (отсутствие мотивации к обучению учащихся, низкий уровень мотивации профессиональной деятельности у педагогов, неразвитость мотивации эффективного взаимодействия); личностный (индивидуально-психологические особенности субъектов педагогического процесса как потенциальные конфликтогены: импульсивность, ригидность, агрессивность и т.п.). Профилактика конфликтов рассматривается как составляющая психолого-педагогической деятельности, которая заключается в своевременном распознавании, устранении или ослаблении действия психологических факторов. Психологическими условиями профилактики конфликтов в педагогическом процессе ЗП(ПТ)О выступают, прежде всего, ориентация на субъект-субъектное взаимодействие в образовательном процессе, осуществление эффективной воспитательной работы с учащимися на основе максимального учета их индивидуальных особенностей.

Ключевые слова: профилактика конфликтов; конфликтологическая подготовка; конфликтоген; саморегуляющая; межличностная сфера; психокоррекция; психологический анализ.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] G. M. Andreeva, N. N. Bogomolova, N. N. Petrovskaya, *Sovremennaya social'naya psihologiya na Zapade. Teoreticheskie orientacii*. Moskva, Rossiya: Izd-vo MGU, 1978, 269 s.

- [2] L. Ann, Psihologicheskij trening s podrostkami. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2005, 217 s.
- [3] A. YA. Anculov, A. I. SHipilov, Konfliktologiya. Moskva, Rossiya: YUNITI, 1999, 551 s.
- [4] A. G. Bol'shakov, M. YU. Nesselova, Konfliktologiya organizacij. Moskva, Rossiya: MZ Press, 2001, 182 s.
- [5] M. I. Borishevskij, «Vliyanie pozicii podrostka na samoregulyaciyu povedeniya», Voprosy psihologii, № 5, 1972.
- [6] M. Boryshevskiy, «Vykhovannia hromadianskoi svidomosti osobystosti», Shliakh osvity, № 5, 2001.
- [7] N. V. Grishina, Psihologiya konflikta. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2000, 464 s. (Seriya «Mastera Psihologii»).
- [8] S. M. Emel'yanov, Praktikum po konfliktologii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2001, 368 s.
- [9] L. M. Karamushka, T. M. Dziuba, Psykholohiia upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii (na materialy diialnosti osvitnikh orhanizatsii). Kyiv, Ukraina: Nauk. svit, 2009, 268 s.
- [10] Konfliktologiya. Rostov-na-Donu, Rossiya: Feniks, 2000, 320 s. (Seriya «Uchebniki i uchebnye posobiya»).
- [11] Konfliktolohiia / L. M. Herasina, M. I. Panov, N. P. Osipova ta in.; L. M. Herasina ta M. I. Panova, Red. Kharkiv, Ukraina: Pravo, 2002, 256 s.
- [12] T. D. Kushniruk, Yu. N. Kuliutkyn, «Podolannia konfliktnosti sered pedahohiv. Sotsialno-pedahohichnyi aspekt», Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota, № 9, s. 38–43, 1998.
- [13] N. I. Leonov, Konfliktologiya. Moskva, Rossiya: Moskov. psihol. in-t; Voronezh, Rossiya: MODEK, 2002, 192 s.
- [14] G. V. Lozhkin, N. I. Pov'yakel', Prakticheskaya psihologiya konflikta. Kiev, Ukraina: MAUP, 2000.
- [15] N. I. Poviakel, «Psykhologichna hotovnist do partnerstva yak peredumova stanovlennia partnerskykh vidnosyn pry vyrishenni konfliktiv», Problemy bezpeky ukraïnskoi natsii na porozh KhKhI storichchia: na Vseukr. nauk.-prakt. konf. Kyiv; Chernivtsi, Ukraina, 1998, ch. 1, s. 26–33.
- [16] S. L. Rubinshtejn, Bytie i soznanie. Moskva, Rossiya: Izd-vo APN SSSR, 1957, 328 s.
- [17] M. M. Rybakova, Konflikt i vzaimodejstvie v pedagogicheskom processe. Moskva, Rossiya: Prosveshchenie, 1991, 128 s.
- [18] L. N. Coj, «Prakticheskaya konfliktologiya», Sociologiya shkol'noj konfliktologii. Moskva, Rossiya: Globus, 2001, kn. 1, 231 s.

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-9\(38\)-139-154](https://doi.org/10.32405/2522-9931-9(38)-139-154)
УДК 159.95.98: 316.6:316.356.2

Чиркова Тетяна Ігорівна,
здобувач (науковий кореспондент)
Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3742-3608>
1604102018@ukr.net

СПОСОБИ ВИРІШЕННЯ ТИПОВИХ СИТУАЦІЙ НЕПОРОЗУМІННЯ У КРОС-КУЛЬТУРНІЙ ПАРІ

Анотація. Глибока ментальна різниця між партнерами у крос-культурних (міжнаціональних) парах постійно створює умови для міжособистісних непорозумінь, що призводить до конфліктних ситуацій. У статті розкрито й визначено способи вирішення типових ситуацій непорозуміння у міжнаціональних парах з погляду як індивідуального підходу, так і узагальнювальних прикладів, з урахуванням чужого досвіду. Останнім часом кінцевим результатом крос-культурних досліджень є саме знаходження способу вирішення ключових ситуацій непорозумінь між партнерами у міжнаціональній парі. Унікальність сімейних стосунків не тільки зумовлює специфіку виникнення і протікання конфліктів, а й у особливий спосіб відображається на соціальному і психічному здоров'ї всіх учасників. Розглянуто способи розв'язання сімейних конфліктів у крос-культурній парі, основним із яких, так само, як і в мононаціональній, є вирішення, власне, конфлікту. Проаналізовано основні стратегії вирішення складних ситуацій, особливо у випадках ускладнень, які виникають через ментальні розбіжності. Запропоновано використання комунікації з метою конструктивного обміну думками. Визначено істотну сутність конфлікту. Глибоко проаналізовано почуття партнерів у міжнаціональній парі, що зумовлюють ситуації непорозуміння. Наведено факти дослідження конфліктів та їх ефективного вирішення. Обґрунтовано потребу в таких дослідженнях для роботи з міжнаціональними парами з метою виявлення та профілактики виникнення подібних ситуацій.

Ключові слова: «Я-компонент»; динамічна рівновага; культура спілкування; суб'єктивізм; орієнтація на комфорт; емоційно заряджені конфліктом; внутрішньо-особистісний конфлікт; консерватизм; фаталізм; активне слухання; фаза з'ясування; міжгендерні стосунки; функції спілкування; застрявання; суб'єктивізм.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Глибока ментальна різниця між партнерами у крос-культурних парах постійно створює умови для міжособистісних непорозумінь, що призводить до конфліктних ситуацій. Такі партнери зазвичай почуваються самотніми й безпорадними через мовний і культурологічний бар'єри, через відсутність індивідуальної психологічної підготовки щодо вирішення подібних ситуацій, насамперед, на міжгендерному рівні, а також на рівні міжнаціонального, ментального взаєморозуміння. Нерозуміння традицій, відсутність глибоких знань про менталітет партнера – основні складові проблеми. Зауважмо також, що проблема власної індивідуальної незрілості певною мірою стає на заваді встановленню контакту між партнерами. Потреба у професійній допомозі психолога-консультанта для знаходження способів вирішення партнерами ситуацій непорозуміння є очевидною й має глибокий рекомендаційний характер для будь-якої крос-культурної пари. Адже така допомога робить шлях до встановлення контакту коротшим, ефективнішим, надаючи можливість у багатьох випадках зберегти шлюб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом кінцевим результатом крос-культурних досліджень є саме знаходження способу вирішення ключових ситуацій непорозумінь між партнерами у міжнаціональній парі. У науковій літературі цьому питанню приділяють увагу такі науковці, як С. Паттерсон (Patterson, 1996) [10], А. Леунг. Крос-культурні дослідження здійснили також О. Бондаренко [1], Дж. Катс, П. Педерсен, Е. Сампсон. Особливо слід виділити дослідників А. Айви (Ivey, 1998) [9], та Р. Арділа (R. Ardila, 2002). Так, О. Бондаренко називає науковий підхід до консультування у контексті культурології «культурно-доречним» [1], П. Педерсен – «культурно-центрованим» (culturally centered), Д. Сінха – «коренево культурним» (culturally rooted) [11], А. Паранджпе – «соціально-релевантним» (social-relevant), П. Хейс – «культурно-сензитивним» (culturally sensitive), У. Кім та К. Хванг – «культурно-прийнятним» (culturally appropriate).

Питання задоволеності шлюбом, узгодженості рольових очікувань та адаптивної сімейної взаємодії подружжя вивчали О. Бодальов, В. Дружинін, О. Обозов, Г. Кочарян, О. Кочарян, В. Семиченко, В. Столін та ін. Дослідженням механізмів порушення рольової взаємодії в сім'ї з метою розроблення методів профілактики сімейних конфліктів з урахуванням рольових очікувань займалися Н. Ануфрієва, О. Бондаренко [1]; [2], П. Горностай, Л. Долинська, С. Максименко, В. Ольшанський, Т. Титаренко [8] та ін. У зарубіжній психології теоретико-методологічні засади крос-культурного сімейного консультування розробляли Н. Пезешкіан [6]; [7], К. Роджерс, В. Сатир, Р. Шварц та ін.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є аналіз та теоретико-психологічне обґрунтування способів вирішення проблем, з якими звертаються по професійну психологічну допомогу міжнаціональні пари, виведення та систематизація цих способів, методологія й безпосереднє дослідження для поліпшення процесу практичного консультування таких пар.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- для вибудовування основ провести аналіз крос-культурного сучасного сімейного консультування;
- розкрити риси процесного консультування та етапи;
- обґрунтувати методологію, за якою побудовано алгоритм консультування.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Крос-культурне сучасне сімейне консультування у пошуках методології спиралося на низку тривалих у часі експериментальних досліджень. Науковий інтерес до дослідження поліетнічних культур та їх впливу на психічне здоров'я проявили психоантропологія й антропологія впродовж майже сторіччя, після чого він перемістився в практику етнічного психологічного консультування в сучасних європейських суспільствах світу. Це дослідження спирається на праці відомих учених з етнопсихології та психології міжкультурного спілкування, у ньому використовуються як праці відомих авторів, так і сучасні монографії.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для виконання завдань наукового дослідження було використано методи інтерв'ю, анкетування. Консультаційна робота з міжнаціональними парами становить основу практичної частини дослідження, використано також аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психологічній літературі. Консультаційний процес відбувався на основі використання консультантом таких основних загальнонаукових методів: аналізу, синтезу, порівняння, конкретизації, моделювання. У дослідженні було використано спеціальні методи наукового пошуку, зокрема, статистичне спостереження, збір, класифікація та опрацювання даних, аналіз статистичної інформації, методи соціального регулювання, психологічного спонукання, гуманізації праці.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Огляд наукових праць з етнопсихології дає змогу дійти висновку про те, що теоретичного та практичного матеріалу стосовно цієї теми написано

недостатньо, не виведено алгоритм взаємодії психолога зі змішаними подружніми парами, немає чітко виведених методів консультативної роботи з ними. Унікальність сімейних взаємин не тільки зумовлює специфіку виникнення і протікання конфліктів, а й у особливий спосіб відображається на соціальному і психічному здоров'ї всіх учасників. Основним способом подолання типових ситуацій непорозуміння у крос-культурній парі, так само, як і в мононаціональній, є вирішення безпосередньо конфлікту. Адже сімейні конфлікти – це протиборство між членами сім'ї на основі зіткнення протилежних мотивів і поглядів. Вважається, що ефективна подружня взаємодія визначається динамічною рівновагою понять «ми» і «я». Рівновага, насправді, є динамічною, адже щомиті є акцент лише на одному з двох понять. За умови ефективного розвитку складової «ми» завжди існує небезпека гальмування особистісного зростання одного з подружжя, іноді навіть обох. І навпаки, якщо у парі занадто розвинено «Я»-компонент, тоді виникають передумови для роз'єднаності й образ. Очевидно, що не можна зводити весь комплекс стосунків і проблем, які виникають у шлюбі, тільки до наявності або відсутності егоїзму.

Ефективним способом вирішення завжди є профілактика, або попередження конфлікту. Передусім, це загальні способи попередження сімейних конфліктів, що впливають із соціально-психологічних закономірностей розвитку сім'ї. Назвімо їх: формування психолого-педагогічної культури, знань основ сімейних стосунків, що, насамперед, стосується подружжя; виховання дітей з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних і вікових особливостей, а також емоційних станів; організація родини на повноправних засадах, формування сімейних традицій, розвиток взаємодопомоги, взаємної відповідальності, довіри і поваги; формування культури спілкування.

Розгляньмо основні способи вирішення сімейних конфліктів. Конфлікти існували й існуватимуть, вони невід'ємна частина людських стосунків. Причина їх виникнення полягає у відмінностях між людьми, через те, що вчинки, уявлення, почуття у кожного з нас різні, а тому виникають суперечки.

Важливу роль у конструктивному вирішенні конфлікту відіграє такий чинник, як адекватність його відображення. Часто в ситуації конфлікту люди неправильно сприймають власні дії, наміри і позиції, так само, як і вчинки, інтенції і погляди опонента. Типове відображення виражається найчастіше у таких властивостях, як: 1. Категоричність – бачення стосунків з чоловіком або дружиною в «чорно-білих тонах». Якщо в якомусь аспекті шлюбу визначається проблема, то людина може навіть вважати, що шлюб приречений. І навпаки, якщо в певній сфері взаємин є прогрес, то людина абсолютно спокійна за шлюб загалом. 2. Песимізм – людина помічає й надає значення тільки негативним

моментом, при цьому ігнорує все, що було позитивного в її подружньому житті. У такому випадку прогнози на спільне майбутнє виглядають досить похмурими. 3. Суб'єктивізм – людина ігнорує очевидне, оперуючись «власними» фактами. Вона звикає використовувати свої почуття як докази в усіх ситуаціях. 4. Легковажність – людина впевнена, що проблеми не існують або що окремі факти не мають для шлюбу ніякого значення. 5. Ідеалізм – у людини занадто романтичний погляд на життя. Її очікування щодо себе, партнера та шлюбу загалом є не реалістичними. 6. Нереальні вимоги – людина вимагає від партнера бути таким, яким вона хоче його бачити. Найпоширеніші слова в її лексиконі – «мусить» і «зобов'язаний». 7. Орієнтація на комфорт – це випадок ставлення до шлюбу як до інструменту задоволення лише своїх потреб і підвищення рівня тільки свого комфорту. 8. «Застрявання» – людина «заціклюється» на одній, частіше негативній, події і надалі розглядає взаємини з партнером через «призму» цієї події. 9. Фаталізм – людина відмовляється будь-що змінювати у своєму шлюбі не тому, що її все влаштовує, а тому, що, на її думку, «нічого змінити неможливо». Тут виступає принцип «що буде – те й буде». 10. Консерватизм – людина розглядає шлюб як сформований стереотип стосунків. Зовнішні впливи викликають у неї тривогу, думки про те, що потрібно щось змінювати, – страх. 11. Жертвність – людина розглядає шлюб з позиції жертви і потреби в тому, щоб постійно чимось жертвувати: для збереження шлюбу, заради когось чи чогось. Класичний приклад: заради дітей. Основна помилка полягає в тому, що діти, переймаючи такий спосіб взаємин, реалізують його у своїх сім'ях, прирікаючи себе на ту ж роль «жертви» (принцип негативного програмування).

У будь-якому конфлікті обидва партнери переживають так звані змішані почуття. З одного боку, це неприязнь, злість або ненависть до іншого, бажання, щоб супротивник відмовився від своєї позиції, з іншого – доброзичливі почуття, що склалися унаслідок попередніх взаємин, а також прагнення до взаєморозуміння і злагоди.

Отже, знаючи про це, у ситуації конфлікту клієнт має уважно проаналізувати свої відчуття в кожному конкретному випадку.

Відкритість та ефективність спілкування сторін, що конфліктують. Це основна умова для конструктивного вирішення конфлікту. Тому часом партнерам варто на початку конфлікту якомога повніше, нехай навіть у різкій формі висловити одне одному всі свої претензії, розповісти про відчуття. У цей момент безглуздо намагатися щось вирішувати, головне не образити і не принизити партнера.

Взаємне вираження почуттів може допомогти у створенні умов для використання комунікації з метою конструктивного обміну думками. При цьому слід уникати погроз, брехні, спроб маніпуляції партнером, оскільки такі

дії продиктовано прагненням узяти верх над супротивником, а не домогтися обопільної згоди.

Створення клімату взаємної довіри і співпраці. Конфлікт вирішується успішніше, якщо обидві сторони зацікавлені в досягненні деякого загального результату, який спонукає до співпраці. Дуже важливим є також визначення суті, причини конфлікту. Чим точніше визначено істотні елементи конфлікту, тим легше буде знайти форми для прийнятної поведінки. Послідовна поведінка, спрямована на подолання конфлікту загалом, передбачає кілька етапів: а) визначення основної проблеми; б) визначення причини конфлікту; в) пошук можливих способів вирішення конфлікту; г) спільне рішення про вихід із конфлікту; д) реалізація спільно наміченого способу вирішення конфлікту; е) оцінювання ефективності зусиль, спрямованих на вирішення конфлікту.

Однією з основних умов для вирішення типових непорозумінь у крос-культурній парі є стабільність подружніх стосунків. Назвімо головні умови стабільності. Взаєморозуміння. Навички взаєморозуміння виробляються, наприклад, за допомогою ігрових методів активного спілкування для молодят. Сумісність різних рівнів: фізіологічна; ділова (спрацьованість); психоемоційна (зацікавленість одне одним, співпереживання); ціннісно-орієнтаційна; функціонально-рольова; зацікавленість одне одним; привабливість (симпатія), що впливає на сприймання партнера в сенсі перебільшення позитивних і недооцінювання його негативних рис. При цьому зазначимо, що свобода – обов'язок щодо сім'ї як чинник запобігання конфліктам, проте свобода має бути усвідомленою потребою, якщо особистість вибирає для себе сім'ю.

Характеристики партнерів у шлюбі залежать від його успішності. У щасливих шлюбах формуються такі риси характеру партнерів, як емоційна стабільність, згода з оточуючими (тобто низька конфліктність), комунікабельність, достатня довірливість, щирість, вільність вираження почуттів. У проблемних шлюбах у подружжя виникають емоційна неврівноваженість, надмірна критичність до інших, прагнення до лідерства, домінування, відчуженість, підозрілість, недовірливість, скупість у вираженні почуттів, думок, планів. У крос-культурних парах напруження у стосунках переростає у довготривалі латентні конфлікти, вирішити які буває досить важко. Незадоволеність одного партнера іншим, якщо цей партнер проживає на чужій території й має певний час залежати від чоловіка/дружини, держави, обставин, стримується цим партнером, він не може дати вільний вихід своїм емоціям, оскільки мусить чекати на рішення про дозвіл на перебування, отримання громадянства тощо. Такому партнерові доводиться приховувати внутрішні проблеми та переживання. Перебування тривалий час у такому «підвішеному» стані, стані постійного напруження та тиску може позначитися на психіці й стати

причиною розладів фізичного здоров'я у найважчих випадках.

Тому слід, насамперед, визначитися з алгоритмом поведінки, яка допоможе комфортному співіснуванню, коли партнери мешкають на чужій території, особливо в ситуації залежності. Такі алгоритми також можуть бути актуальними і для мононаціональних партнерів. Головна рекомендація клієнтові в таких випадках – навчитися помічати, чому він(вона) втрачає рівновагу через ту чи іншу ситуацію, уважно спостерігати, відслідковувати свої почуття: що саме завдає болю, що сердить. Важливо також спробувати відстежити точку «кипіння». Майже у кожному конфлікті є момент, коли він виходить за межі дозволеного і переростає у брутальність та образи. Тому партнерам треба навчитися не доводити сварку до такого. Причому конфлікту притаманне наростання. Ключ до вирішення будь-якого конфлікту – зрозуміти почуття партнера. У кожній змішаній парі, звичайно, є гострі теми у стосунках. Особливо поширеною проблемою є побутова. Унаслідок деяких ситуацій може трапитися вибух. Стрес, перевтома і брак часу – типові спускові гачки для виникнення непорозумінь. У такі моменти спілкування зводиться до словесної перепалки за класичним сценарієм. Як рішення для такої ситуації можна рекомендувати подружжю продумувати свій звичайний день, а якщо вони живуть дистанційно у різних країнах, то тиждень чи місяць. Звернути увагу на те, коли виникають сварки: уранці, коли всі кудись поспішають, або у неділю. Важливо не тільки спостерігати за цим, а й бути чесним із собою. Більшості пар знайомі такі типові ситуації. Клієнтам треба подумати, від чого саме вони переживають стрес під час сварок і як можна це виправити. Іноді допомагає простий спосіб – запланувати більше часу, щоб усвідомлено організувати перехід від одного до іншого або продумати прощання (замість того, щоб щоразу сваритися). Поговорити з партнером про те, що він(вона) відчуває в таких ситуаціях, що вони обоє хотіли б змінити.

Той, хто зміг розпізнати вибухові ситуації, найімовірніше, не знає, чому він так сердиться або що його так зачепило. Проте зміна зовнішніх ситуативних змінних – це крок, який допоможе пом'якшити повторювані конфлікти. Далі слід розібратися, чому в певних ситуаціях партнери реагують особливо гостро, чому починається сварка. Треба запропонувати їм поспостерігати за власними відчуттями в цей момент і навчитися опановувати їх. Адже, зрозумівши, чому вони втрачають рівновагу або ображаються, вони зможуть по-іншому висловити свої емоції. Корисною рекомендацією тут буде взяти аркуш паперу і ручку. Уявити типову ситуацію зі сваркою і посісти позицію внутрішнього спостерігача, поставити собі внутрішні запитання: що цієї миті відбувається всередині? Що вас дратує, сердить, чому ви ображені? Зазвичай гнів у цій ситуації спричиняє те, що партнерів не помічають, не сприймають всерйоз, вони почуваються використаними або незначними. Спробуйте сформулювати в

двох-трьох реченнях, що вас зачепило.

У міжнаціональній парі партнер, справді, може утискати або не помічати. Але ці відчуття можуть бути помилковими. Якщо клієнт дійшов висновку про те, що партнер не зробив нічого поганого, а все одно відчуває негативні емоції, то йому варто запитати себе: звідки мені знайома така ситуація? Я вже переживав(ла) в житті щось подібне? Це питання є «додатковим завданням». Якщо клієнт відчуває, що відповідь позитивна, то він має згадати пережиту ситуацію. Упродовж тижня треба зрозуміти, чому виникає така гостра реакція на певну тему або певну поведінку партнера. Якщо знову дійде до конфлікту, треба намагатися зберігати спокій і спостерігати за собою і своїми почуттями. Ця вправа не проста, але вона допоможе багато усвідомити й не поспішати з обвинуваченнями. Конфлікт часто доходить до критичної точки, і далі розгоряється. Ідентифікувати такий момент і після цього перервати суперечку важко. Однак ця зупинка може допомогти переламати звичну модель. І хоча, зупиняючи сварку, неможливо вирішити розбіжності, це допоможе уникнути безглуздох образ.

Якщо наступного тижня знову виникне суперечка, завданням парі буде спостереження за собою. Партнерам важливо запитати себе: де точка, в якій бурхлива дискусія переходить у справжню сварку? Коли вона стає грубою? Цей момент клієнти зазвичай дуже добре впізнають, характеризуючи тим, що їм стає «не по собі». Головне намагатися перервати сварку, сказавши собі «стоп». А після цього треба сказати партнеру, що тут варто зупинитися. Важливо підібрати правильні слова.

Якщо партнери вже на межі зриву, можна також сказати, що не варто зараз продовжувати суперечку в такому тоні. Треба зробити паузу, вийти ненадовго, а потім повернутися. Переривання даються важко, дехто вважає це проявом слабкості, хоча саме така поведінка є ознакою сили.

Якщо стосункам клієнтів уже багато років, вони, як водиться, знають, де та точка, з якої починається погана поведінка у сварці. Отже, їм треба поговорити про це, дати назву конфлікту, вигадати якесь кодове слово, яке буде сигналом «стоп». Коли один із партнерів вимовляє кодове слово, обоє намагаються зупинитися. Із проблемою боротьби за владу у стосунках теж можна боротися досить типовим способом. Зазвичай для будь-якого конфлікту досить півгодини. Але часто вони тривають набагато довше. Це відбувається тому, що вони перетворюються на боротьбу за владу: один хоче домінувати або контролювати партнера. У таких випадках рекомендується дати партнерам особливе завдання, яке допоможе їм зрозуміти, чого, насправді, вони домагаються, тобто яка їхня справжня мета – отримати відповідь на якесь питання, прояснити щось чи перемогти.

Завдання полягає в тому, щоб прочитати ці дві пропозиції: «Мій партнер

має змінитися так:...» і «Мій партнер винен у цьому, тому що...». Закінчити ці пропозиції слід письмово, проаналізувавши, скільки вимог і докорів партнери пред'являють одне одному. Якщо їх багато, імовірно, що хтось прагне змінити партнера відповідно до своїх уявлень. І можливо, тим самим провокує тривалі сварки або використовує їх як «помсту» за завдані раніше образи.

Якщо партнери це усвідомили, то вони вже зробили перший крок. Другий крок тренінгу – присвятити тиждень темі «влада і контроль» і відповіді (бажано письмово) на такі запитання: чи важливо мені, щоб останнє слово було за мною? чи важко мені вибачатися? чи хочу я, щоб мій партнер змінився докорінно? наскільки я об'єктивна (об'єктивний), оцінюючи свою частку відповідальності? чи можу я піти назустріч іншому, навіть якщо він мене образив? У разі чесної відповіді партнери розуміють, чи близька їм тема боротьби за владу. Якщо з'ясується, що це і є основна проблема, то їм треба докладніше вивчити питання, ознайомитися, наприклад, із відповідною літературою або обговорити з друзями. Тільки після того, як боротьба за владу буде трохи пом'якшена, тренінг подіє. Якщо у партнерів складається враження, наче їх не хочуть зрозуміти, то таким партнерам буде важко почути одне одного. А під час конфлікту це ще складніше. Однак бажання зрозуміти, що відбувається всередині іншого, може допомогти в емоційно заряджених ситуаціях. Розбору питання з партнером передують своєрідна фаза роз'яснення і спостереження. Завдання партнерів полягає не в тому, щоб у суперечці відповідати реплікою на репліку, а в тому, щоб запитати себе, що відбувається в душі безпосереднього партнера. У взаємному конфлікті рідко хто щиро цікавиться переживаннями опонента. Але цей вид емпатії можна натренувати. Слід упродовж тижня під час конфлікту сконцентруватися на тому, щоб якомога уважніше вислуховувати партнера, намагатися зрозуміти його позицію, розпитати, що його не влаштовує, не дає спокою, підбадьорити його, більше розповісти про себе, виговоритися. Таке «активне слухання» дає партнерові можливість проявити себе більш відкрито, відчувати розуміння і бути готовим до співпраці. Треба тренувати такий вид спілкування, зокрема з іншими людьми, з якими виникають конфлікти. Важливо прослідкувати, чи «потеплішає» від цього «фронт».

Є люди з дуже розвиненою емпатією, які завжди готові вислухати. Однак у міжгендерних стосунках вони часто поводитися по-іншому, оскільки занадто залучені емоційно, тому не надають можливості висловитися іншому. Клієнтам треба зрозуміти, чи стосується це їх безпосередньо. Якщо партнери, справді, завжди співпереживають, навіть поступаються, тоді треба сконцентруватися на стратегіях спілкування.

Одна з найефективніших стратегій – згадати все. Починати слід поступово. Якщо викласти під час конфлікту одразу всі претензії, що

накопичилися за довгі роки, це призведе до озлобленості і фрустрації. Тож краще позначити одну невелику проблему й обговорити її. Перед тим, як розпочати розмову, треба подумати, який саме конфлікт, передусім, згадати, визначитися, якою, насправді, має бути поведінка партнера, якою має бути форма стосунків. Варто намагатися сформулювати конкретну пропозицію, наприклад: «Я хочу, щоб ми більше робили разом», «Я хочу, щоб ти говорив зі мною, якщо у тебе на роботі якісь проблеми», «Я хочу, щоб ти теж одну або дві години на тиждень прибирав у квартирі». Якщо починати розмову з партнером з такої пропозиції, то потрібно буде згадати й усвідомити поради «вчитися слухати» з минулого тижня і перевірити, чи увімкнулася фаза активного слухання перед фазою з'ясування. У того, хто серйозно ставиться до слухання, на стадії з'ясування іноді залишається не так багато проблем. Рекомендується бути наполегливим у бажанні змінити ситуацію, проявляючи водночас розуміння. Ефективними фразами-кліше в таких випадках є, наприклад: «Я знаю, що у тебе мало часу, але хочу, щоб ми трохи більше робили разом», «Я знаю, що ти дещо не любиш, але ми можемо знайти компроміс, тому що я хочу, щоб ти теж брав участь у...».

Якщо зберігати доброзичливий тон під час використання цієї техніки, то можна досягнути того, що партнер щонайменше зрозуміє важливість порушених питань. Варто бути дуже обережним із вербальними посланнями, щоб не здаватися партнеру фальшивим або занадто відстороненим. Слід обмежитися вирішенням якогось одного питання впродовж, наприклад, тижня. А наступного тижня вже можна обговорити наступну конкретну проблему. Найтипівіша проблема – це бажання змінити партнера. Іноді клієнти упевнені: їхній партнер ніколи не зміниться. Але відомо, що протилежності притягуються, хоча, з іншого боку, як свідчить народна мудрість, «два чоботи – пара». Важко визначити, кому з двох указаних типів пар можна дати кращий прогноз у стосунках. Дослідження свідчать, що у схожих партнерів шансів більше. Деякі сімейні психотерапевти-практики вважають, що майже 90% конфліктів у парі виникають через те, що у партнерів мало спільного, вони не можуть урівноважити свої відмінності. Оскільки неможливо змінити партнера, його треба сприймати таким, яким він є. Отже, потрібно миритися з певними «особливостями» і «слабкостями» партнера.

Передусім, клієнтові слід рекомендувати сфокусуватися на одній якості партнера, яка справді, не подобається. Неохайність, інтроверсія, педантичність, скупість – ось стислий перелік. Тепер треба спробувати уявити, що буде, якщо прийняти цю якість і сказати собі: мій партнер такий, і це не зміниться. При цьому люди зазвичай відчують не фрустрацію, а полегшення.

Далі мусимо подумати, як вирішити проблеми, що через це виникають. Якщо партнер занадто закритий, то треба проявити великодушність, якщо він

не розповідає багато, тоді, можливо, варто поставити на кілька запитань більше. Тренування прийняття – одна з основних складових сімейної терапії. Ця здатність може бути вирішальною для того, щоб стосунки стали радісними і близькими. Особливою складовою запропонованого клієнтам тренінгу є рекомендація щодо того, як знову зблизитися після конфлікту. Ми здебільшого боїмося сварок, тому що в конфліктах відчуваємося відстороненими від партнера. Адаже партнери через конфлікти, які навіть було спільно припинено стоп-сигналом або в яких було досягнуто порозуміння, все одно віддаляються одне від одного. Тому потрібно виробити свій ритуал примирення, яким закінчувати конфлікт, що допоможе партнерам знову зблизитися. Про це подумаймо разом із партнером. Ритуал не має бути занадто пафосним. Декому допомагає тілесний контакт, наприклад обійми, або спільне прослуховування музики, або чаювання. Важливо, щоб обидва партнери, навіть якщо спочатку це здаватиметься штучним, щоразу зверталися до одного і того ж ритуалу. Завдяки цьому буде все легше і легше робити перший крок до примирення, партнери відчуватимуть, як відновлюється близькість.

Отже, за будь-якою типовою ситуацією, яка розгортається у культурній парі, стоїть міжгендерна основа, яка визначає алгоритм поведінки партнерів, стереотипність стосунків, створює основні проблеми, для вирішення яких потрібно розуміти, що вони є актуальними і для мононаціональних пар. Але психологу-консультанту треба не тільки брати до уваги основи, покладені у конфлікті змішаної пари як двох різногендерних партнерів, а й глибше занурюватися у першопричини поведінки у проблемній ситуації між партнерами через ментальні особливості. Адаже для різнонаціональних партнерів вербальний привід до конфлікту може розумітися зовсім по-різному, а засоби вирішення є також традиційно обумовленими.

При цьому для такого консультування характерна, скоріше, нетиповість проявів. Але у випадку, коли ситуація у парі є типовим непорозумінням, в якому ментальна різниця не виходить на перший план, можна використовувати алгоритми вирішення та рекомендацій для типових ситуацій, які складаються між подружжям, виходячи із загально-психологічного консультативного досвіду. У міжнаціональному конфлікті пари так само можна брати за основу алгоритми вирішення типових непорозумінь міжгендерних стосунків. Однак це може бути лише базою для внесення за умови детального вивчення специфіки менталітету обох партнерів у парі подальших обставин та виведення індивідуального алгоритму їхнього консультування, на основі якого вже можна будувати окремий алгоритм для психолога-консультанта, чия практика безпосередньо стосується роботи із міжнаціональними подружніми парами. Щоб виявити типовість непорозумінь у таких парах та з'ясувати, як працювати, а головне – як надати потрібну допомогу, проводиться дослідження з теми.

Адже робота зі змішаними парами теж мусить мати свою типовість, однак щоразу не вдається виявити щось принципово нове на глобальному рівні. Питання слід глибоко вивчати, детально аналізувати, хоча воно має певні спільні прояви, повторювані специфічні риси тощо.

Пошук відмінностей та набутих особливих якостей консультування таких пар є, безумовно, цікавим етапом роботи для психолога-консультанта, адже допомагає відтворити вже набуті та пропрацьовані алгоритми вирішення типових ситуацій із парами мононаціонального характеру та додавати новий науково підкріплений аспект роботи, який уже будуватиметься на експериментальному підґрунті пропрацьованих та досліджених емпіричним способом міжнаціональних подружніх пар та проблем, з якими вони звертаються по допомогу до психолога-консультанта.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Непорозуміння у міжнаціональних парах, що призводять до різноманітних ситуацій конфлікту, мають як загальноміжгендерний, так і міжнаціональний характер. Поступовий пошук способів для вирішення таких ситуацій, певних кроків, які мають бути запропоновані партнерам із крос-культурних пар, мусить мати регулярний характер з метою дослідження динаміки та поліпшення рівня надання психологічних послуг професійним консультантом. Теоретико-підготовча база для таких експериментальних досліджень украй потрібна. Способи вирішення ситуацій непорозуміння між партнерами професійний психолог-консультант має знаходити, попередньо здійснивши власну ключову підготовку, яка має бути підґрунтям для вирішення проблеми з кожною окремо взятою парою. Дослідження способів вирішення ситуацій непорозуміння мусять відбуватися на експериментальній базі, яка формується з постійного консультування та роботи зі спостереження за міжнаціональними парами. При цьому особливе значення має аналіз конфліктогенних факторів та чинників, характерних для конкретної пари. У парі, яка звертається по допомогу, проблематика є очевидною. Але потрібні практичні спостереження за парами, які не констатують проблему, але вона очевидна й наявна, що також допоможе відстежувати динаміку змін у стосунках та профілактики можливих ускладнень. Адже будь-яке дослідження ситуацій непорозуміння має бути комплексним і максимально повним за різноманітними характеристиками. Кожний випадок має свою історію стосунків, історію первісного контакту у крос-культурній парі, тому аналіз цієї історії, дослідження менталітетів окремо взятих партнерів є дуже важливими для роботи психолога-консультанта. Стратегію варто вибирати лише після ретельного вивчення історії як кожного з партнерів, так і пари в цілому.

Перспективою подальших досліджень є постійне вдосконалення та відкриття нових способів для вирішення ситуацій непорозуміння, які виникають на постійній основі і мають постійний актуальний характер для майже кожної міжнаціональної пари. Практичне відпрацювання таких методик на різних етапах роботи з парою є дуже важливим.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. Ф. Бондаренко, «Современное состояние проблематики социокультурных компетенций практикующего психолога», *Психологічне консультування і психотерапія*. Харків, Україна, Т. 1, вип. 7, с. 6–17, 2017.
- [2] A. F. Bondarenko, S. L. Fedko, «Socio-Cultural Competence of a Present-Day Counselor: Current Prospects and Future Challenges», *Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, Україна, вип. 21(1), 214 с., с. 23–40, 2017.
- [3] Ф. Е. Василюк, *Методологический анализ в психологи*. Москва, Россия: МГППУ, «Смысл», 2003, 240 с.
- [4] Е. П. Ильин, *Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2002, 544 с.
- [5] А. М. Львовичкіна, *Етнопсихологія*. Київ, Україна: МАУП, 2002, 142 с.
- [6] Н. Пезешкиан, *Торговец и попугай. Восточные истории и психотерапія*. Москва, Россия, 1979, 512 с.
- [7] Н. Пезешкиан, *Позитивная семейная психотерапія*. Москва, Россия, 1985, 201 с.
- [8] Т. М. Титаренко, *Психологія життєвої кризи*. Київ, Україна: Агропромвидав України, 1998, 348 с.
- [9] G. Ivey, «Pure Gold Or Therapeutic Alloy?», *By The Conference Change: Psychoanalytic Perspectives, Psychology in society (PINS)*. Vol. 23, p. 52–57, 1998.
- [10] C. H. Patterson, «Multicultural Counseling: From Diversity to Universality», *Journal of Counseling and Development*. № 74, p. 227–231, 1996.
- [11] D. Singha, «Culture and Psychology: Perspective of Cross-Cultural Psychology», *Psychology & Developing Society*. Vol. 14, № 11, p. 11–25, 2002.

WAYS TO SOLVE TYPICAL SITUATIONS OF MISUNDERSTANDING IN CROSS-CULTURAL COUPLES

Tatiana Chirkova,
candidate (scientific correspondent)
of the GS Psychology Institute
of the National Academy of
Pedagogical Sciences of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3742-3608>
1604102018@ukr.net

Abstract. A deep mental difference between partners in cross-cultural couples constantly creates causes for interpersonal misunderstanding, leading to conflict situations. The article describes and identifies ways to solve typical situations that cause misunderstandings in international couples in terms of both individual approach to the couple and generalizing examples of solutions in this context. In recent cross-cultural studies, the end result is finding a way to resolve key situations of misunderstanding between partners in an inter-ethnic couple. First of all, studies of these ways are deeply embedded in general scientific cross-cultural research. The uniqueness of family relationships determines not only the specifics of the occurrence and course of conflicts in the family, but also reflects on the social and mental health of all its members in a special way.

The main ways of solving family conflicts are considered. The main way to overcome typical situations of misunderstanding in a cross-cultural couple, as well as a mono-national, is to resolve the conflict. The basic strategies for solving complex situations are analyzed, especially in cases of complications related to the mental incision. It is suggested to use communication for the purpose of constructive exchange of views. The essential nature of the conflict has been determined. The feelings of the partners in the inter-ethnic couple are deeply analyzed and the misunderstandings become the causal basis of the situations. Facts from conflict studies and their effective resolution. The need for these studies in working with inter-ethnic couples to identify or prevent the occurrence of misunderstandings in such specific couples is substantiated and clearly demonstrated.

The prospect of further research is the continuous improvement and finding of new ways of resolving situations of misunderstandings in couples that arise on an ongoing basis and are of constant relevance to

almost every international couple. Practical development of such methods at different stages of working with a couple is very important.

Keywords: «I-component»; dynamic balance; communication culture; subjectivity; orientation toward comfort; emotionally charged with conflict; intrapersonal conflict; conservatism; fatalism; active listening; elucidation phase; intergender relations; communication functions; stuck; subjectivity.

СПОСОБЫ РЕШЕНИЯ ТИПИЧНЫХ СИТУАЦИЙ НЕДОПОНИМАНИЯ В КРОСС-КУЛЬТУРНОЙ ПАРЕ

Чиркова Татьяна Игоревна,

соискатель (научный корреспондент)
института психологии им. Г. С. Костюка
НАПН Украины.

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3742-3608>

1604102018@ukr.net

Аннотация. Глубокая ментальная разница между партнерами в кросс-культурных (межнациональных) парах постоянно создает условия для межличностных недопониманий, что приводит к конфликтным ситуациям. В статье раскрыты и определены способы решения типичных ситуаций недопонимания в межнациональных парах с точки зрения как индивидуального подхода, так и обобщающих примеров с учетом чужого опыта. Последнее время конечным результатом кросс-культурных исследований является само нахождение способов решения ключевых ситуаций недопонимания между партнерами в межнациональной паре. Уникальность семейных отношений не только обуславливает специфику возникновения и протекания конфликтов, но и особым образом отражается на социальном и психическом здоровье всех участников. Рассмотрены способы решения семейных конфликтов в кросс-культурной паре, основным из которых, так же, как и в мононациональной, является решение, собственно, конфликта. Проанализированы основные стратегии решения сложных ситуаций, особенно в случаях осложнений, возникающих вследствие ментальных различий. Предложено использование коммуникации с целью конструктивного обмена мнениями. Определена существенная сущность конфликта. Глубоко проанализированы чувства партнеров в межнациональной паре, составляющие причину ситуаций недопонимания. Приведены факты исследования конфликтов и их

ефективного рішення. Обоснована необхідність в таких дослідженнях для роботи з міжнародними парами з метою виявлення і профілактики виникнення подібних ситуацій.

Ключевые слова: «Я-компонент»; динамічне рівновазі; культура спілкування; суб'єктивізм; орієнтація на комфорт; емоційно заряджені конфліктом; внутрішньо-особистісний конфлікт; консерватизм; фаталізм; активне слухання; фаза висвітлення; міжгендерні стосунки; функції спілкування; застрівання; суб'єктивізм.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. F. Bondarenko, «Sovremennoe sostoyanie problematiki sociokul'turnyh kompetencij praktikuyushchego psihologa», Psihologichne konsul'tuvannya i psihoterapiya. Harkiv, Ukraïna, T. 1, vip. 7, s. 6–17, 2017.
- [2] A. F. Bondarenko, S. L. Fedko, «Socio-Cultural Competence of a Present-Day Counselor: Current Prospects and Future Challenges», Psykholinhvistyka. Pereiaslav-Khmelnitskyi, Ukraina, vyp. 21(1), 214 s., s. 23–40, 2017.
- [3] F. E. Vasilyuk, Metodologicheskij analiz v psihologii. Moskva, Rossiya: MGPPU, «Smysl», 2003, 240 s.
- [4] E. P. Il'in, Differencial'naya psihofiziologiya muzhchiny i zhenshchiny. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2002, 544 s.
- [5] A. M. Lovochkina, Etnopsykholohiia. Kyiv, Ukraina: MAUP, 2002, 142 s.
- [6] N. Pezeshkian, Torgovec i popugaj. Vostochnye istorii i psihoterapiya. Moskva, Rossiya, 1979, 512 s.
- [7] N. Pezeshkian, Pozitivnaya semejnaya psihoterapiya. Moskva, Rossiya, 1985, 201 s.
- [8] T.M. Tytarenko, Psykholohiia zhyttievoi kryzy. Kyiv, Ukraina: Ahropromvydav Ukrainy, 1998, 348 s.
- [9] G. Ivey, «Pure Gold Or Therapeutic Alloy?», By The Conference Change: Psychoanalytic Perspectives, Psychology in society (PINS). Vol. 23, p. 52–57, 1998.
- [10] C. H. Patterson, «Multicultural Counseling: From Diversity to Universality», Journal of Counseling and Development. № 74, p. 227–231, 1996.
- [11] D. Singha, «Culture and Psychology: Perspective of Cross-Cultural Psychology», Psychology & Developing Society. Vol. 14, № 11, p. 11–25, 2002.

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 9(38)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Редактори — *Осадчий А. І.
Отрішко В. І.
Ремізовський К. М.*

Коректор — *Отрішко В. І.*
Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 03.12.2019. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 9,07. Обліково вид. арк. 9,75.
Тираж 300 прим. Замовлення № 03122019-2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 9(38)*

Social and Behavioral Sciences Series

Editors — *Osadchy A. I.
Otrishko V. I.
Remizovsky K. M.*

Corrector — *Otrishko V. I.*
Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 03.12.2019. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 9,07. Accounting and publishing sheets 9,75.
Edition 300 copies. Order № 03122019-2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.